

forrás

36. ÉVFOLYAM 2004. 11. SZÁM



Határ Győző	3	Morbus sacer
Papp Tibor	14	A varrónő
Bogdán László	29	Az elsüllyedt Súgásban; Advent Bécsben; A jelenés; A lassú téboly (versek)
Dobozi Eszter	32	Sovány kísérlet; A gép (versek)
Orcsik Roland	34	Garfield lokálpatriotizmusa; Garfield, a hiperpasszív; Enyvers; Upotreba čoveka; Kampányalás; Mentés másként (versek)
Lászlóffy Csaba	39	A hiáavalósággal szembesülő leltár; Óceán(ia)-nosztalgia (versek)
Csehy Zoltán	40	Hecatelegium (versciklus)
Tandori Dezső	43	Sors, undercover haver!
Buda Ferenc	52	Rendkeresés (Jegyzetlapjaimból)
Czakó Gábor	60	A víz
***	64	A sziklatemplom manicheus himnuszaiából (Fordította és az előszót írta: Csornai Katalin)

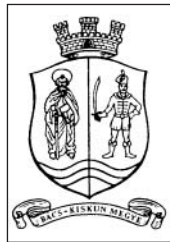
Győrffy Ákos–Sánta Sebő	79	Perőcsény (Egy észak-börzsönyi kistelepülés specifikus helyzete)
Orosz László	91	„Közelebb az éghez” (Jókai és Katona)
Fekete J. József	96	„Miért újra Ulysses?” (Avagy elvszerű komolytalanság)
Demény Péter	107	„Havas pillájú angyalok” (Bálint Tibor újraolvasása)
Dohnál Tibor		grafikái

forrás

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT •
Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Bács-Kiskun

Megyei Önkormányzata és a Katona József Társaság folyóirata • Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Forrás Kiadója. Felelős kiadó: Füzi László • A kiadóhivatal címe: Kecskemét, Katona József tér 8. Telefonszám: 76/480-824 • Internet-cím: www.rkk.hu/forras • forras@mail.datanet.hu • Szedte és tördelte: VideoPix Bt. Tel.: 76/508-160, videopix@fibmail.hu • Nyomdai kivitelezés: Szilády Nyomda Kft., Kecskemét, Mindszenti krt. 63. Felelős vezető: Boros Gábor ügyvezető igazgató

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Pintér Lajos**, **Szekér Endre** (főszerkesztő-helyettes) **Gáspár Kata** (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Dobozi Eszter**, **Komáromi Attila**. • Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. Telefonszámok: 76/504-204 (főszerkesztő), 76/504-202 (szerkesztő), (telefon, fax). Levélcím: Kecskemét, Postafiók 69. 6001. Szerkesztőség: Kecskemét, Katona József tér 8. • A borítón Benes József Forrás című munkája • A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál • Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! • Terjeszti a Magyar Posta Rt. Levél- és Hírlapüzletügyi Igazgatóság, és a regionális részvénytársaságok • Előfizethető a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési Irodában (Budapest, XIII. Lehel u. 10/A, levélcím: HELIR, Budapest 1900), ezenkívül Budapesten a Magyar Posta Rt. Hírlapelőfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóság kerületi ügyfélszolgálati irodáin, vidéken a postahivatalokban. Előfizetési díj egy évre 1650,- Ft. • Index: 25947 • HU ISSN 0133-056X



Határ Győző

Morbus sacer

*„Les poètes n'aiment que leurs manuscrits”
(Alfred de Vigny: Chatterton)*

*elkéstem én a szeretettel
valakinek csak vittem
elszöktek tapintatukban el-
hidegültek tetemükben*

*tíz körömmel kaparnám mind kik
emlékeimbe vesztek
de besugároznak még és vissza-
visszasebeznek*

*ó ha megújra ott állhatnék
önzéseim görcs rohanásán
s én e szerencsétlenségem az ő
szeretetükben megmagyaráznám*

*adósa vagyok ki nem ad ingyen
de jaj ha önzéseimre támad
– démonom van segítség! ördög
fűtözi szent nyavalyámat*

Közel fél évszázada, hogy ezeket a sorokat papírra vetettem. Bűnbánó törelemben fogant: fogadalmas vers volt, akár a fogadalmi templomok – hogy behúszom körmeimet, elzavarom ördögömet; hogy többé nem karmolok véresre senkit és nem ártok senkinek a szent betegség nevében, ami az irodalom. Fél napig? Fél percig se tartott, és már rájöttem, hogy azonosultam önzésemmel. Szervült. Az irodalom, orvosélettani terminusszal: egyik szplanchnikus szervemmé változott – zsigeri szervvé, ami nélkül az életet élni, folytatni lehetetlen. És ott folytattam, ahol elhagytam.

megátalkodtam és benne maradtam a bűnben

Szeretettel köszöntjük Határ Győzőt, a kitűnő költőt, író, szerkesztőségünk régi barátját 90. születésnapján.

a formák, a látszat betartásával, civilizáltan, a kibúvókat olajos mosollyal fogalmazva és a törvénytisztelő álarcában. De ha rájöttem, hogy a legnagyobb időrablók a barátok, elárultam a barátságot. Kámfort játszottam. Ha rájöttem, hogy fölösleges nyűg és gönc módjára akadályoz a család, kimutakoztam a családnak. Elköltöztem-eltűntem. Ha leverte a láz és betegen feküdtem, magam hívtam orvost – csak hogy ne háborgassanak. Magam vezettem le a betegséget, s közben hódoltam és engedelmeskedtem démonomnak. Mert az is volt: demiurgoszom; sötét erő és arcra ismeretlen, mert tilos volt hátranézni, ahonnan diktált és sugalmazott.

akár mindjárt, itt az elején beismerhetném bűnömet. Hogy én, aki látszólag a légynek sem ártottam, aranyvalutára váltottam a mások szenvedését. Mint a mások kínjának szipolya, teledudáltam bendőmet a vérükkel: későbbi felhasználásra. Senki nem volt biztonságban tőlem, ahogy nem is lehetett: csak átsétált látómezőmön, sikoltott, könyörgött, vigyorgott vagy kimutatta a foga fehérét – és regényalak lett belőle. Vagy statiszta, vagy csak egy színfolt: a protagonistész elnyelte. Nem is tudom, hol vesztettem el emberi érdeklődésemet, hol-mikor varacskosodott el bennem a szeretet és tátotta rájuk a száját a szörnyeteg. A *Morbus Sacer* betege voltam s úgy véltem, szent jogon bújok beléjük – ezért kellett nekem –, hogy ezer élet életét éljem; s míg ők égtek-szenvedtek és úgy dobálta őket az élet, mint a pokolfenéki Pyriphlegethonban a tűzfolyó az elkárhozottakat, én megkaparintottam őket mindenestül és *kölcsönben* – éltem/élősködtem ezer alakban. Az irodalom, a regényírás ronda bugyrában. Júdás mesterség. Nemhiába tartják szektások, judaníták az Iskariótát Krisztusnál nagyobbak: hiszen nélküle se kereszthalál, se feltámadás, se megváltás üdvösségre; s hogy ő, Júdás, titkon felvállalta gyalázatát és véle a kárhozatot – az benne az *igazi* misztérium.

*

Szeretnék „módszeres” lenni – de olyan szilaj, szenvedelmes anyaghoz nyúl-tam, hogy formába önteni nem hagyja magát. Formáznám: szétveti.

Valami azt súgja: vennénk tán előbbre a magam szenvedését és annak irodalmi csapadékát (mert az a kisebb). Hadd említsem mindjárt két opuszomat, amelyet betegségnek köszönhetek: olyan betegségnek, amely egyúttal megmutatta a *kijáratot*. 1971-ben tüdőgyulladás-sorozatban estem át, fél tudóm kollabált; feleségemet valósággal megriasztotta a hír, amikor az orvos közölte – lépjen érintkezésbe az ügyvéddel, keressék elő a végrendeletet. Engem, ha tudtam volna se riaszt meg: *aludtam*. Egyre mélyebben. A tudat ólomnehezéke egyre mélyebbre süllyedt, s mint utólag elárulták, azzal fenyegetett, hogy már-már visszahozhatatlan. Az orvosok lemondtak rólam.

Eszteendő lábadozási szabadságra engedtek. Ha felkeltem, izmaim alig tudtak lábon tartani; sokáig légnél gyengébb voltam. Utókúrán heteket töltöttem a Kanári-szigeteken, Minorkán, anélkül, hogy erőre kaptam volna. Londoni könyvtárszobámban nemegyszer megesett, hogy a könyv kipottyant a kezemből

és én elaludtam. Egy ilyen alkalommal, dolgozómban, ahogy a kiejtett könyv a földre koppant – ésde mintha a mennyezetig érő könyvszekrény rám zuhant volna, olyan erővel lépett előmbe az a szörnyeteg álom, amit 1952 telén álmondtam a márianosztrai büntetőintézetben, ahová bevágtak élelemfelvétel megtagadása miatt. Nem is álom volt, hanem álomszekvencia, amely tartalmazta GOLGHELÓGHI-ciklusomat; s hogy álomlátás volt-e vagy éberen kápráztam, nem tudnám megmondani: az ablaktalan, farkasordító zárkán, napi 1000 kalórián az álmot az ébrenléttől nehéz megkülönböztetni. Az jutott eszembe, hogy most itt, próbálok-formán, londoni gyengeségemben, ugyanúgy: álomról álomra járok. Hátha ma volna az a kegyelmi állapot és megint megadatnék nekem, hogy végigjárjam a kilenc színpadi játék álomdiktaidóit szövegről szövegre, hiszen valaha betéve tudtam – hátha visszaemelhetem engrammjait és megint eszembe jut...? Írógép elé ültem, betoltam a papírt. Ha nem sikerül, a kudarcot nem árulom el senkinek s belenyugszom, hogy a *Ludus Magnus Passionalis* örökre elveszett

kétszer is nekiveselkedtem. Egyre több merült fel emlékezetem tárnáiból, egyre bővebben ömlött; míg végezetre hegyomlásszerűen előborult belőlem és rövid hónapok alatt kikokszoltam: ott volt előttem ezer gépelt oldalon. Ismétlésekbe nem bocsátkozom, akit a részletek érdekelnek, könyveimet leemelheti a polcraól.¹

*

Közbevetés. Váltig rettegve rettegek attól, hogy a testi nyavajdulárium, az elaggás, a halálközel nyavalygásai a fiatal olvasót nem érdeklik (még a fiatal író társat sem igazán), ésde senkit, aki „kicsattan az egészségtől” és nap mint nap, reggeltől estig zsong benne a párkeresés hormonforgalma.

Persze azt is tudom, hogy a fiatal elmét is szörnyen foglalkoztatja az elmúlás (a „teremtés” e felháborító gyalázata), gyakorta van úgy, hogy bűn borong, elkapja „a halódás bája”, öngyilkossági gondolatokkal foglalkozik – és így tovább. De azzal is tisztában vagyok, hogy a fiatalok elképzelései az öregségről nem kongruensek az öregedés megtapasztalásával, a halálról alkotott elképzelései nem azonosak a halálközel egyenes adásával. Nem is merném szóba hozni, ha nem épp ez volna a „megadott téma”, s ezáltal nem kapom meg rá a felhatalmazást. Csak közbevetőleg annyit, hogy – amiért költőtársaim előtti jó emberek már nemegyszer gúnyosan kivesézték: eleddig annyi, hol setéten tréfálkozó, hol önelparentáló-rémüldöző verset írtam a halatkozásról, hogy szerintük „a halállal már előlegben vagyok”

de itt, minekelőtte a szenvedés irodalmi hasznát/kárát/hozamát felbecsülendő, „pápai vizekre kalózkodni” kibocsátkoznánk, már előljáróban le kell szögezni, hogy a betegség irodalmi megszólalása/megszólaltatása a fizikai szenvedés mértékétől függ. Ha a fájdalom abszolút értéke az elvisel-

¹ Lásd GOLGHELÓGHI I-II. Életünk Könyvek, Szombathely 1898 (X. 669–674. old.) Továbbá: H. Gy. *Életút III. Partra vetett bálna* (306–314. old.) (az interneten: www.irodalmiakademia.hu)

hetőség skáláján megüti a „kibírhatatlant”, akkor a beteg kivetkőzik emberi/irodalmár mivoltából, és szadomazochista, nyöszörgő jószággá aljasul; minden elhaladóra nyomorultul pislog, hogy hátha ő az, akitől enyhülést remélhetne és térdre bocsátkozni sem rest, ríni sem átall, esdeklőre fogni sem szégyelli, hogy kikönyörögje az injekciót – ami az ideg halálos bűnére a feloldozás

két fajta injekció van és két fajta fájdalom

a jó injekció egy-két órára megszabadít ugyan a fájdalomtól, de elbolondít és józan ésszel kiagyalhatatlan káprázatokkal jár; elképzelhető, hogy ekkor, egy-két órára a szerencsétlen átmenetileg, kis időre újra írónak/költőnek/garabonciásnak érzi magát, démona újra súg, üzenete „súlyos, országos fontosságú és halaszthatatlan” (a paprikajancsi szeráfnak érzi magát, nyögdécselését-fingácsolását angyalfanfárral téveszti össze)

a rossz injekció pofa szart sem ér, tönkremegy a fájdalom feláradásán. E gátszakadás után a fájdalom vastagja, a lancináló kín a tudat minden zugát betölti, az író nem író többé, hanem gyűrűsféreg, és minden gyűrűje a fájások fellüktető robbanása. Ez az a fájdalom, amelynek nincs irodalmi *hozama*; a Fehér Elefánt, amelyre gondolni tilos.

1987. május 2-ának éjszakáján, félig öntudatlanul, a mentők beszállítottak a Dél-londoni Egyetemi kórházba. Az intenzív osztály az ódon, neoklasszikus épülettömb egyik szárnya volt, hatvanágvas hodály. Ahogy utóbb kézikönyvemből kihámoztam, a hasnyálmirigy-gyulladás mortalitása 65% körül volt, s nekem abba a 35%-ba kellett volna visszakapaszkodnom, hogy megéljek. Mintha pörölykalapáccsal rám sújtottak volna, oly hirtelen gyenge lettem, tántorogtam, álltomban magam alá eresztettem széketemet-vizeletemet, s alig regisztráltam, hogy éjszakánként hány ágynak húzzák szorosra függönyét, melyik kínai vagy néger ágyoszomszédomat csempészik ki a mortuáriumba. A *pancreatitis* mázsás kínja rám szakadt; jószággá degradálva szenvedtem, összeszorított foggal próbáltam visszanyelni a jajt (Angliában jajgatni szégyen), és minden néger nővérenek fájdalomcsillapítóért könyörögtem. Hatóránként igen, sűrűbben nem szabad – utasítottak el; de volt, aki megkönyörült és korábban beadta az amfetamin-injekciót². Ez volt az egyetlen szer, ami valamelyest hatott, és két-három órára nyugságom volt. Hogy szerencsére vagy veszemre, ki tudná megmondani: velem volt parányi diktafonom, a feleségem csempészte be. Démonom újra sugdosódott, s csak azt nem tudta egyikünk sem, hogy az amfetamin érzés és tudattorzító, minden gondolatom ezen a torzításon ment keresztül. S míg az éjszaka szuszogó csendjében, az infúzió csöveit eligazítva, a diktafonnal a takaró alá bújtam, szokatlanul nagyhangú démonom basáskodva rendelkezett. Alapmű, óriásmű az, ami itt következik – mondotta megállás nélkül, hogy a diktálást alig győztem követni: 200 oldal lesz, sem több, sem

² Részletesebben: *Partra vetett bálna*, 399–404. old. (l. az interneten m. f.)

kevesebb.³ Érzékcsalódás volt: annyinak is éreztem, jóllehet a MEDVEDOROMBOLÁS mindössze 24 oldal; felbukkan benne Radamantisztól Avvakum protopópáig, Nyikon pátriárkától Gorbacsov főtitkár elvtársig mindenki (1987-ben Gorbacsov nevének megpendítése prózaversben még merésznek hatott, s akkor, gondolom, aligha merete volna lehozni honi folyóirat). S hogy miért éppen MEDVEDOROMBOLÁS a címe? Parancsszóra írtam: a tollbamondónak, ha démon, nincs visszabeszéd. S hogy ér-e valamit és mit ér az ilyen, amfetamin-szűrően keresztül érkező líra; van-e igazi üzenete? Nem rám tartozik; a kritika észre se vette; ritka költőtárs a Honban, aki ilyesfajta, *tömbbe szedett* prózaverset ír; a németes/kassákos, sorokba tört versszalag meg nekem (és sok más, francia költészeten nevelkedett poétának): se hús, se hal. Még két kisebb versszöveg is született amfetamin-hatás alatt; a látomás oly kényszerítő érvényű, hogy a (szerencsétlen) lejegyző kis híja összetéveszti – és egybelátja a *valósággal*. Az egyiket ideiktatom – a címe:

»A HIT KÁRBUNKULUSA«
(*amfetamin-látomás, Szt. György Kórház*)

északnémet protestáns templomok különlegessége. Maga a templom alaprajzilag ovális és ehhez az oválishoz igazodva rendeződnek el a padsorok, a hívek padsorai, a presbiterek-lelkészek különleges padsorai is és – a kettő között azok az elmés faszervezeti díszek és gyémántmetszés szerinti faragványok, amelyek-től a templom a nevét kapta: »a Hit Kárbunkulusa« – –

hogyan működik? Nos, ez a java, mert ez *működik* is, éspedig kegyeskegyetlen, ájtatos-fortélyos szabályok és régi ácslelemények szerint

ha egyszer az egyházfi a sekrestyében (az „Erős Várunk” dörgő orgonahangjaira) a Nagy Indítókerék csörlőjét becsürüszmékeli az „Indíts” állásba – többé nincs visszaút. Kenetlen korgás-morgás, facsiga-zörömbölésből földindulás a padló alatt: nincs megállás

jól tudja ezt a papság is, a templomi sorokban, teljes ornátusban; és tudják a hívek, akik megkockáztatják, hogy bennmaradjanak

mert ekkor körös-körül az egész ovális gerendaalkotmány megindul

nyikorogva-csikorogva, negyed fordulatról negyed fordulatra, ki-be és elfordul. Elfordulása által a legkülönbözőbb ornamentális konfigurációk jelentkeznek az egész templomban; az *ovális* hol kicsucсорodik, hol behomorodik; hol dekoratív küllőket ölt, hol faragott füzéreket formáz, hol meg újdándi alakzatait mutatja a gyémántmetszésnek – úgy, ahogy évszázadokkal annakelőtte, a rég

³ L.: *A léleknek rengése*. Parancs János válogatásában (1933–88). Magvető, Orpheusz Könyvek 1990.

elporladt kádárok-bognárok, kerékjártók és templomi kárbunkulus-értő, országos híriú ácsmesterek kieszelték

a papok és a hívők, akik ismerik a fogaskerekes masinéria reguláját, tudják, hol vannak azok a titkos subládák és jó szuszékok, ahova gyors iramban behúzódnak, sértetlenül kerülnek ki az új konfiguráció új padjaiban és átszellemülten mosolyogva, hogy „szent hitünk megtartott bennünket” *épen, elevenen* a Hit Kárbunkulusával, amikor a teljes templom az új mintázatra átfordul

azok a boldogtalanok, akik a mozdulatot elvétik, elkésnek vele, a jó szuszékról, a titkos regulákról mit se tudnak – azok se mennek veszendőbe. Igaz, berágja őket a masinéria, csontjukat-beleiket elnyírja, szétkeni a recsegő fasarupár, a rácsapó fogaskerek; de beszáradt vérmaszatukból lesz az *idők patinája*: sötét bíborlásukkal, aranyló kontúrjaikkal csak mentől nemesebb színpompát adnak a Hit Kárbunkulusának

végignézni két-három ilyen északnémet templom roppant kárbunkulus-ácsolatának öt-hat istentiszteleti átfordulását és megcsodálni a szebbnél-szebb mustrákat és bennük a túlélőket: égi kegyajándék és *ritka nagy kiváltság* – – –

*

S most hadd kerítsem rá a szót mesterségünk kegyetlenségére. Igaz, N. N. Ágnes „gyönyörűnek” aposztrofálta e *metiszt*; meglehet, ez is nézőpont kérdése – ha valaki, kínjaival és inherens kegyetlenségével egyetemben annak látja. Az író lehet önmagával szemben kegyetlen, ha erre rákényszerül, és lehet pályatársával/szeretteivel – mindenkivel kegyetlen, ha a szeszély, a szenvedély, a stílári bravúr, a történi ámokfutás avagy a kikerülhetetlen tragédia úgy hozza magával.

Találkoztam olyanal, aki a szerelem bezúzó-kilakoltató erejétől féltette befejezése felé haladó „nagy regényét”, és hogy biztos legyen a dolgában, inkább lemondott élete nagyon nagy, meghatározó szerelméről. Megbánta? Nem bánta? Menekült előle, „szakított”; belemerült a munkába – a „gyönyörű” mesterség örömeibe –, a kérdést feltenni se volt érkezése. Tudva tudta, hogy könyve kedvéért kegyetlennek kell lennie önmagához. Akit az életre szóló hűség fogadalmak a munkához köti, és ez az ars poeticája – annak kutya kötelessége, hogy „lekopjon”, lemaradjon a szerelemtől, ha rosszkor jön; szakasztott úgy, ahogy más alkalommal meg az a kutya kötelessége, hogy eszeveszett kockázatot vállaljon holmi mamut-kéziratért. Ha egyszer felesküdt a mesterségnek, hogy kész akár tönkremenni érte – rajta

és találkoztam olyanal, aki Visszapillantásában ország szájára adja szerelmi viszonyait, nevetség tárgyává tesz felszarvazott férjeket, megcsalt élettársakat, nem törődve a mellékalakokkal, akik hogy a soha nem sejtett botrány közepébe csöppennek – megsínylik-megszenvedik, az ő bajuk. Hát aztán? Felszökken a páldányszám: botrányértéke van!... Pálcát törjek felette? Felmentsem? Elítéljem?

Hol kellett volna megállnia a narrációban, észrevennie, hogy „túlment a mértéken”?

hol az a mérték: van ilyen? Igen is, nem is –

aki valaha próbálkozott önéletírással (vagy arra rákényszerült), az tudja, mennyire kényes a szelektálás, kiről mit szabad elmondani az igazmondás jegyében és mikor meddig mehet el a „leleplezésben”. Az olyan Visszaemlékezés, amelyben az emlékező, kegyes-kenetes-ájtatosan mindenkiről csak jót mond – hamis csengésű unalomtömeg. A szelektálásban jómagam a fiatal Voltaire bátor mondásához tartom magam: „az élőkre tekintettel kell lennünk, a halottaknak csupán az igazsággal tartozunk”.⁴ Elmondani a halott királyról, hogy valamíg élt, meztelen volt – tán veszéllyel jár, de csak annak, aki udvaronc volt, koronás szobrához személyes érdek fűzi. Prokopiosz is csak a fióknak merete megírni TITKOS TÖRTÉNETÉT, ésde már a magzat is tudja, hogy Prokopiosznak születni – bátorság kell. Az írómesterség igazi, *szervült* kegyetlensége nem a császári hulló szörnyetegek leleplezésében mutatkozik meg a legjobban, hanem abban, hogy még a legféltebb érzést, a legszeretettebb lényt sem kíméli, mindent *anyagává* öröl; megemészti, feltölti vele *venáját*, és addig nem nyugszik, amíg mindenféle múnemben-műfajban *írás* nem lesz belőle, színdarab, líra, életkaland, aforisztika.

Szibarita igényeinkkel arany szabadságra, szórakozásra elképzelni sem tudjuk már azt a nemzedéket, amelyhez Édesanyám is tartozott. Az első világháború gázolta el, robotolt megállás nélkül halálig, ápolta gránátnyomásos, invalidus férjét, adta-szórta-tékozolta-odaáldozta magát mindenkinek, mindenkiért, az életáldozat ellenében soha senkitől nem várt semmit; és amikor a szeretetlenség sivatag közepén a megelégedés végére ért: Londonban, ebben a házban, ebben a szobában, ahol most írok, s amely jog szerint a világ végéig az ő szobája volt és marad – öngyilkos lett. Ettől az asztaltól méternyire volt az ágya, amelyen rátaláltam, a látványt elhessegetni nem tudom, idelátom.

Hogy mi volt nekem, az rám tartozik; ám az a titkos, az a Láthatatlan Történet, hogy mije-kije volt a magyar irodalomnak, míg én hét határon túlra mentettem irhám – másokra is tartozik, és tudja minden mesterségbeli, aki távollétemben megfordult nála: sűrűn, sokan, hiszen a „sajtókombinát” (a New York-palota – benne a Kádár-korszak könyvkiadó és lektorátus seregletével) tőlünk kőhajításnyira volt. Kormos Pistától Ottlik Cipriig, Weöres Sándortól Károlyi Amyig, Vajda Endrétől Szász Béláig, Jékely Zolitól Szöllősy Kláráig. Mindenkit terített asztallal várt; Berda Jóska hetente többször is tette tiszteletét, üres táskája teli elemózsiával távozott éveken át.

(Édesanyám „bedolgozó” volt, hogy járóképtelen férjét eltartsa: „Buksi”-gépén látástól vakulásig kötött a Bizományinak – de irodalmár jó baráttól, aki kötését megcsodálta, a kardigánért, lélekmelegítőért soha nem fogadott el pénzt)

⁴ *On doit des égards aux vivants, on ne doit aux morts que la vérité.* Levelében Ödipuszról (1719)

hogy az Édesanya behunyja szemét – a dolgok rendje. József Attila Mamája is elment, amikor elérkezett az ideje. Soha, szóval se tolokodtam volna a világ elé Édesanyám halálával, ha nem úgy történt volna, ahogy történt – hogy a mentőorvos jelentése szerint „a méregtömeg, amit magába szedett, *egy hadseregnek* elég lett volna”. Két évig, kilószám gyűjtötte. Az anyahalál: magánügy. De akkoriban a magyar lapokban elterjedt és divatba jött egy baljós értelmű eufemizmus: ha valaki „tragikus halállal” távozott, mindenki tudta, hogy önként vetett véget életének. A barátok nem hiszem, hogy sejtették (legalábbis jó ideig nem, amíg HAJSZÁLHÍD című kötetemben az *Örökperc* című ciklus verseire rá nem bukkantak), s így annál jobban esett a megemlékezés. „Nagy szomorúsággal olvastam a hírt, igazában azt kell mondanom, hogy megdöbbenéssel, pedig hát az ember számíthat rá, ha 89 éves. Édesanyád mégis teljesen feledtette velem az elmúlásnak még a távoli gondolatát is, tavalyi látogatásom után szinte büszkélkedtem mindenkinek, közös régi barátainknak, hogy milyen nagyszerű erőben, épségben van minden tekintetben, öröm és vigasztalás volt látni csüggedetlen életerejét” – írta Ottlik Cipi, vélhetőleg anélkül, hogy sejtette volna halálának igazi okát; és így, ilyen gyanútlanul írt W. Sanyi, K. Amy is.

Mit is kerteljek: a hatóságok tisztázni akarták a haláleset körülményeit, és feleséggel együtt megidéztek a Halottkém Törvényszéke elé. Hogy mi volt a vége e jogi meghurcoltatásnak, mint lettem a felmentés kihirdetésének sebesültje, az önvád életreszóló gyógyíthatatlanja, hányszor élem át és ismétlem meg sírógörcseimet, valahányszor a reggeli kilenc óra felidézi bennem a percet, amikor rátaláltam – itt most nem mondom el.⁵ Gyalázat-mérleget készítettem. A kisebbik fele az „élőáldozat” volt, mert ahogy a boldogtalan Magányost odaáldoztam „gyönyörű mesterségünk” oltárán, s ahelyett, hogy türelmesen Vele töltöttem volna napi kurta órácskát, türelmetlenül rohantam az emeletre, hol az írógéppel bujálkodtam; a nagyobbik fele hónapokkal utána következett, amikor a féljáult szellem a katatóniás benuatból magához tér és a kéz első mozdulata: a ceruza és a papír. Sohasem felejttem el: aznap Dél-Londonból buszon mentem a rádióba (csúcsidőben a kocsit mindig otthon hagytam), és fenn, az emeletes busz első ülésén, kimeredt szemmel, de mit se látva a torlódás panorámájából – újra felindult bennem a mesterség készítése, az ihlet lomha ingere, rajzoltak a rímek, átvezetett sorvégek, ráütő összecsengések, sorra sor. „Vidám táncdal”, ez volt az első threnodium

testes kötet kitelnék belőlük: félszáz „édesanya-verset” írtam életemben, s ezek jórészt, máiglan gyalázatomra – erre az időre esnek.⁶ Ihletem mint az elvert kutya, vonított; és mint akinek kisebb gondja is nagyobb a polgárpukkasztásnál, a kiéneklés nem keresett „avantgárd” formákat: a legkisebb ellenállás irányába

⁵ L. Partra *vetett bálna*, 248–268. oldal.

⁶ Ízelítőül: „Négyes ikrek” 184. oldal.; „Ne múljék el tőlem”, 201. old.; Lélekarangjáték, 243. old.; „Írótolvaj orgazdája”, 253. old.; *A lélek rengése* című kötetben. „Vidám táncdal”, 259. old.; „Ajánlás”, 261–262 old.; „Báránnyébélés”, 263. old.; „Caesar táborában”, 267–268 old.; a *Partra vetett bálna* című kötetben

indult el, s hol rögtönzött, hol épp ami az esze-ügyében volt: néha a keresetten banális formákat választotta

még el sem készültem a három tucat kiéneklő verssel, már színdarabok alapötletei motoszkáltak bennem. A BUNKÓCSKA több a „fekete bohózatnál”: az örök síró pojáca torz vigyora: a törvény limitálja az életkort, a hatvanéveseket az Állami Antiszeptikus Bunkó agyonveri, az egészségügyi leműrok elkaparják. A MAMU A HAMUMONDÓ⁷ színpadi abszurd egy olyan utópiáról a távol jövőben, ahol az öregeket Paradicsomra kárhozzatják: korlát nélküli erkélyeken élnek-kötögetnek-tűnődnek, de aki megszédül, az egyenesen hamvasztóke-mencébe hull. Évek beleteltek, amíg kettős gyalázatomra rádöbbsentem. Az első – hogy csak azért sáncolok-árkolok, falakat azért építetek és tornyolok minél magasabba, hogy elválasszon Tőle és eltakarja a katasztrófát, amelyen életem kettétört; és a második, hogy mindnyájunk író-szégyenére és „gyönyörű” mesterségünk gyalázatára Édesanyám tragédiáját betöltöttem az irodalom szecs kavágójába, ihlet-abraknak; hogy *nyersanyaggá öröltem*; hogy színpadi leleményeimmel az ő „felvonásvégén” *élősködöm*

kiábrándultam a mesterségből, amelynek polipjával egygé váltam, szétismerhetetlen egyé

próbáljak változtatni rajta, hogy figyelmem ne legyen polip-szivornya?

leállíthatom örök zakatoló fogalmazókámat, amely bekötve én-tartalmazó, halálíg hömpölygő belső monológom csatornázásába – váltig az irodalomba torkollik?

csak azt ne mondjátok nekem az időről, hogy ő „a Nagy Gyógyító”. Az idő is az emberjóság megszégyenítője: a sebek beszáradnak, elvarasodnak, az arcon végigvágott korbácsütés undorító heg marad, de utóbb az évek és a tükröd meggyőznek róla, hogy „érdekességnek” lássad

nincs más választásod, más kiút: hozzáhiványulsz a „gyönyörűhöz”, hozzáaljasz a mesterséghez. A kiadó faxon sürget: hol késik a kézirat? A szerkesztőség rád csönget: lapzárta. Elszerződöttél Júdásnak (s majd lesz judanita szektád, amely magasztal érte és tisztel); mesterséged eufemisztikus megnevezése: „Harminc Ezüst Sekel”.

*

(S itt beugrik egy régi regényem emléke [kivétel volt: nem a rendőrségen, a Defenzíva Osztályon, az Ávónál, a Bűnügyi levéltárban veszett el: fiatal íróbarátom (akkor még kezdő, ma már kultikus figura:) ő vesztette el éjszakai koc-

⁷ *Sírónevető* I–II. Aurora Könyvek, München 1972. „Bunkócska”, I–II. kötet, 329–431. old.; „Mamu a Hamumondó”, I. 433–587. old. Vagy: *Drámák*. Argumentum 2002. (Mamu a Hamumondó pp. 813. és Bunkócska pp. 709. old.)

majárás közben, s míg ő merev részegen aludt, megpróbálkoztam a lehetetlennel: sorra jártam a kocsmákat és üres kézzel tértem haza]. A kézirat regényalakjai csak bennem élnek, kísértetformán rám terhelte őket az irodalom katasztere; csak a címe maradt: A GAZDÁTLAN KIÁLTÁS.)

még sohasem láttam, de tudom. Hogy ezt a mi porszem-forma Földünket egy irdatlan óriás Dzsinn tartja az ujjá begyén. Ahogy nézi-nézdegéli – fújtat; s ezek a fújtatások apróra szakadva kiáltások formájában szóródnak és ereszkednek rá a Földre. Minden éppen megszületni készülő csecsemő nyelve gyökére egy-egy ilyen Gazdátlan Kiáltás: legott ráül-rátelepszik, rajta marad a nyelvgyök érzőmozgató idegén, beivódik – és én is kaptam egy ilyen Gazdátlan Kiáltást, amelynek azóta a gazdája vagyok

a szájam tajtékja, a nyál, akinek folyása voltam: nem értettem, de kiáltottam

nyolcvan évig eltartott, amíg fokról fokra felhasadt előttem, felsejlett értelme; megértettem és most már úgy kiáltom

hogyan lehet ezt „nem érteni”: immár fel nem foghatom. Pedig eleinte, szavak helyett csak annyi volt, a szava-híja *oá-oá*: amilyen a csecsemősírás. A sírás csakhamar szógyökökre, tövekre-ragokra, igékre szakadt, elkapta a fogalmazókája gyeplőszarát, majd nekiiramodott és a szülemelő-szökellő-iramló belső minimonológ ki-kisikló siklókígyó hátán lovagolva az elejére rúgtatott. Csapkodott-formálódott, kiábrázolódott a gondolat: jószerével az, amelyet a csöppségbe behüvelyezett amaz irdatlan-jókedvű Óriás, a Dzsinn, aki porszem-forma Földünket az ujjá begyén tartja. Nézi-nézdegéli –

de hallgatja is? Hallja-e, amit a Kiáltásból visszacap? S ha csak a füle cseng, a fülszengésben? vajon rálát-e a cirpelőre, akit elkapott újra a sírás-rívás, az *oá-oá*, amivel életútjának nekiindult? Felfigyel-e a rühatkánál kisebb zöngicsélőre, ahol ujjbegye Földünket ringatja, vajon kihallja-e – kihallja-e vajon *utolsó üzenetét*?

„Bárcsak lefújná Nagyszentfelséged, Nagyúr – bárcsak levernéd ujjbegyedről ezt a mi Földünket és penderítenél helyébe, ujjbegyedre az Összes Lehetséges Világok közül egy másik porszemet, ami annyival rosszabb, hogy benne *gyönyörű* mesterségünk kegyetlenségei műveléséről mit sem tudva, akármi másnak, osztrigaárusnak, teknőfaragónak, szíjjártónak-bognárnak lenni tartozom, de annyival jobb, hogy annak a Világnak a legnaposabb szálájában, méz-szín pádimentomán, Édesanyám megérje a kilencvenet!

mert ez a világ, amiben nem érthette meg, bennem már összeomlott – ahogy a magam paraszti rigmusaiban ezt a világlomlást⁸ megüzentem Neked a cirpelő rühatkák nyelvén:”

8 L. »Gyertyák« – 542. old., *Hajszállhíd*. Aurora Könyvek, München 1970. (Vagy: A karkasszban, pp. 428. (Littera Nova 2000)

világom összeomlott
világom összetört
behorpadt mint a homlok
ha gyúri már a föld
nem érzi már a bántást
az új vetésre szántást
ha porhanyóra bomlott
órlójén szétömlt

hiába kerepelném
Ez bűnös Az hibás
s halála szörnyedelmén
én piromániás
hiába gyűjtogassam
leégnek csonkra lassan
és nem mentőkörülmény
hogyan tett volna más

nem szólva nem beszélve
csak róla hallgatok
a szép üvegszekrénybe'
belőlem Ó dadog
ne ejtsem – el ne vétsem –
nem mondhatom nevét sem:
az Ó száműzetése
hogyan én nem vallhatok

minek a gyertya lángja
ezrével is neki
égése nagy magánya
meg nem teremtheti
erőszakos varázsa
hogyan hozza-visszaváltsa
nincs – nincs tejsűrű árnya
ki lényét sejteti

mi bennem gondolódott
bezárja már a kört
a mindenféle módok
mi új életre költ
Anyácskám kölcsön-élet
enyémre fölcseréllek!
világom összeomlott
világom összetört

Papp Tibor

A varrónó

A drótszálú esőben ázó utcán nem jár egy lélek sem, csak az eső apróra őrölt pora térfereg háztól házig, ahogyan a szél tereli. Az utca köveit kalapáló cseppek zaja sötét árnyékú tölgyerdők völgybe zúduló morajlását utánozza, aminek hallatán búvóhelyet keres minden állat, odvába kucorodik a hiúz, föld alatti járatában bújik meg a hörcsög, és védelmet keres a fák alatt az ordas. Az eső mély tónusú zenéje, az őszi zivatar hangzó fele legalább olyan riasztó, mint az eget földhöz drótozó nedvesség. A járda mellett úgy szalad a víz, mintha utól kellenne érnie azt, aki utolsóként rohant végig az utcán a zápor csapkodni kezdő lepedőjének a széle alatt. Üres a városka, Herve-ben mintha megállt volna az élet. A házak beletemetkeznek a felhők sötét árnyékának salétromos gödreibe. Néhány homályos ablakszem pislákol a mozdulatlanul gubbasztó épületek homlokán, jelezvén, hogy élet van odabent, otthon tartózkodik valaki. Madame Lulu is meggyújtja az asztali lámpát, melynek dróttal kifeszített kúpos selyemkabátján át puha fény locsolódik Olivér arcába. Olyan csendesesen ülnek egymással szemben az asztal két oldalán, mintha hétköznapi délelőtt egy üres templomban fohászknának, de ők nem a kegyeletteljes állapotot, hanem a vízfőző kanna jókedvet gerjesztő sípolását várják. Mielőtt a felkínált tea megjönne, Olivér beledéz az asztalon heverő Liège-i újságba, a lepedőnyi La Meuse-be, melyben egyik címről a másikra ugrik a szeme, mígnem a sok felületes napi hírtől megszabadulva elérkezik a sportrovathoz, ami ugyanolyan felületes, mint a többi, de itt legalább a Real Madrid van terítéken: interjú Gentoval, és Olivér honfiúi büszkeségét meglegyintő kis cikk Puskásról, a vágótázó „őrnagy”-ról, akinek bal lábát imába foglalják a spanyol szurkolók, és főleg arról, hogy ez a magyar művész a hátát-mellét elöntő izzadsággal mit sem törődve mennyit és milyen komolyan edz, fut, kapura rúg, alul pedig egy nagy fénykép a stadionról. A vízfőző lassan, szuszogva kezdi a nótát, aztán begerjed, egyre magasabb hangon sípol. Madame Lulu öregasszonyosan felemelkedik és megy a konyhába teát készíteni. Olivér becsukja az újságot, az asztal felé fordítja karosszékét, hogy közelebb kerüljön az ovális fatálcán érkező forró teához.

A helyi szertartás szabályai szerint cukor, kiskanál, keksz kerül az asztalra, Madame Lulu a magasra emelt teáskannából önti a gőzölgő folyadéksugarat az öblös biedermeier porceláncsészébe. Mint a nappal begyűjtött fényt éjszaka kisugárzó, földön száradó foszforeszkáló falevelek, a forró ital hatására világítani kezdenek bennük az emlékek. Madame Lulunak élete első igazi nyaralása jut

eszébe, Blankenberge, ahol délutánonként, mint a nyaraló nép legtöbbször, ők is teát iszogattak. Látszik az arcán, hogy amit mond, nem Olivérnek mondja, hanem magának, talán abban a reményben, hogy újra átélheti akkori önmagát, bár azt is tudja, hogy ez nem más, mint a tantaloszi örök vezeklés a fiatalságért, ha nagyon akarja, eljut a gyümölcsfa alá, de a gyümölcsöt semmiképpen nem éri el. Meséjét lassan, nyugodtan folytatja, mintha könyvből olvasná.

Már bőven begyessedő leánya, egyedül maradt gyerek volt a háznál, a nővérei mind férjhez mentek, amikor elvitték a szülei a tengerpartra. A péknél hallotta az anyja, hogy a zsidó órás szívesen átadná valakinek egy hétre azt a garzonlakást, amit Blankenberge-ben bérel, kimondottan olcsón, közel a tengerhez. Azelőtt soha nem nyaraltak. Este, amikor az apja hazajött, tíz-szer körbebeszélték a véletlen adta lehetőséget, a vonatozást, a bérlemény árát, a netán szükséges taxit, az étkezést és nem utolsósorban a felruházkodást: fürdőruhák, esetleg fürdőköpenyek, papucsok, és a „valamit az utcán is magunkra kell venni” okán legalább két felújított ruha a nőknek, anyának és lányának, valamint nyári öltöny a papának. Ez egy vagyona fog kerülni, dörmögte a papa. Erről Olivérnek Hajdúszoboszló jutott eszébe, a nyakig vízben ülő, kalapot viselő falusi férfiak, apja délutáni heves kártyacsatái a medence szélén két szolnoki vasutassal meg a vállalji hentessel, a földbarnára lesült arccal kérkedő, fehér vállú fürdőző paraszttasszonyok, akik tereferé közben egy-egy sikamlós szó hallatán éles vékony hangon felnevettek, s ilyenkor olyan bőséggel bugyogott belőlük a jókedv, hogy egy évre való vidámság kitellett belőle. A készülődés otthon, náluk is nagy dolog volt, a reménytelen izgalom, a napok visszaszámlálása meg annak az eldöntése, hogy ki milyen olvasnivalót visz magával, lehetőleg olyan könyvet, ami kitart egy hétig. Egyedül anyjának okozott komoly fejtörést a szoboszlói út, azon morfondírozott, hogy a meglévő régi ruhadarabokat hogyan szabja át, mivel leplezze filléres gondjaikat.

Madame Lulu halkan mondta a magáét: ő nem nagyon mert beleszólni a szülők tanakodásába, mellettük ült az asztalnál, de mintha távolról hallotta volna a szavaikat, elszakadt a helyzettől, kintről befelé apró foszlányokat áteresztő hangszűrő bura vette körül, melyben mindenekelőtt az ő világa létezett, az ő hangulata, izgalomból és tántorgásból egyberakódott hangulat, melyben az izgalom és a tántorgás úgy simultak egymásba, mint szerelmesek összecsupáló kezei. Az izgalmat a nagy erővel rázúduló öröm okozta, az, hogy ott, igen, ott, a gyönyörű tengerparton, aki őt látni fogja, aki érintkezik vele, azzal érintkezik majd, aki valóban ő, Lulu, a komolytalan csitri, azzal, aki mindig is szeretett volna lenni. Hogy ez az ő pontosan milyen lesz, azt nem tudta, csak igyekezett megsejteni, mindenféle körvonal nélkül. A tántorgás oka az volt, hogy nem tudta, mihez kezdjen, hova lépjen: elmenjen valakihez, aki megbízható, aki már járt ott, nyaralt a tengerparton, aki kalandra éhes női szemmel látta azt a világot, aki elmondaná, hogyan kell viselkednie, szokás-e ott ismeretlenekkel szóba állni, napozzon a parton vagy inkább sétáljon a korzón. Lelki szemeivel látta a napfényt, de a tárgyi világot köd borította. A papa másnap elment az óráshoz, meg egyezett vele és kifizette a heti bérlet árát.

– Tudja Olivér, abban az időben nagyon nagy dolog volt az utazás. Három hétig készülődtünk. Emlékszem, ez alatt az idő alatt engem az alsóruhám foglalkoztattak, valamilyen belső sugallatra fontosabbnak tartottam őket, mint utcai ruháimat, a frissen felújítottat és az akkori ízlésemnek tökéletesen megfelelő vadonatújat, amit anyámmal együtt vettünk. Mintha nászéjszakára készülődtem volna, félig fedetlen magamat igyekeztem átformálni olyanná, mint amilyennek egy fiatal lány látja magát álmaiban. Ezt a nagy pezsgést az utazás meg az egyhetes nyaralás tudata idézte elő, az, ami bizonytalan és szép a jövőben, mintha egy másik bolygón készülnek új életet kezdeni. Egy hétig tartó új életet, mely legalább annyi ideig fog tartani, mint az addigi. Naponta háromszor felpróbáltam mindent, titokban félretett pénzemből bugyit vettem, egy loknis szárú égszínkéket meg egy gumis fehérét. Ezeket is próbálgattam kombinéval és kombiné nélkül. Kaptam anyámtól a már meglévő halványzöld mellé egy virágmintás piros fürdődresszt, amit olyan becsben tartottam, mint egy estélyi ruhát, a strandon való megjelenésem és tündöklésem mágneses erejét véltem benne megtalálni. Egy kicsit bolond voltam, de ma is olyan bolond minden süldő lány, mint én voltam akkor.

Végre vonatra szálltunk kora reggel két nagy bőrönddel. Az úti elemőzsiát gyékénykosárban vittük. Akkoriban, ahogy elindult a szerelvény, az volt a szokás, hogy a vonatban szinte mindenki kicsomagolta a kenyerét, a sült csirkecombokat, sonkaszeleteket, üveg vizet, bort, sört, s a családok, az ismerősök összehajolva falatoztak. A szomszédokkal teli szájjal beszéltek és kínálgatták egymást. Higgye el Olivér, a kupében olyan jó hangulat uralkodott, amelyet ma elképzelni sem tudnak az emberek. Liège-ben átszálltunk, délre értünk Brüsszelbe, ahonnan kora délután indult a blankenberge-i gyors. Öt órakor érkeztünk meg. Taxit béreltünk a lakásig. Mennyire más volt Blankenberge-ben minden: a házak, az utcák, a kirakatok. Herve olyan kicsi lett hirtelen, mint orgonabokor mellett egy cserépké mályva.

És akkor jött a tenger. A lakásunkból nem lehetett látni, de ott volt az utcánk végében. Hányszor elmeséltem már. Amikor először megláttam, nem a nagysága, mélysége, hanem a színek öntötték el az agyamat. A hullámtarajok fehér gyöngycsokra előtt más volt a kék, mint mögötte, egészen közel és egészen messze pedig a zöld uralkodott. És persze, nem tudtam betelni azzal a nagy semmibe tűnő messzeséggel, melynek a horizont egyenes vonala vetett véget.

Olivér fejében ekkor robbanásszerűen megjelent az az ostendei pillanat, amikor ő is először látta meg a végtelen vizet. Elsőként mégis garabonciás dédnagyapja foglalta el tudatát, akivel abban a kivételes pillanatban szívesen megosztotta volna élményét, a világot járt hajós, aki többször megfordulhatott a belga tengerparton, Ostendében bizonyosan, talán elegáns fehér öltönyében, lapostetejű szalmakalapjában nyaralt is ott, mert a róla szóló legendákban gyakran előfordul a városka neve. Aztán olyan elmondhatatlan érzés lett úrrá rajta, mint amelyet csípős falusi reggelen a nyíló zsalugáterek között ébredő nap látványa ébreszt. Alföldi gyerek lévén a tengert eladdig legendának fogta föl, csodálatosnak, megfoghatatlannak és mégis létezőnek, olyannak, mint a csodaszarvast, mint Toldi Miklóst vagy a pokol tornácának a szőlőlugasát. A valóság egészen

más: víz, víz, víz, sörényes hullámok, hintázó sötétzöld völgyek, aztán távolabb a megtört felület simasága, a színéváltoztató kékeszöld padlat, melyről tudjuk, hogy nem kemény, bár annak látszik, melyet éppen ezért próbára tesz gondolatparittyánk lövöldözése, mely lövöldözés egyáltalán nem veszélyes sem a ráncatlan felületre, sem a felület alatt sikló halakra. A láthatár élesen levágja a vonalon túli maradékot, mintha azon túl már nem lenne semmi, vagy ami mégis van, az a tenger alatt bújik meg. Dédnagyapjától szívesen megkérdezte volna, járt-e arra, túlmerészkedett-e valaha a horizonton.

A nagy felfedezés örömét Madame Lulu mélyebben szívta a lelkébe, mint mindazt, ami a nyaralás többi napján történt. Ellaposodó meséjét a fürdőruhás napokkal folytatta. Majdnem mindig jó idő volt. Dél előtt egy órácskát napoztunk, üldögéltünk a homokos parton. A víz nagyon hideg volt, bár rengetegen fürödtek, játszottak, úsztak bentebb is. Nagyon érdekesnek találtam, hogy a parton mindenki a víz felé nézve üldögél, pedig a hátuk mögött sokkal több a lát-nivaló. A védőgát mögött csipkemintásan sorakoztak a fehér ablakos magas tejű panziók, a nyaralók, a két-három emeletes üvegteraszos flamand házak. A házsor előtt, mint egy tengerre néző nagyon hosszú veranda, húzódott a korzó, amin szinte reggeltől estig tarkán hullámozott a nép. Mindennap otthon ebédel-tünk, hideget, csak este mentünk vendéglőbe, ahol mindenféle halat, rákot meg osztrigát ettünk szalmakrumplival, vagy főtt kagylót kézzel, az első kagyló rugalmasan szétnyíló házát használva csipesznek, amivel a többiből kiszedtük a kisujjnyivá zsugorodott állatkát. Nagyon élveztem, nálunk ilyesmi soha nem volt az asztalon.

Délutánonként belemerészkedtem a vízbe, mindig keményen hideg volt, a hullámok erős lökdösése, amikor még csak mellig voltam bent, már akkor is kiszolgáltatottságomat, a gyengeségemet, nem csak az enyémet, az egész emberiséget bizonygatta, ott éreztem igazán, milyen aprók vagyunk a természet kiszámíthatatlan erejével szemben. A parthoz közel úgy ahogy tudtam (nem nagyon tudtam) úsztam egy kicsit, aztán rohantam a zuhanyozó alá, mert elviselhetetlen volt számomra a tűző napon a só gyors lerakódása, szemcsékké száradása, bőrömre ragadó homokja, mely úgy ellepett, mint a dűnék közül érkező fuvaltat hajba, bőrre, ruha alá beférkőző porszemei. A rám száradt só megfojtotta bennem azt az eufóriás jó hangulatot, amivel új, virágmintás fürdődresszem nap mint nap megajándékozott. A mesebeli herceg persze nem jött el, egyszer labdáztam térdig érő vízben egy fiúcsapattal, ők hívtak, de a végén kedvesen elbúcsúztak és többé nem láttam őket. Amikor már nagyon untam magam, akkor ott, ahol a partot kikezdi a víz, ahol vékony nedves nyelvei föl-kúsznak a homokra, azon a simára gyalult sávon elgyalogoltam a házakkal szegélyezett partrész végéig meg vissza. Az utolsó napi fürdés után jött a dráma: elvesztettem három pici gyémánttal ékesített bal oldali arany fülbevalómat, amit előző Mikulásra kaptam az apámtól. Lelkileg nagyon összetörtem. A felet, ami megmaradt, akkor adtam el, amikor megözevgyültem. Tudja mit? Jó volt hazajönni.

Olivér kászálódni kezdett. Megköszönte a teát, s bár az eső már elállt, esernyőt vett magához és elindult.

– Tudhatom, hogy hová megy? – kérdezte Madame Lulu.

- Hogyne! A Charlemagne-ba.
- Nagyon drága hely.
- Csak addig nyújtózkodom, ameddig a takaróm ér.

Az utcára érve azt hitte, elfelejti Madame Lulu intelmét, és elfelejti a teát meg a süteményeket is. A szivacsos levegő hideg volt és vizes, nem csepegett semmi, de minden telítve volt nedvességgel. A varrónőhöz igyekezett, akivel az idei földszaggal illatosított tavasz érkezén, midőn a rügyeket még jócskán harapdálta a dér, a postán ismerkedett meg, ahol a pénztárlak előtt, bokáig érő drapp teveszőr nagykabátja bő ujját fel-felhúzogatva, tétován ügyetlenkedett, és karja folyondáros mozgásából ítélve szégyenkezett is, mert nem volt nála aprópénz, de nem volt a citromsárgán őszülő postáskisasszonynál sem. Végül ő segítette ki őket. Ella görögös asszonyarca liliumfehéren világított barna árnyékokat vibráló szőke haja alatt, mely hátul egyetlen vastag copfban lógott a gerincére. Az alagútra emlékeztető hosszú postai folyosó gyér fényében úgy mosolygott, csillogott, mint egy aranytányér játszi fénye a gyertyákkal megvilágított asztalon. Kicsordult a tekintetéből, hogy őszinte kíváncsiság ül a szemében, hogy az érett nőket felületesen skatulyázó köznapi hiedelemmel homlokegyenest ellenkezően valamilyen egzisztenciális megrendüléssel hadakozik. Kifelé jövet Ella még egyszer megköszönte a segítséget, kellemes dallamú hálálkodása duzzadt ajkainak széles mólói között úszott ki a szájából, és mosolyogva jegyezte meg: magával még sose találkozottam.

– Hol is találkozhattunk volna... válaszolta neki, többszörösen nem idevalósi vagyok. Az arcáról rögtön látta, hogy ezt nem fogja elfelejteni. Liège-ben vagyok egyetemista, ide Herve-be gyakorlatra járok a kutatóintézetbe, de ha ehhez hozzáteszem, hogy pár évvel ezelőtt még Magyarországon laktam, ahol Belgiumról az iskolai anyagon kívül többnyire semmit nem tudtunk, akkor egyszerű hétköznapi igazsággá szelídül a többszörösen nem idevalósi. Ha most megkérdezné, hogy nős, valójában hova valósi, azt kellene válaszolnom, hogy sehova valósi. Persze, ez így nem igaz. Menekülésem után Liège-ben horgonyoztam le.

- Maga a forradalom után jött el?
- 56-ban.
- Örülök, hogy találkoztunk.

Rövidke beszélgetésük az utca másik oldaláig tartott, aztán egyikőjük jobbra, a másik balra ment.

Már kezdte elfelejteni Ellát, amikor egy májusi meleg délutánon Madame Lulu, anélkül, hogy tudta volna, hogy ezúttal kerítendő szerepet játszik, ami kitűnően passzolt segítőkész karakteréhez, megkérdezte tőle, elvinné-e a kis párnahuzatanyagot Frankelnéhez, a varrónőhöz, aki az Avenue Reine Astride-on lakik. Végigmegy a rue Leclercq-en, aztán balra fordul, a 22-es szám a túlloldalon van. Frankelné a szó hagyományos értelmében csak félig varrónő, ideje másik felében stikkel, terítőket, párnahuzatokat, blúzokat és miegyebet mintával hímez ki. Néhány éve vált el az állomásfőnöktől. Sokféle pletyka kevereg róla, de nagyon kedves asszony, biztos meg fogja kínálni teával vagy kávéval.

Olivér elvállalta a feladatot, azzal a Madame Lulunak fel nem tárt hátsó gondolattal, hogy hazafelé benéz a Charlemagne-ba. Könnyen megtalálta az adott

címet, egy nagyon keskeny emeletes házacsát, mely nálánál nagyobbak közé volt beszorítva, mint egy leánykórus karonfogva összefűzött első sorában a legkisebb kórustag. Piros téglás arcán szájként mutatkozott az első emeleti fehérrel szegélyezett ablak, a második emeleti pedig olyan volt, mint egy küklópszszem. A földszinti bombabiztos bejárati tölgyfa ajtót úgyszintén fehér csík keretezte, miként a négyzet alakú, magasra emelt ablakot is.

Illedelmesen két rövidet csengetett, lépések közeledtek és hamarosan nyílt az ajtó, majd jóindulatú villámcsapásként ott állt előtte a kissé molett Frankelné, az Ella, házi papucsban, kerek térdeit szabadon hagyó rövid, feszes szoknyában, fehér selyemblúzocskában, akárcsak egy üres mező közepére varázsolt virágzó akácfa. Olyan váratlan volt a tünemény, hogy Olivérnek elállt a lélegzete, köszöntésre mozgatta a száját, de hang nem jött ki belőle. A selymen keresztül látszottak karjának pihéi, mint egy gőzhomályos ablakon át a téli orgonabokor csupasz ágai. Kéznuyjtásnyira voltak tőle duzzadó mellei, melyeket annak idején elrejtett a nagykabát, érezte lehellelétének illatát, látni vélte a bőrén elfutó kis hullámokat, és érezte, hogy Ella hosszú szempillái alól árad a meglepetés öröme. Ilyesmit, a dédnagyapjától maradt bölcsesség szerint, nem tudnak (talán nem is akarnak) letagadni a nők, csak részben.

Ezer remény gyökere furakodott a lelkéig. Nem egy nő, hanem a nő állt előtte, aki nem is volt igazán szép, aki csak nagyon nő volt, ősidők óta babonázó érett asszony, olyan, mint a nyári körte, amelyik, mikorra megérett, akkor a húsává formált szeretlen anyaggal már megfelelően kitöltötte a testét, melynek rugalmas puhasága finom szutykos nektárt ígér legbelül. Ilyen lehetett egy bibliai csodálatos jelenés, gondolta.

A folyosó nyitott alagútjának bejáratában Ella megjegyezte, micsoda megtiszteltetés neki egy többszörösen nem idevalósi fiatalember látogatása, majd betesékelte a jövevényt. A jobbra nyíló ajtó a nappaliba vezetett, mely műhelyként is szolgált, erre utalt a két varrógép és egy előlgombolós, cseresznyemintás ruhába öltöztetett fejetlen próbababa. Kanapé, két fotel és csipkével leterített asztalka foglalta el a szoba felét. Olivér átadta a rábízott párnahuzatot, leült a kanapéra, elfogadta a kávé és a kísérőként felkínált whiskyt. A beszélgetést a szintén whiskyzó Ella vezette. A tónust a kíváncsiság és az asszonyi ösztön szabályozta.

– Miért pont Liège-be jött? Hogyan tudott átjutni a vasfüggönyön? Tudta-e, hogy hová megy, amikor elindult? Magyarországon maradt-e mögötte egy darabka szerelem? Milyen viszonyban van Madame Luluval? Azt mondják, jó asszony, de nagyon kíváncsi természet, mindent tud, ami a városban történik. Sőt, egyesek szerint olyat is tud, aminek semmi köze nincs a valósághoz. Mondott valamit rólam?

Olivér elmondta neki, hogy a véletlen hozta Belgiumba, azért, mert ide kapott ösztöndíjat, a vasfüggönyön gyalog kelt át, de az átkelés olyan kalandos volt, hogy erről majd máskor mesél, ha idejük és alkalmuk lesz rá egyszer. Amikor ráadta fejét a menekülésre, nagyon pontosan tudta, hogy hová akar menni: nyugatra, de hogy ott hová, arról halvány fogalma sem volt. Többnyire Párizs de-rengett a szeme előtt meg a francia nyelv, ha már valamilyen nyelvet meg kell

tanulnia, de ezt az ábrándot elhessegette ébren álmodott álmaiból. Ami a szerelmet illeti, hát, nem hagyott ott senkit, mert éppen üresjáratban volt. Madame Luluval nagyon jól megértik egymást, olyan a viszonyuk, mint amilyen egy öreg nagynéni és egy unokaöcs között alakulhat ki. Persze, hogy szóba jött ő is, de Madame Lulu csak szépet és jót mondott róla, sőt, olyannyira felcsigázta az érdeklődését, hogy akkor is igyekezett volna közelébe kerülni, ha nincs ez a párnahuzatot kézbesítő feladata. Két mondat között tekintetével hol Ellát, telt combjait, dús szőke haját, rengő farát, hol a falat pásztázta, ahol hímzett terítők, stólák, mintás párnahuzatok voltak láthatók. Nem volt különösebben híve az efféle dísz tárgyaknak, de Ella munkáiban volt valami rendhagyó, s ez levette a lábáról: Ella a mértani motívumokat szerette, a rácsokat, a kockában kiterített színes lapot középen összefogó sötét csillagot, melyben kerek bimbócska a középpont, az amerikai kaktuszként fává szétágazó sárga csíkokat, a halványkék rombuszokat, az ismétlődő szerényen színezett négyzeteket, s ezeket törte meg egy-egy virággal, kacskaringós levéllel.

Ella kifejtette, ő nem tartja művésznek magát, amit csinál, az egy érzékeny, lelkiismeretes mesterember munkája.

– Mestermunkája, tette hozzá Olivér.

– Talán abban különbözik másokétól, amit csinálok, magyarázta, hogy igyekszem mindig valami újat becsempészni a díszítőelemek közé. Egy váratlan színt, egy szokatlanul futó girlandot, vagy egy kitalált virágot, amit oda pottyantok, ahol rózsát vár a néző. Olyan megrendelést nem szívesen fogadok el, amelyikben a kuncsaft kiköti, hogy hol, mi és milyen legyen. De azért nyitott vagyok, ha talál valami érdekes mintát, valamit, ami kilóg a sorból, ossza meg velem, boldog lennék, ha egy maga által hozott rajzról dolgozhatnék.

– Kedves Ella, ez nem az én területem, de megígérem magának, hogy ezentúl erre is figyelni fogok.

Utoljára anyjával járt varrónőnél, Debrecenben, még gimnazista korában, az ötvenes évek elején, de nem sokáig volt bent a műhelyben, bár nagyon tetszett neki az asztalon heverő selyemcafatokból áradó fény, a stelázsira dobott, mellekkel, combokkal ki nem töltött félkész ruhák hanyag városi eleganciája, mert az előttük érkezett csinos hölgy próbálni akart, s őt, az éretlen kamaszt, legnagyobb bánatára, kitessékelték. Anyját várva az utcán ácsorgott, ahol a szomszédban működő elegáns vendéglő látogatói foglalták le a figyelmét: elsőnek a selyemszegélyű kalapot viselő, majdnem kétméteres fontos ember, akinek egy erős parfümilletba burkolózott, kicicomázott, reszketeg ögzidalárait táncosan szedegető nő csüngött a karján, aztán két korosabb, de jól öltözött, fehér kesztyűs, krokodilbőr ridikült lóballó városi asszonyság következett, mindketten frissen kibodorított hajjal, mintha most jönnének a fodrásztól, szintén a vendéglőbe igyekezett három hangoskodó, nagyokat röhögő futballista, akiket a Loki-pályáról látásból ismert, aztán jó húspan lévő, hasukra feszülő egyenruhában páváskodó orosz tiszték következtek, négyen-öten egy kupacban, akik a szovjet birodalomba nemrég bekebelezett kolónia elégedett mosolyú uraiként, hatalmuk tudatát sugározva, Debrecenben töltik le az impérium szolgálatának szentelt katonaidjúket. Máshol is előfordulnak a városban, egyesével, kettesével, napköz-

ben a Piac utcán, a posta környékén, az állomáshoz közeli utcákban, ahol két vagy három orosz bérházban (így nevezi a népnyelv) laknak a családosok. Lát szólag a maguk fontosságátudatán kívül semmi nem érdekli őket, emelt fejvel lépdelnek a széles járdán a jó húsban lévő tiszt urak, s amikor át akarnak kelni az úttesten, akarattól szikrázó karlendítéssel, arisztokrata természetességgel állítják meg a forgalmat, viselkedésükkel mutatva, hogy ez nekik kijár. A közlegények ritkábban mutatkoznak a belvárosban, velük a gázgyár magasságában, a repülőtérről vezető úton lehet találkozni, ahol a zsebükből óvatos körültekintés után kihúzott, vadonatúj pobjeda órát kínálják egy liter rumért. Ilyenkor a félelem úgy vibrál és szikrázik hajuk szálain, mintha sok ezer voltos elektromos térben lennének. Az étterembe igyekvő esti tisztkupacot egy kövér orosz őrnagy követte, szikrázó aranycsillagokkal a vállpántján, aztán még kettő, mintha valaminek a megünneplésére gyülekeznének, és később még egy tiszt, haloványan cukrozott parfümillatot árasztó nővel az oldalán, akinek vanília alapra nyomtatott, kékes virágmintával díszített szoknyája úgy hullámszik, mint egy szárítókötélre rosszul felfüggesztett ágylepedő. Ilyenforma alakokkal egy Casablancában játszódó detektívregényben találkozott, végtelenül elégedett francia gyarmati tisztokkal, akik elhájasodó úri életet éltek, ittak, nőztek, dorbézoltak, miközben felsőbbrendűségüket ráerőszakolták környezetükre, a városra, a népre, a leigázott társadalomra. A szerencsétlen helyi detektívet, aki a meggyilkolt hölgy holdudvarát gyanúsítva a tiszti kaszinóba vezető szálakat próbálta felgöngyöltetni, a katonai hatóságok előbb kémgyanúsítva minősítve megkínózták, aztán el-tették láb alól. Végül újságíró barátja tárta föl a tényeket, aki a cikk után azonnal elköltözött Tunéziába. Ebből azt a tanulságot vont le, hogy a debreceni orosz tisztok ugyanúgy viselkednek, mint francia társaik, kicsit más környezetben, de nagyon hasonló helyzetben, igaz, itt nincs olyan detektív, aki tettest merne keresni az oroszok között, még az általuk okozott közlekedési baleseteket is úgy eltussolják, mintha semmi sem történt volna, de olyan újságíró sincs, aki ezt meg merné írni, s ha megírná, nem tudná hol leközozni, arról nem is beszélve, hogy innen sehova nem tudna elköltözni, mert az ország hermetikusan zárva van, mint egy lelakatolt karám.

A debreceni varrónő kicsit ráncos, madárhangon csivitelő soványka asszony volt, aki Olivér vissza-visszavillanó emlékezetének képcsarnokában mindig egy jó húsban lévő orosz katonatiszttal egyszerre jelent meg. Az aszott helyi valóság és a gyarmatbirodalom zsíros felsőbbrendűsége pecsételődött ekképpen egymás mellé.

Az első látogatás Ella varrószerájában is rövidre sikerült, mert három hölgyet várt próbára, igazításra. De a második whisky után nem tette ki Olivér szűrét, hanem nagyon kedvesen egy nappal odébbra csúsztatta a beszélgetés folytatását. Jöjjön el holnap este, akkor nyugodtan együtt lehetünk, nagyon érdekel minden, amit mesél, szeretném jobban megismerni magát

– Sajnos, holnap én már Liège-ben vagyok, de egy hét múlva visszajövök, a jövő héten kedden este eljöhettek, ha nem zavarom.

– Dehogyan zavar! Kedd este nekem is jó.

A varrónő házából kijövet fütyörészve indult haza, olyan jó kedve támadt, hogy elfelejtkezett a Charlemagne-ról.

Madame Lulu rögtön kérdőre fogta, hogy volt, mint volt. Ugye, milyen helyes teremtés! A legszárazabbra fogott beszámolójában Olivér azt emelte ki, hogy a kávé után, bár kellemesen beszélgettek, nem nagyon maradhatott, mert próbára jövő asszonyokat várt a varrónó.

– Nem elveszett asszony az, van munkája, nagyon szorgalmas és szépen dolgozik, csak férje nincsen – jegyezte meg kissé csipősen a nyomdász özvegye.

Két nap múlva Liège-ben, az Egyetemi Könyvtárban, egy lexikont lapozgatva megakadt Olivér szeme egy kristályrács szerkezetének sematikus rajzán. Ez az! – mondta magának, egy kis átalakítással ebből hímzéshez használható mintarajz lehet. Talált egy másodikat is. Otthon megrajzolta mind a kettőt, pauszpapírra tussal kihúzta és örömeiben nagyokat kurjongatott.

A becses rajzokat a hetedik mennyország belépőjegyeként őrizte, melyek minden ránézésre felfűtötték burjánzó képzeletét: mintha moziban látná, midőn a keskeny emeletes épület, melyben Ella lakik, piros mézeskalács házikóként kedveskedik édes nyoszolyával kettejüknek. Reggel a színes hímzsmintákkal terített első emeleti padlón fognak hemperegni, amitől másnapra olyan izomlázuk lesz, mint egy erős gimnáziumi tornaóra után a petyhüdt combú könyvmolyoknak, délben kirándulnak a második emeletre, csak azért, hogy más tájjal, más háttérrel egészüljön ki földre szállt paradicsomuk, este pedig olyan hangosan fogják szeretni egymást, mintha egy ötven tagú zenekar adná elő a szerelmes gügyögések rapszodiáját.

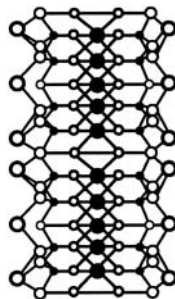
A következő hétfőn egyetemi tennivalóinak befejeztével autóbuszra ült. Az aacheni út a Meuse folyót nyugatról védő, hegyes tetejű, piros téglás és fehér szegélyes belga házikókkal beépített alacsony dombokra mászik fel, és kacskaringós kigyóbetűket rajzolva vezet a laposabb vidékre. Liège környékén összevissza púpok nőnek ki a földből, az út ezeket kerülgetve vezeti a buszt a lepényszerűen elterpeszkedő külvárosokból kifelé, aztán egyik faluból a másikba. A Herve-t érintő járat majdnem a német határig, egészen Verviersig megy. Olivér mindig megilletődve buszozott ezen a vonalon, ugyanis ezen a sötétedés után sárga higanyfényvel megvilágított aacheni úton érkezett meg 1957-ben Ausztriából Belgiumba, a traiskircheni menekültlágerből a liège-i egyetemi menzára. Herve-ben három megállója van a busznak. Neki a középsőn kell leszállnia, onnan öt percre van az özvegy nyomdászné háza. Igaz, hogy lassabb, mint a vonat, de megállója Liège-ben és Herve-ben is sokkal közelebb esik neki, mint a vasútállomás.

Madame Lulu szokása szerint az ajtóban várta, s azzal fogadta, hogy félretett neki egy szelet süteményt, amit a szomszédasszony hozott. Másnap egész nap a laboratóriumban volt, csak este szaladt haza átöltözni. Szerencsére az özvegy nyomdászné házon kívül tartózkodott, így nem kellett neki hazudoznia arról, hogy hová megy.

Hét óra után érkezett meg Ellához, aki melleit előnyösen kiemelő sötétkék csíkos selyemruhában várta, s akinek arcán, szemén, mozgásán látszott, hogy most még ünnepélyesebben asszony, mint volt egy héttel azelőtt. Hosszú vastag copfja fiatalosra lágyította az összbenyomást, s ezt a hatást még megtoldotta azzal, hogy kicsit ügyetlenkedő puha kezével megsimogatta Olivér nyakát.

Leültek egymás mellé a kanapéra, Ella két pohár mellé a whiskysüveget is kitette az asztalra. Olivér már alig várta, hogy kinyissa a hóna alatt szorongatott mappát és átnyújtsa a bűvös rajzokat.

Az elsőről elmondta, hogy egy szalagrendszerű szilikát ásványcsoport kristályszerkezetének az általa kicsinosított mintázata, melyet többszörösen megismételve valamilyen futószőnyegen vagy sálon képzel el. Ella el volt ragadtatva. Ezt saját magának fogja megcsinálni, már látja is a színeket: a középső korongok kobaltkékek lesznek, selyemfényű fonalból, amire ha rásüt a nap, úgy játszik, mintha egy fémszálacska mozogna benne, a vonalakat bordópirosnak és vérvörösnek képzeleli el, a kis karikák halvány égszínkékek, a nagyobbak napraforogó sárgák lesznek.



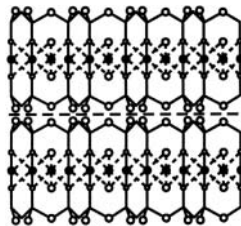
Ujjával végigsimogatta Ella a rajzot, amin bizonyára megérezte a vonalak anyagszerűségét, a tustinta domborulatát, a festék lakkozott testét. Olivér igyekezett fejében az Ella által kitűzött színekkel benépesíteni a rajzot, ami egy neki egészen új világ domborzati térképét adta, nyári napnyugtából táplálkozó piros folyókkal, kobaltkék szigetekkel, halványkék falvakkal, melyeknek hajnali tiszta arca visszatükrözi a felhőtlen eget, sárga kisvárosokkal, olyan sárgákkal, mint amilyenek a Monarchia békés éveiben a szepességiek voltak.

Nagyon jól tudja, hogy egy mesebeli utazásban az a legszebb: ha akarja, szárnyai nőnek, vagy víz alatti életre alkalmas kopolytű, és az is elképzelhető, hogy a való világból átlép a színesen hímzett térkép domborzatára, ahol a folyók között gombóc alakú gőzvirágok szuszognak (két szirmuk között átfér egy ember, mint a griffmadár kardéles farktollai között), ahol a táj szomjasan várja az angyalok felhőkösarában várakozó esőt.

Gyerekkorában dédnagyapját képzelte el olyan szmokingos, fekete szárnyas pillangónak, amelyik két szárnyacsapással egyik szigetről a másikra lebben, s ott szívja ki a legszebb asszonyokból a nektárt. S ő, aki őset mindig példaképként állította maga elé, akkor rögtön elhatározta, hogy nem várja ki nagykorúságát, rövidnadrágos fiúból azonnal átvedlik vitorlászárnyas lepkévé s átrepül Dél-Amerikába, ahol halszagú, kopott kék szoknyás halászhajók szomszédságában, valamelyik zajos kikötői kocsmában kubai rumot szürcsölgetve hódítja meg a kihajózott tengerészek kalandra éhes, csillagszemű feleségeit.

Ella ujjához hozzáérve, egy pillanatnyi áramütéstől a meséből kijózanodva, visszalépve az egyetemi könyvtár szűrt fényében éppen csak észrevett kristályszerkezet feketével vonalazott világába, a hétköznapiakba, a nyers valóság a nő jelenlétével, azaz a tetszeni akarással szembesítette. Előszedte a másik mintarajzot.

Ebben van valami a keresztöltésből, mondta Ellának, amit bizonyos magyar vidékeken nagyon szeretnek. Egyébként a papírvékony lemezkékre hasítható csillám rétegeződési síkjára merőleges vetület szerkezeti rajza. Ezt szerintem lehet cifrázni, virágocskákat beletenni, netán az oszlopokat felül-alul megrövidíteni, esetleg csak a közepét kiemelni, önállósítani.



Ella, hálálkodásképpen, végighúzta tenyerét Olivér combján, fentről lefelé, aztán a szemébe nézett és mosolyogni kezdett. Köszönöm, szürcsögte Olivér fülebe, nagyszerű, hogy te miket nem találsz! Ez is újat hoz a konyhámba. Aztán óvatosan, mint akik először kóstolják meg egymást, csókolózni kezdtek. Kis idő múlva Ella keze újra Olivér combjára tévedt, majd a csókból kibontakozva megszólalt: gyere, menjünk az emeletre, ott kényelmesebb.

A bejárati folyosóról a hátsó lépcső vezetett az emeletre, a felső folyosó előszobává szélesedett. Innen nyílt a hálószoba, hátul egy másik szoba és a kettő között egy nagy fürdőszoba.

A hálószobába lépve Olivérnek a rézcsöves franciaágy kötötte le a figyelmét, melynek csövei a fémes vadont megtestesítve élő sárga liánokként lógtak, fonódtak össze, vékonyak fúródtak a vastagakba, a vastagok némelyike pedig le-támaszkodott a földre, s melyen a paplant helyettesítő vastag plédet puritán ágytakaró fedte. Jól karbantartott antik szekrény strázsált a fal mellett, az ablak közelében pedig két fotel és egy kerek reggelizőasztalka állt. Ahogy beléptek, Ella sietve vetkőzni kezdett, kettőt pördült, s máris teljesen meztelen volt. Legalább tíz év korkülönbség volt közöttük, de Ella asszonytestének domborzata úgy őrizte fiatalságát, mintha húszéves kora óta megállt volna benne az idő. Ami viszont Olivért kellemetlenül lepte meg, és valamilyen rossz ízűnek minősíthető érzést keltett benne az az volt, hogy Ella fanszőre ék alakú frizurára volt megnyírva. Ilyet még soha nem látott. Magába szállva konstataulta, hogy rejtett (legalábbis számára eladdig rejtett) divattal hozta össze a sors, amit bizonyára tetszeni vágyásuknak engedve követnek a nők. De kinek akarnak tetszeni? Kiknek és hol mutogatják magukat? Nem szólt semmit. Hagyta magát az ágyra húzni, ahol forrón ölelkeztek, szerették egymást.

S midőn már puha izmokkal pihentek, test a test mellett, megkérdezte Ellától, hogy amikor én nem vagyok itt, akkor mi van?

- Ne félts engem, akkor is van valahogy.
- Mikor voltál férfivel utoljára?
- Egy hete. Annak a napnak a délelőttjén, amikor először nálam jártál.
- Kivel?
- A postással. Csomagot hozott, bejött aláíratni és itt maradt egy kicsit.

Eddig mindig azt hitte, hogy az anekdotákban szereplő kéjsóvár nők és a levélkihordó alkalmi összeborulása alaptalan kitaláció, aminek csak a sikamlós viccekben van létjogosultsága. Egy illúzióval megint szegényebb lett. Egy másik alkalommal egy aacheni zenészt emlegetett Ella, akivel a vonaton ismerkedett meg, majd a liège-i állomással szemben, a sarki sörözőben bepíáltak, s amikor teljesen kijózanodott, egy padlásszobában találta magát. Ella úgy beszélt szerelmi életéről, olyan szürkére fokozottan, mint a barátnőivel való moziba menésről. Olivérnek sok fejtörést okozott ez, a látszólag a természet rendjét követő, leegyszerűsített hozzáállás. Megint dédnagyapjánál lyukadt ki, aki szerint a nők ugyanúgy szeretnek szerelmeskedni és beszélni róla, mint a férfiak, de csak érett korokban válik ez számukra természetessé.

Amikor Herve-ben volt, gyakran meglátogatta Ellát, aki nagyon leleményesen mindig valamilyen új ruhafondorlattal lepte meg, olyan volt, mint egy szí-

nét és formáját változtató virág, melynek szirmai vacsora után lehullanak. Kedvelte a rövid szűk szoknyákat, melyek úgy átvették feszülő combjainak a vonalát, mintha anyaguk is a női test tartozéka lenne. Olivér tiszteletére horgolt magának egy piros-fehér-zöld ruhát, melyen a vékony színcsíkok kígyóként kanyarogtak, körbeszaladtak a mellein, lefutottak a combjaihoz és kokárdát formáltak a köldöke körül.

Ella barátnője, Bamby, a habkönnyű rajztanárnő, aki az iskolán kívül szabad óráiban tálakra, hamutartókra és egyéb díszítőelemként használatos tárgyakra vitt fel magas hőfokon látványos színekké égő festékeket, melyeknek valódi árnyalata csak azután mutatkozott meg, miután villanykemencéjében a tárgyakat kiegészítette, az életben is igyekezett előrelátó lenni, s ezt megosztotta Ellával, akihez gyakran beugrott, a postai találkozás után is volt nála, s akkor mondta Ellának, hogyha a fiatalember is akarja, lesz ebből még több is. Tudott a viszonyukról, amit úgy fogadott el, mint tárgyi valóságot, azaz tudomásul vette, hogy van, sőt, rövid idő után Olivért olyannyira a barátság bútorának tekintette, hogy amikor valami Ella-féle ruhakészítményt próbált fel, megilletődés nélkül vetkőzött le előtte bugyira-melltartóra. A férfiakkal a viszonya nagyon hasonlított Elláéhoz, bizonyára ez is belejátszott abba, hogy szoros barátság alakult ki közöttük. Ővele történt meg, mesélte Ella Olivérnek, hogy Liège-ben, egy kiesőnek tűnő utcán egy autóban szeretkezett valakivel, de nem jutottak messzire, mert észrevették őket a rendőrök. Ezek után mérgében azt mondta a férfinak, menjenek le egy mélygarázsba, ott legfeljebb báméskodók vannak, de azok őt nem zavarják.

Midőn az idő már melegebbre fordult, Ella és Olivér elmentek kirándulni, busszal, egy közeli faluba, melyet erdőség vesz körül, s ott gyalog nekivágtak a természetnek. Egy órányi erdei séta után találtak egy eldugott tisztást, melyet bokrok fala vett körül, elzárva a napsütötte részt a külvilágtól. Plédjükét egy bokor tövébe terítették le, s Ella ott rögtön, még az elemózsia megbontása előtt előlgombolós ruháját kinyitotta, s magára húzta Olivért. Amikor a nap delelőre ért, elköltötték az ebédjükét, egy kicsit aludtak rá, majd magasröptű vélekedésbe kezdtek Vintilla Horia Isten száműzetésben született című regényéről, melyet Ella akkor fejezett be, Olivér már korábban olvasta, s melyből Olivér történelmi tanulságokat igyekezett levonni, különösen sajnálva, hogy bármilyen ügyesen leplezi a szerző, ezzel a művével a minden tudományos háttérrel nélküli dácoromán elméletet igyekszik támogatni. Aztán megint összeborultak. A kirándulás estére jócskán kifárasztotta őket, ami azt eredményezte, hogy amikor Herveben szálltak a buszról, elbúcsúztak egymástól, s ki-ki hazament. Madame Lulu megszagolt valamit, rá is kérdezett: mintha magának lenne valakije, mondja, idevalósi? Olivér kitérő választ adott, amire azt a feleletet kapta: ne féljen, úgyis megtudom.

Közeledett a nyár, a vakáció ideje, Olivér úgy érezte, megismerte Ellát, akinek gyémántozott takaróul a csillagos eget leszakította volna az égről, úgy érezte, már becserkészte testi és lelki tájainak szinte minden mezejét, bokros ligetét, árnyékos szurdokát. Tudta, mikor nevet őszintén, mikor kényszerűségből, mikor és miért hallgat el valamit, miért nem jár el gyónni, annak el- lenére, hogy lelkét körbeszövik katolikus hitének félelmei, elhitte neki, hogy

szívesen jár templomba, ahol bűnbánó Magdolnaként énekel, imádkozik, azt is elfogadta, hogy nem alkoholistá, csak könnyen iszik, különösen társaságban, mert takarni akarja kifelé könnyednek mutatott magányát. Barátkozó természetét sokan kihasználják, amit nagyon hamar átlát, de ez nem zavarja, olyannak fogadja el barátait, amilyenek. Ő is elfogadta Ellát olyannak, amilyen. Tisztában volt azzal, hogy akkor az övé, és csak akkor, amikor együtt vannak, és ez neki elég, de akkor nyitott szívvel, és lelkileg is teljesen kitérülve. Nincsenek árnyékos rejtekei, melyeket nem látna be, nincsenek elkenődött vágyai, melyeket ne merne vagy ne akarna előtte kibontani. Úgy tűnik, számára Ella életében minden tisztán olvasható, mint egy garamonddal szedett, szépen kinyomtatott könyvoldal.

Elhatározta, hogy a nyári vakáció alatt sem hanyagolja el Ellát. Nem szállhatott meg Madame Lulunál, mert nem tudta volna mivel magyarázni jöttét, a megoldás egyszerű volt: az esti busszal érkezett, egyenesen Ellához, ott aludt nála, majd a reggelivel ment vissza Liège-be. Ilyenkor nem merészkedett ki az utcára, nehogy meglássák illetlen szemek. A vakáció elején Ella kapott egy harapós farkaskutyát a nagybátyjától. Egyébként is állatbolond volt, nem volt meglepő, hogy a Borgó névre hallgató német juhászkutyát néhány nap alatt családtaggá fogadta, olyan szeretettel beszélt róla, mintha közeli rokona, netán gyereke lenne. Ha valaki jött a házhoz, a kutyának a folyosó faráccsal elkerített végében volt a helye, harciasan morgott, vicsorgott a jövevényre. Első nyári útján Olivért is így fogadta, annak ellenére, hogy Ella a vendég iránti szeretetét öleléssel, kedves szavakkal, nyugtató simogatással igyekezett a vadállat tudomására hozni. Borgót a kedveskedés nem hatotta meg, Olivér közeledtére vészajtófogcsikorgatással, hörgéssel válaszolt. Még az emeleten is csak a becsukott hálószoba ajtaja mögött érezte magát biztonságban. A kutya miatt a ház tavaszi fészekmelegének a hangulata elhidegült, egy hadiállapotban lévő várkastélyra hasonlított, ahol a copfos várkapitány csak akkor és ott ura a helyzetnek, ahol maga is személyesen jelen van. A faráccsal elkerített kutya földszinti felségterületén belül esett a WC ajtaja, ami azt jelentette, hogy a nappaliból Olivérnek fel kellett mászni az első emeletre, ha könnyíteni akart magán. A legsötétebb rémálomként cikázott a fejében az, hogy a kutya egyszer kiszabadul a folyosóra. Aztán egyszer csak rájött, hogy ennek reális lehetősége van, sőt, nagy a valószínűsége. Ettől kezdve Ella párnás vállalai és a véres kutyaharapás egyszerre lebegett a szeme előtt, valahányszor megkörményezte a szerelmes gerjedelem, és valahányszor meglátta a Reine Astride sugárút keskenyke emeletes házát.

Az aranysárga parókával díszelgő fák és a közük szorult vérszivacs foltok színes őszi karneválja kezdetén, a már langyosodó nyári napok wallon fátyolfelhőkön át passzírozott fényében Olivér megint megjelent Madame Lulunál, ami azt jelentette, hogy megkezdődött az egyetemi év. Az özvegy örült neki, beszédre fogta egy-egy csésze kávéval vagy maradék süteménnyel. Visszatértek a rendes kerékvágásba. Olivér szíve gondjait azonban nem enyhítette a természet őszi borogatása. Hol hetente, hol kéthetente látta Ellát, akinél betolakodó harmadikként élte meg és utálta a mérges kutyát. Ella megérezte, hogy valami zavar keletkezett Olivér érzelmi hálózatában, valamelyik szál elszakadt, vagy kicsa-

pott valamelyik biztosíték, de ezzel kapcsolatos puhatólódzása nem vezetett eredményre. A kutyáról, látván Ella anyáskodó szeretetét, Olivér csak burkoltan példálódzott, de addig sose jutott el, hogy megmondja neki, néha olyan érzése támad, mintha a házban egy idegen férfi tartózkodna, aki rettenetesen utálja őt, aki mindenképpen meg akarja akadályozni, hogy együtt legyenek, s aki csak arra vár, hogy megrohanja, halálra marja, széttépje őt.

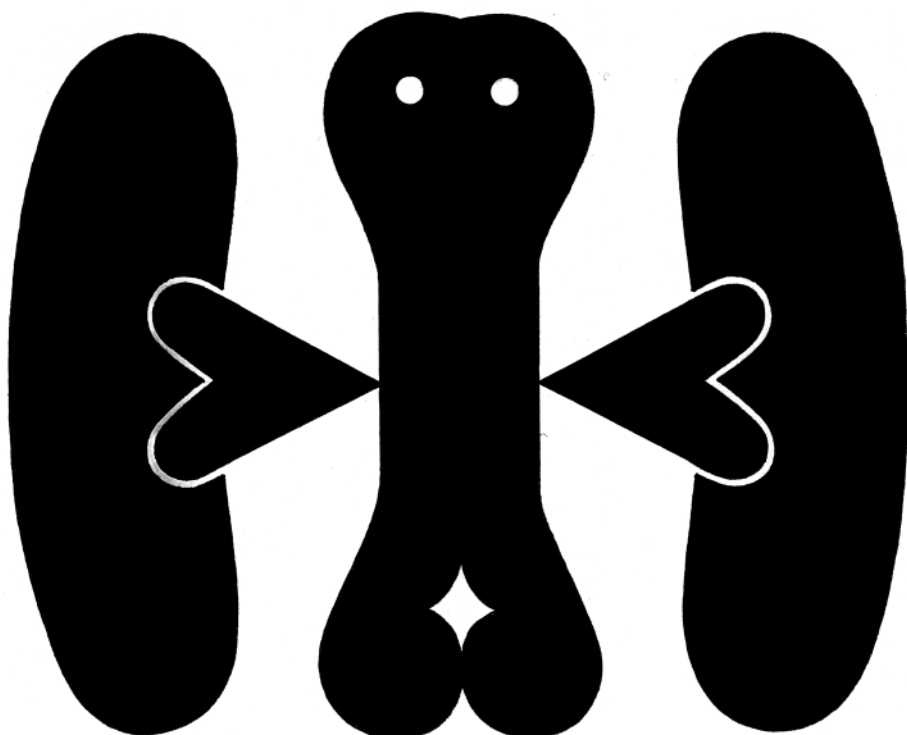
A fekete őszi felhőktől különösen sötétbe boruló viharos estén, néhány lépésnyire az özvegy nyomdászné házától, leszögezi magának, hogy Ellához igyekszik, mintha sokszori ismétlés után is még le kellene ezt szögezni – hiába minden akarata, hogy csak erre koncentráljon, mintha megingott volna a bizalma, a teasugárral ütögetett porcelán csésze csilingelése nem akar elcsendesedni a fülében, érzi a tea melegét a torkában, Madame Lulu süteményének édességét a nyelvén, és kényszeredetten veszi tudomásul, hogy a hideg utcai szél vizet csapkod az arcába, esernyője alatt is ázik. Az elmúlt hónapok alatt kitanulmányozta a lehetséges útvonalakat, váltogatva használta őket, nehogy feltűnjön valakinek, hogy ez a fiatalember már megint itt megy el a ház előtt. Most a legrövidebbre esik a választása. Bevág a rue Leclercq-be, a bal oldali járdán a házakat súrolva halad célja felé.

Ha Ella nincs otthon, s ez a gondolat immáron többször feldereng az agyában, a nadrágja szára már olyan lucskos, mintha bokáig érő tócsában tapicskolna, ha ma este sincs otthon, akkor mivel mossa tisztára Ellát saját maga előtt, aki legutóbb azzal mentegődött neki, hogy egy klienshez kellett elvinnie a megrendelt ruhát, amit nem tudott csak estére befejezni. Később elszólta magát, hogy egy férfivel találkozott, akivel hajnalig iszogattak, Olivér nem ezt vette zokon, hanem azt, hogy nem volt otthon, csak a kutya, amikor becsengetett hozzá. Egyre inkább, ha a házra gondol, nem Ellát, hanem a kutya ugatását hallja. Ez kétségtelenül annak a jele, hogy szakadás fenyegeti kapcsolatukat, hogy ritkábban úszik egyik parttól a másikig és vissza az érzelmek kettejükét összekötő kompja.

Talán az esőzés monoton kalapálása teszi, hogy gondolatai kiszabadulnak Ella keskeny házához lehorgonyzott rögeszméjének szorításából. Szeme előtt női arcok úsznak el, szaggyalagolatokban, Pintye, Anna, Olga, Teri, Gizella, Bea. Bea, akinek vörös bokorfejen harmatként rügyeztek az esőcseppek amikor a múlt ősszel a szekta bálját észrevétlenül otthagya a kertben találkoztak, s persze felrémlített sikertelen akarásuk is, de most úgy érezte, hogy ebbe a szálba belekapaszkodhat. Mi lenne, ha megkörményezné, Beának nincs kutyája, s a könyvelő férj is talán áthágható akadály. Nem szívesen hasonlítja össze a vékony csontú Beát és Ellát, de kétségtelenül oda lyukad ki, hogy van bennük közös vonás, mégpedig az aktív szerepvállalás a szerelmeskedéshez vivő úton; az egyikkel a kinyilatkoztatott vágy beteljesületlenségéig jutott el, a másikkal a beteljesülés mellett egy harapós kutyáig.

A Leclercq utca vége felé Olivér már olyan szutykos, mint egy ázott egér, szívelelke vizes, tócsák nőnek a testében, de elszántan és reménykedve megy tovább. Szívesen Ella meleg hasára hajtana most a fejét. Végre megérkezik a Reine Astride sugárút 26-os számú háza elé. Kétszer megnyomja a csengőt. Olyan ha-

tározottan cselekszik, mint amikor végveszélyben egy ütésen múlik a gladiátor élete, s már mindegy neki, hogy meghal vagy nem, az egyetlen, ami még fontos, aminek még meg kell történnie, az az ütés. Hosszan beleberreg az estébe az utcára tompítva érkező csengőhang. A vastag ajtón át lándzsaszúrásként vágja mellbe Borgó dühös ugatása. Megmerevedve várja, hogy fény gyúljon valahol, ami egy vékony résen át az ablak vagy a bejárati ajtó kereténél ad jelzést Elláról. Semmi mozgás, se bent, se kint. A föld és az ég egyetlen fekete tömböt alkot, korommal színezett ürességet, melyben a lecövekezve várakozó Olivért a csendesedő, de még mindig bőséges őszi eső szomorú szipogással veszi körül.



Bolnisi Tibor

Bogdán László

Az elsüllyedt Sűgásban

És még egy utóirat

*Összeseprük a trombitákat az elsüllyedt Sűgásban.
Versírás közben hó hull, a versben örök nyár van.
Még győztesnek hiszed magad, az elsüllyedt Sűgásban.
Hetvennégyben sugárzó, máig tomboló nyár van.
Itt vannak még mind, akik már nem lehetnének itt.
Előd, Gerzson, Imre, Dani, Zsiga vodkát iszik.
Itt a már régóta szétesett asztalnál ültek, itt.
A felszarvazott férjek hada őrzöng, dalol, iszik.
Itt vannak még akik régen eltűztek innen.
A fűstös hodályban egy árny most némán tovaszökken.
Ideje, hogy mi is végleg eltűzzünk innen?!
Kivel voltál velem? A kétely tovaszökken.
az elsüllyedt Sűgásban bosszúállón cikáznak
kísértetté, kobolddá, lidérccé váló árnyak.*

2004. február 14.

Advent Bécsben

*Pislákkoltak a gyertyák a Szent István templomban.
Forralt bort ittunk, utcán eldobható pohárból.
Éreztem az Úristen közelségét. Vacogtam.
Jöttek az árnyak egyre és az adventi mámor
megszédített, a gyertyák lobogó lidércfénye,
orgona búgó hangja, Jézusfehér virágok...
Régóta voltam úton. Imádkozni is kéne!
Elvesztem dadogtam. Nem tudtam mire várok?
Meggyújtottam egy gyertyát. Talán ha az ábécét
mondom, úgyis megéri, akihez most beszélek.
„Gondolj rá – így az angyal. – Idézd fel nevetését,
alakját, mozdulatát, emlékezz ez a lényeg!
Kiért gyújtottál gyertyát? Érte, ki a balesetben
halt meg? Kit nem feledhetsz? S nem hozhat vissza Isten?*

2004. február 14.

A jelenés

*Ott, a Szent István dómban, mikor gyertyát gyújtottam
Érte, hogy jönne vissza!...Viola megjelent.
Kis kékpettyes ruhában, ahogy mindég is vártam,
a két karom kitártam. „Milyen ott? Odafenn?”
De semmit el nem mondott. Csak tétován mosolygott.
Feledtem telet, gondot. „Itt maradsz-e velem?!”
Éreztem érintését, izgató közelségét,
Sugárzó égi fényét. Szétesett a jelen.
Beúszott a templomba a tó is, néhány nyírfa.
Minden megtörtént újra. Fölénk borult a sátor.
És ott, a rétyi nyírben. Vagy itt a dómban, Bécsben,
Már nem féltem, reméltem! Elragadt a mámor.
Adventi áhítatban meghaltam volna érte.
Ott libegett, mosolygott. Visszajő még, ígérte.*

2004. február 14.

A lassú téboly

1. Az indulás

*Fél háromkor indultam el, sugárzóan tiszta időben.
„Itt az idő! Eljött az én időm is! Most vagy soha!”
„A csúcsra – érdeklődött a kövér csapos, és göcögve
nevetett. – Nem javallom. Veszélyes! Az idő tudja itt
bármikor...” „De hát – mutattam körbe –, semmi vész!”
A vakító napsütésben kéken derengett a csúcs.
Lemondóan legyintett. „Ez nem jelent semmit és az
előrejelzések is...” Hátizsákkal, fényképezőgéppel
nyakamban bizarr látvány lehettem. Árnyékom
Szűz óra vetült. Nem voltak nyomok. Egy óra múlva
váratlanul mégis elborult. Gonosz fekete felhők gomolyogtak,
már nem is látszott a csúcs, de én – noha szemem előtt
a balsejtelem villódzó pontocskái semmi jót nem ígértek –
kitartóan emeltem a lábam és nem is gondoltam a veszélyre.*

2. Az út

Hullani kezdett a hó és fél ötre havazása annyira erősödött, hogy meg kellett állnom, pedig úti céloom már nem lehetett messze. Képtelen voltam tájékozódni, megzavartak a hópelyhek. Mozgó függönyként takarták el a tájat. Setét, koponya alakú szikla oldalában kerestem menedéket. Túrabakancsom ugyan még nem ázott be, de a talpam alatt szilánkosan recsegő hóban egyre illuzórikusabbá váltott az előrehaladás, ráadásul észrevehetően sötétedett. Akkor döbbentem rá először vállalkozásom képtelenségére. Talán sátrat is kellett volna hoznom, hálózsákot, de nem is gondoltam arra, hogy itt érhet az alattomosan máris körülöttem ólálkodó éjszaka. Még csak a farkasok hiányoznak, esetleg egy lavina. Elindultam megint. Legfeljebb meghalok.

3. A csúcson

Öt körül váratlanul állott el a havazás. Erősödött a szél, de már láttam a keresztet, s időnként térdig, combközépig süppedve a hóba, kitartóan közelítettem. Felérve a zsebkendőnyi fennsíkra, a kereszt mellé állva a félhomályban, váratlanul nyugodtam meg. Ittam egy korty rumot. Önkioldóval néhány fotográfiát is készítettem, maradjon nyoma kalandomnak. Az égről a szél közben eltakarította a felhőket és megjelentek az első csillagok. A kereszt mellé ültem le, a talpazatra. a körülöttem ólálkodó szél láthatóvá tették a fennsík különös alakzatokat formáló köveit. Vajon kik rakosgathatták ezeket, csak általuk ismert rend szerint?! Óriási, kitátott száját formáztak. Vajon elnyel?

2004. február 28.

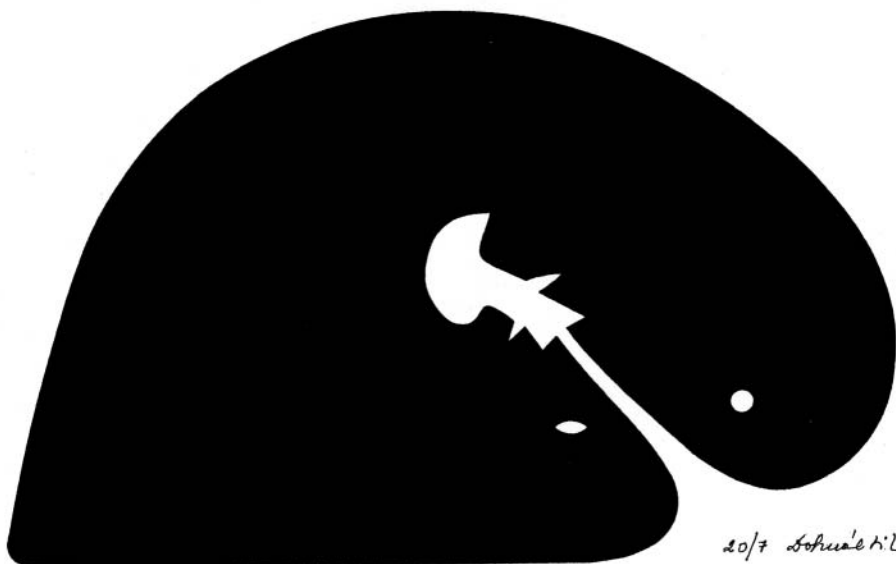
Dobozi Eszter

Sovány kísérlet

Mint ki eltévedett, s átjárhatatlan
massza foglya volna. Értelme már nincs
előremenekülésnek, se rajban,
se magányos nyomulásban. Nem látszik
egyetlen fényfolt, nincs sehol az égbolt.
Nincs más, mint vissza a kiindulásig,
oda, hol kezdetben mind csupa tény volt,
mi felhangzott, látszott. Érdese s éle
volt tárgyaidnak. Bár, mint holmi légyott,
már nem fog felcsigázni ízelelése
s illata sem. Se rútt, se szép rabul nem
úgy ejt, mint rég, első érintgetése
fagynak, hőnek. Vízpartokon, ha túl egy
madár röptét szemlélhetted... A szárak
szúrása, levelek bolyha... Nem úgy fest
színek tüze, mint egykor. Csak ha láttad,
hitted... S hited, hogy láttad, bölcs erő volt
veled. Így való. És tiéd ezáltal.
Nem csak kép, minden felfedezhető folt,
mi csak derengett, már a képzeletnek
elég volt, hogy tobzódjon. Dőzsölő pók
a hálóban tombol ily elveszetten
áldozatának romjain. Betölti
tömötten a helyt, melynek rabja egyben.
Balga játékomat e keszkenőnyi
felületen ne szánd. Száraz levélkék,
elfakult szirmok – könyvolapok közötti
sóhajok egy tájból... Más, mint a fénykép...
Sovány kísérlet ez: tapinthatóan,
mi itt volt s élt, ne hagyja az öt érzék
veszni, mely – mint maga is – elhalóban...

A gép

Hogy röpített, rajongtam én is érte.
Néhány óra, s földrésznyi táv mögöttem.
Gyönyör volt, megszeppentő, hogy az égre
szöktetett. Hány határt szelve söpörtem
végig utamon, pedig óvakodtam
volna tőle sokáig, vitt törötten,
reszketve is magával. Megrakottan
szolgált, csaholt – valódi háziállat.
S itt áll egy – félszegen rozsdásodóan,
mint mamut a reklámban, óriásan
csak vár időtlen a sziget kietlen
szögletében, goromba olajában
ázik a rét, és nézi meglepetten
a bujdosó csalán, mezei zsálya,
féli őt – hogy behajlik – a selymes
boglárfka: nem idevalósi, látja...



Orcsik Roland

Garfield lokálpatriotizmusa

Télen meghalni?
Eszem ágában sincs.
Majd ha rám jön
az ötperc.
Svájc nélkül is elvagyok
(persze nem tagadnám meg...):
a töltésen
vízum nélkül szánkózhatok,
megdobálhatom hógolyóval
a szomszéd kölyköket,
kigúnyolhatom a rólam mintázott
hóemberüket,
eszkimózhatok a cicákkal az iglukban.
Végül minden öröm testre szabott,
így lokális.
Unom már a lírai hisztit,
akárcsak a kötelezően szomorú,
rímképletes haptákba parancsolt
sír feliratokat.
Miért ne érhetne fülig a szám?
Miért ne csorogjon fenékig a tejföl?
Lazán adagoljuk az ataraxiát.
A hiány keressen magának egy kannát,
üljön bele, ürítsen,
hülyítse más agyát.
Most semmi kedvem vernyogni,
hagyjon békén a jajgatás.
Ráérek elpatkolni.

Garfield, a hiperpasszív

„Én, afféle kis zsebszfinx”

(K. Dezső)

*Házias forradalmárként
üldögélek
családi körben,
távol mindenkitől.
Csak én, csak én.
Úgy gubbaszkodom,
pukkaszkodom,
akár a macskamúmiák
a királysírokban.
Nem vagyok oly rejtély,
mint szfinx öreganyám,
de mindenesetre fejtörő:
kedvenc játékom
a Passzivity
(ja, ósdi poén,
de most semmi kedvem
újat kiagyalni),
két alvás között
kávészünetet tartok.
Csak a fantáziám élénk.
Így tovább húzom,
mint a sebességtől
nyögő civilizáció.
Életfilozófiám:
miau-miau.*

Enyvers

*Haragszom Descartes-ra,
egy deka esze sem volt,
mikor kitalálta
az okoskodó állatszobjektumot.
Elég volt egy gyűszűnyi
kritika,*

*a kritika kritikája,
stikában
a semmibe bukfencezett.
Maradnak a nyavalyáim,
nyanyanya-nyenyenye.
Csupa enyv.
Ezek bezzeg kiír(t)hatatlanok.
Vígán túlélnék az atom-
(fel)támadást is.
Igen, akár a csótányok.
Akar a mérgező emlékek.*

Upotreba čoveka

*A helyesírás-javító program
aláhúzza a holokausz szót.
Az ember használatát
(upotreba čoveka)
idéző
betűkombinációt
pirossal megjelöli,
mint egy kelést
a szöveg beteg testén.
A szó törlését támogatja.
Nincs helye a memóriában.*

Kampányalás

*Minden művész,
ha túlélő,
elhájasodik végül.
A koplalás
idejétmúlt toposz:
disznózsírból készül a költő.
Az utóbbi években
tehát*

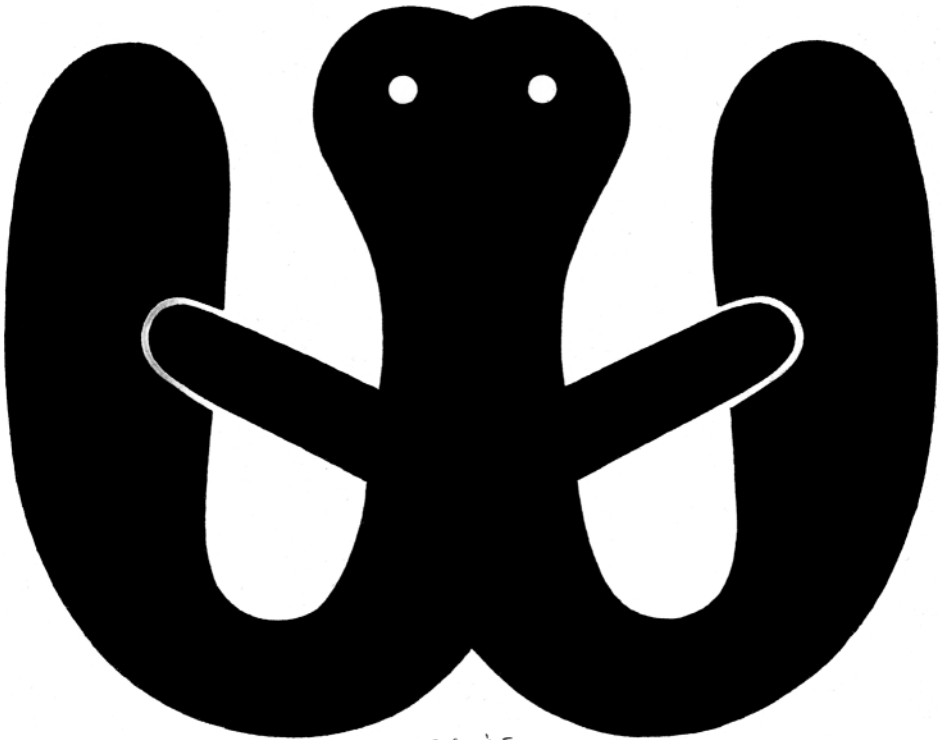
*igen megcsappant
az éhezőművészek iránti
érdeklődés.
Otthonuk
globális rezervátummá lőn
(vö. Proiectum Balcanicum),
hol hizlalt művészek,
próféta profiták
kandikálnak ki a ketrecekből.
Miért is hagynák abba
a dőzsölést?
Csak nyugodtan tovább.
Gond egy szál se.*

Mentés másként

Elkafkásodva

*Megjöttem hát,
átvágok a pitvaron,
körülnézek.
Apám régi udvara.
Semmi különös.
Gyomlálni kéne és
lomtalanítani.
Ám helyette
gazként burjánzik a duma.
Hiába is szólítom a hely
süket szellemét.
Pocsolya a közepén.
Körbejárom,
egy arc tekint rám.
A hallgatásba temetkezik.
Hagyom,
még magával ránt
és a holtak pocsolyájában
(enciklopédiájában)
örökre elnémulok.
Lépjünk csak tovább.
Egyes számból többesbe
és vissza.*

*Már a könyökömön
jön ki,
s most ezt
nyögöm ki
– vagyogok:
krónikus ismétlés.
Hagyjam hát abba.
Mentés másként:
átvágok a pitvaron,
végig az utcán
– a monitor lezáruló,
fekete csöndjébe.*



Orbán T.

Lászlóffy Csaba

A hiábavalósággal szembesülő leltár

*„s ér az idő bután hidegen”
(Vásárhelyi Géza: Kölcsény)*

*A már befejezett. Csak a
meszesedett részek, s legfeljebb
még a hit, mely elejétől végig
az esetlegesbe kapaszkodott.
Csontritkulásos látomások – amit
a koponyafal már örökre elzár.
Az elragadtatás homályos, hámló
bőrfelületei. Az iszonyat, hogy
letarolt erdők, mezők vulkánokba
fűlnak, s a csillagzattal a baljós
gondolatok is összeütközve hullnak
alá. A be nem fejezett nem ugyanaz,
mint a befejezhetetlen.*

2004. május 15.

Óceán(ia)-nosztalgia

*Ausztriának nincsen tengere –
én mégis az osztrák „Óceán”
szardella pasztát kedvelem.
Még a legyőzött, Monarchiába foglalt
néhai Magyarország sós (korántsem
óceáni) verejtékizének nosztalgiája
sem jöhet számításba ezúttal. Legfeljebb
az öreg Habsburg Ottó szikár tekintélye,
akivel egyformán tudjuk, ki volt Beneš.*

2004. június 12.

Csehy Zoltán

Hecatelegium

Battiadéshez

*Battiades remekel: méretre metéli a verset,
tőzsérként ad-vesz, foldoz akár a szabó.
Izgul furtonfurt, nem hagyja nyugodni a kérdés:
„Megdug előbb Phoebus? Ingyen is ad koszorút?”
Jaj, levelenként kell lopkodnod a ritka babért is!
Így is csak – szörnyű! – fél koszorúra elég!
Fél koszorúd óvnád, de az őszi szelecske kegyetlen,
sóhajt, s pár szirmot lábad alatt taposol!
Szellent diszkréten csak a Múzsza a Tempe öléből,
s egy új, kába levél szédül a porba megint!
Könyvedet elküldted: „Nos, Maximus, íme, a művem!
Jobb, ha sajátjaidat trágyakupacra veted!
Sőt: kösd föl magadat, megpukkadsz úgyis a végén!
Két várost önt el majd kifakadva epéd!
Mérgezd meg magadat, tudok egy-két régi receptet!
Dőlj kardodba, ne félj, lesz, aki majd besegít!
Vár Leucas, mely Sapphót önként nyelte halálba,
költő ösödtől lesd el a módszereit!
Vagy mérgedben szállj a hajóra, utazz, Tomi áhít!
Írj törökül, tán ott elmegy az ostobaság!
Harcolj, hátha megölnek s hősként halsz meg a végén,
rossz életművön isteni pont a halál.”
Pállott szádból, jaj, jaj, csak nem a jós szava böffent?
Tényleg megpukkaszt vésztele versköteted?
Fürge Prométheusom segített: tengerbe vetettem!
Sejted-e, mért fosnak arrafelé a halak?*

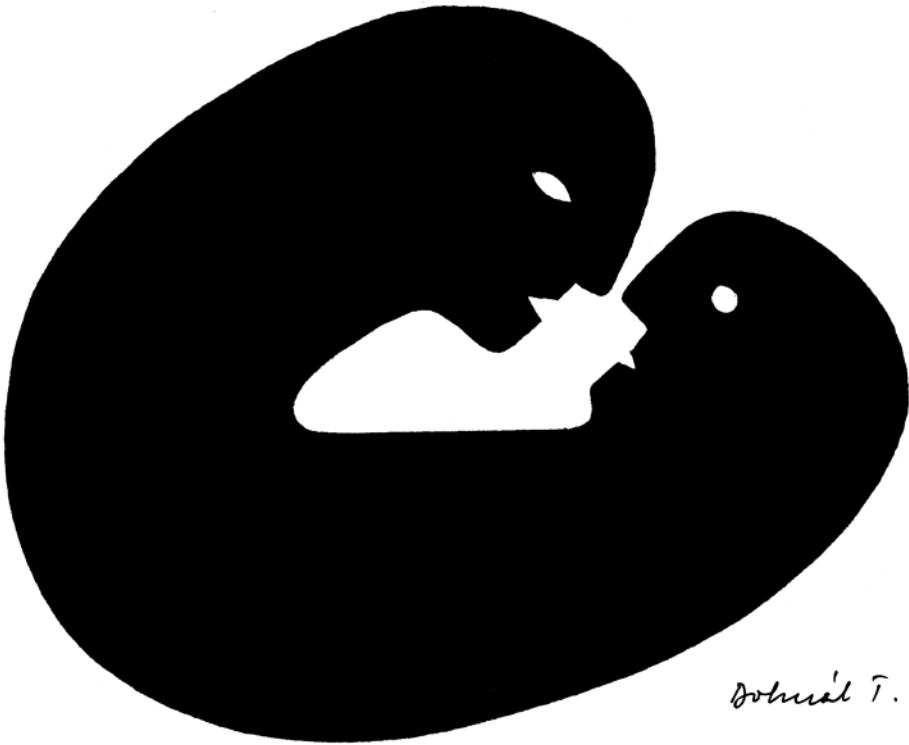
Segélykérő episztola Antonio Panormitához létünk nagy kérdéseiről

Ausoniában akad tán más, aki érti a dürgést,
él-e, ki létünk nagy titkait ismeri jól?
Hátrál vissza Apolló meglátván a te tollad,
mert, költő, lyrád s lágy kitharád dala szent.
Csak te lehetsz, te, Panormita, szétvet a gond most,
mert Cypris rejtvényt tett le elém, s ez a vég.
„Fejtsd meg, vagy – kacagott – lompos löcsöd sose áll föl,
és fél verssort sem súgnak a Pieridák!”
Hány-vet a képzelgés, szótárhegy nőtt a szobámban,
öngyilkos lett már két akadémikus is.
Halld, mi a rejtvény, s oldd meg drága poeta, ha bírod,
lankadozó pöccsel várom az üdvözülést!
Egyetlen kakas is száz tyúkot gyűr le, ha épp kell,
egymaga éppen elég, győzi a száz menetet,
s száz Priapus sem elég ronggyá bunkózni egy asszonyt,
egy nő sincs, aki már unja az élvezetet.
Bezzeg, légyen bár legszebb szüzlánycomb nyitva előtte,
villanjon hamvas szőre-barackja elő,
oly sok az egy lány is, ha a seggbedugó fiukért ég,
s hogyha ezer fickót tömne, se lenne elég.
Honnan e tarka gyönyör, mért hogy mételyzi a lelket?
Fejtsd meg, s mirtuszból nyer koszorút a fejed!
Lám, Cytherea ilyen sok rejtvénnel gyötör egyre,
s válasz híján, jaj, hagyhatom el csapatát!
Ó, Antoniusom, te örök verseddal örülhetsz,
híred örökké tart, századokon ragyog át!

Panormita válaszverse, melyben megoldja a világtörténelem fenn előadott nagy rejtélyét

Büszke Venus rejtvényeit én sokszor kibogoztam,
ámde amit most küldsz, ritka velős, bonyolult.
Ősi Prométheusz csente az égből földre a lángot,
s míg pár gally ropogott, félt megijedve a nő.
„Próbáljam lepisilni? A vész úgy tán kialudna...” –
vélte a combja közé nyalt be epedve a láng.
„Olts már el!” – kiabálta futosva az ostoba hímnek,

s menten combja közé tömte a férje pöcsét.Ezt a
tüzet megörökli az asszonyi fajzat azóta,
hisz csikland részeg lánggal a gerjedelem.S persze,
akad bőven, kit a tűz méltán elijeszthet,
égő ház közepén lakni ugyan ki szeret?Hogyha a
nő túlfűtött s dugja a lánggal ijesztett,
hüteni hol tudná férje a büszke rudat?Hisz csak a
zsenge fiúk bársony fara nyújt hideget rá,
mert a fiúfar vet tűzre parázna jeget.Egyszer kós-
toljon bele csak, hogy a lángba hatoljon,
oltani négy-ötszáz alkalom is de kevés!Íme az ősi
titok szent nyitja: lehullt a lepel most,
s Cypris megkoronáz isteni válaszóért!



Dobrušál T.

Tandori Dezső

Sors, undercover haver!

„Papapa-pááá!

Papapa-pááá!”

Beethoven, V. (Sors) szimfónia

Mielőtt majd következő publikációnkkal (AZ ÉN GERGELY-NAPTÁRAM) forma szerint újabb ajtókon kopogtatnánk, fejezzük be átmenetileg az eddigieket; tömérdek a jegyzet, s feldolgozásukon kívül ezt-azt mondanunk is kell alkalmasint. Hogy a Gergely-naptár itt mit jelent, a maga helyén árulom el. Még valamit: kedvenc fogalomköreim egyikéből az *undercover* szó olyasmit jelent, mint hogy mimikrivél odaszervesült (hogy finom legyenek).

*

Nem önellentmondás-e a névben, a tárgyban (óvatos voltam, a sors fogalmával!), hogy a sorsnak, sorsunknak mimikrire van szüksége, hogy életünkkel szerveset alkosson: szerencsére nem ide tartozó kérdés, gyenge is lennék a válaszhoz. Sorsunk-e a sors... mely, mint tudjuk, össze van torlódva... bizony, messze került a József Attila-féle helyzetiség a Petőfi-félétől (sors ott tért nyitna, kéri), holott a hitelesség közel azonos. Hanem hát ez nagyon érdekes dolog, és a sorsnak különös tulajdonsága. Ha túl komolyan vesszük, hogy sors, mintha babonáságba esnénk. Meg vagyunk átkozva... na, ugye, bejött, ez lett... ha meg nem vesszük, miért vesszük fel fogalmát egyáltalán? (Magam inkább, a sors meg ne verjen érte, inkább formai elemként használtam!)

*

Hanem azért vissza fog térni – s épp ezért és innen, hogy ezt is megígértük, dolgunk nagyon nehéz. Kezdjük ott, ahol könnyebb.

Hogy tisztán látszódjék (s nem oktatok senkit!), két inda fog összefonódni itt. Az egyik általánosabb szál, ez az, ami könnyebb, mert „kész”, s a másik: amire ezt használjuk, vagyis amiről nálunk szó volt (már ugyan a mi részünkről nem lett volna, de be kell látnunk, „tárggyá tették”), s amit épp ez az összefonódás, vagyis a kész, zenei inda indokol. (Pardon, ez véletlen volt. Az egész „szavasdi” az. Legföljebb előbb jut az eszünkbe valami, az a jegyzet, a standardhelyzet, a többi az improvizáció, a „kapás”. Utálom a szót.)

Véletlenségből lapoztam rá egy periodikában a Kocsis Zoltánnal készített interjúra. (Érdekelt, persze.) Kocsis Zoltán (zeneszerző, zongoraművész és) karmester nyilatkozott itt. Már is valamit erről. Hogy mi az, amit észreveszünk, né tán „felkapunk”, használunk: sorsa van. S pedig oly egyszerűen, hogy – ami

bennünket közlőről, aktuálisan, érzékenyen érint, arra reagálunk, azt használjuk stb. A művek sorsáról ide, hátha később nem lesz hely, s nem is jut majd eszünkbe, ennyit: elég baj (balszerencse), hogy az író műveinek nagy részét „a kor” nem nézi érdeklődéssel, mert érdeklődése más dolgokhoz köti. Így például magam, ha megírok végre, 24 1/2 év után forma szerint tökélyel (s legyen ez bár csak iparművészeti! de megold egy-két regényírói alapkérdést etc.), 12 1/4 év után a téma befejezéséül (így írom meg), s hivatkozom korábbi könyveimre, ahol szép, szép, volt valami, de nem az általam megcélózhatni vágyott eredmény, kiderül: még a jobb, szűk közönség nagy része is teljesen tanácstalanul állt e munkáim előtt (a Maury-Morny témára és a bűnügyességre gondolok!), nem tudta „hova tenni”, merre sorolni... és akkor igencsak gyanakodhatom, hogy a mostani mű még nagyobb terpeszt szalaszt, még messzebb lesz egymástól, ami számomra evidens, fontos, sőt – és ami akár jó híveim többsége számára is „átmegy”.

Sorsa a műnek akkor is, ha a szerzőt szeretik, foglalkoztatják (úgy egyebekben), nem mondják rá, „na ja, 66 évesen már Krúdy se” (nem is élt annyit), és hogy „nem mindenki Kosztolányi” (Márai stb.)... nem mondják (bár foglalkoztatják ott is, ahol ezt mondják, miért ne mondanának oda egyet a szerzőnek, hiszen, vélik, szerző is odamondogat, jó), sorsa a műnek a csak látszólag *undercover* haverság, tehát hogy mimikrivel beszűrődik a valódi tárgyba (abba, hogy az irodalom – jaj, gyerek vagyok?! – ténylegesen mi is etc.) az idegenség, ergo a külszemponitás. (Divat, politika, piaci szempont, rangsor, megcsököttség, műveletlenség, másra-műveltség, érzület stb.) Így a mű nem alkothatja meg a saját sorsát egyebütt, csak szerzőjének ítéletében, különben magyarázkodni kellene... s itt érkezünk el a mi félistennek tisztelt karmesterünkhöz. (Magunk tiszteljük őt így, s eleve mindenkit, kicsit, aki egész szonátákat, versenyműveket tud betanulni, ráadásul emberiséghasználóan előadni... Kocsis Zoltánt azonban mint szellemi embert tisztelem mindenekfelett.)

Az van ennek a riportnak a kellemetes vége felé, hogy megfaggatják kicsit a karmestert (hagyom most, hogy az előadóművészség helyett a talán összetettebbet ambicionálja, s ez a karmesterség... nem karajani – tisztelet! – jegyben érte... ám épp ez az, a tárgyhöz én nem értek), meg, hogy „ez mind, s az, maga környültén, tessék, hogyan is van” (görögös sor tőlem, és nem „könnyörültén”, hanem... na, környékén, Olvasó, korrekt.) – „Mindenesetre...”, de inkább tartalmilag.

Hogy a próbákon, kérdez rá a szakíró, igyekszik minden kívánságát elmagyarázni és indokolni, s erre Kocsis, hogy ő felnőtt embereknek tekinti a zenészeket ottan, csak nem vághat oda nekik egyszerűen annyit, hogy „forte”, mert az, szerinte, olyasmi, akár ha bifsztekre hívna meg valakiket, aztán a cumisüvegből etetné őket! Viszont, vág közbe méltán a szakíró riporter, „így meg esetleg túlbonyolítja”.

Kezdünk megérkezni?

Kocsis akkor: „Lehet”. És hogy egy külföldi zenekarnál (hűha!) biztos felállna Herr Müller, mondván, Herr Kocsis, „ne tanítsa a zenekart”. A beszélgetés aztán másfelé kanyarodik. Ebből az írásműből, ami ott a riport (*Európai Utas*),

nekem ez kellett, kiragadtam. Ennek a részletnek ez a sorsa. Nem túl *undercover* haverként használdók a magam esetére.

*

Ez az eset pedig... De ne is innen.

A minap furcsa élményben volt részem. Az az érzésem (minthogy az elderfelhár a kedvenc témám; igazán felderíteni sem a sorsot, sem a dolgok-emberek összetevőit nem lehet, főleg elhárítani nem; ezért adódott nekem ez a mis-más kifejezés: elderítés, felhárítás), az, hogy merő véletlenségből olvasván tavaly (majd erről: Gergely-naptár) valami irodalmi szakszempontból (általam) tarthatatlan(nak vélt), laza hasonlatot, s ebből szegény munkásságomra némi következtetéseket (sugallatukat), s nagyon megindultam, épp én, aki még Graham Greene és Mészöly Miklós iskoláján érve megtanultam, szervesítettem a skót költő szavát, hogy nem szereti, ha nekilódítják... hagyom. Ez véletlen volt, mondom, nem is volt akkora jelentősége (semekkora se, csak tünet, az volt), mint ami lett (nem is lett!), ellenben hogy túl sokat írnék, bár a kritikát az én esszéizmusom nem érdekli, aztán mindent többször írok meg... ez már „operatív” jött, azaz érdekszféra-képviselésként (csak a balga nem látja), jóllehet érzületből is (ami kinek-kinek szíve joga, legföljebb kár, ha másfelől meg azok írnak egy író művéről sokat, akiknek épp ahhoz nincs hallásuk).

Most, tehát a minap, igencsak meglepett engem ily jegyben, hogy egy érezhetően „javamra” írt esszé mely bőségekben, ha lecsontozzuk, lajstromosan sorjázattatva a számomra kellemetlen minősítéseket, bár az is lehet, hogy csak Herr Müllert idézte, vagy a szakíró kénytelenségét (nem bonyolítja túl?) példázta maga is. Gondolom, ez történt.

— — — Közbevetem: a régebbi világban magas kulturális pártfunkcionárius sugallt; elvtársak, muszáj ennyit ettől a... nevem következik... informátorom így mondotta volt; ma olyasmi van, hogy a fura hasonlattal előálló esztétát megvédő fedéladó-úr... soha többé névvel én senkit... s ha nevet hibáztam, mély elnézést kérek itt, menthetetlen az, gondolom, s tényleg... pardon... igen, ez és az, Hincz és Kuntz (Müller úr) jön megoldási ötlettel, kéretik ne annyit erről a... nevem következik... mert beleharap az áldó kézbe is; hagyom. — — —

Tehát, bár az öt pontból (beteg vagyok?! az ember végül...) egyet elfelejtettem, maradt ez: túlbonyolítom a bőbeszédűséggel (szószátyárság! így, leírva, kielemezve, bár védve!), azzal meg végképp lehetetlenfélvé teszem dolgom, hogy mindent többször megírok... s a szaktudósok (?) írói okoskodásnak tekintik szekvenciáimat... valamint hogy eléggé szokatlan életem van. (Itt jönne az ötödik.)

*

Ha az *undercover* haver (s valami „sors”, netán a szellem, ld. Kocsis Zoltán, az általam max. szeretett szellemi ember etc.) lennék, vagy effélék érdekében járnék, nem lenne nehéz a sorsom. Cinikus ráhajtós... mint a manapság üdvüket így keresgélő s lelő művészeti egyének... mit hoz a konyhára. Ez a jelige, s jogos is lehet. Nem vagyok köztük még *undercover* haver se, na ja, ez lesír rólam, hiába igyekeznék. Ellenben ha volna ily általánosabb hátterem, mint az aktívkodó

szellem... ah, nem, az ily szellem az a korszellem, és az operatívok ennek emberei. Kész, elég.

Felderítenem csak egyet kell: Totyi madaram (az utolsó veréb, vele összedől az életem, ha ő meghal, erről még mindjárt) hollétét, rá ne lépjek, az egyik ajtó behúzásával a másik ajtót úgy ne lendítsem (máris elhárítás!), hogy beszorítja a kíváncsi fejét... Ebből is elég. Minden egyéb, de a közvetlen környezetben, az úgynevezett irodalmi életben, a munkaadókkal stb.: csak „elderítés-felhárítás”. Ahogy ezt is sokadjára írom itt. Deríteni: tisztítani, ülepíteni. De „el”? Az nem az ellenkezője? Mint a felhomályosítani? Kicsit. És a „felhárítás” elintézés-e, vagy csak a... sorsra fogjuk rá akkor? „Fel”? Az égre?!

Na, szóval ez így van itt szekularizálva, s nem kell mumusoknak maradniok e fogalmaknak, még annyi sincs, hogy víz kontra nehézvíz.

A Kocsis-hasonlat egyszerű. Magam nem azért mondok „egy litániát” a „forte” helyett, hogy elderítsem a dolgot, hanem mert sokszor írtam „forte”-t (hasonlat), de senki se reagált, sőt, mintha zenekar se lett volna jelen.

Különbség, máris!

(Totyi a nyakamat dolgozza meg, a barátkozás a verébbel – ha szokatlan életünk egyik partnere a veréb; na ja, a közönség lenne a másik, a közel állók a harmadik, csak a sorsot nem vonnám be... sors, nyiss magadnak tért, osztán eriggy a francba... de ez is elnagyolás; kezem zsibbad negyven év gépelősdije után, vagyis hogy a mutatóujjammal verem a billentyűket, iszonyú sebességgel, de három ujjam görcsösen be van hajtva. Közeleli mondás: „A te görcsösséged”. Ld. szokatlan élet. Mindkettő teljesen igaz. Még az sincs, hogy „csak”. Kocsis úr, ugye itt valami leheletnyi van, ami „jaj” van, igen? Most ha ilyen „totyiságokat” mondok, na még a Szpéró elmegy, megszokták, tudják, az valami szent, és Musil, Karl Kraus, Bernhard etc. a megmondhatója, mennyire ilyen a közönség! hát arra jön az, amit a különben nem jeltelen irodalmár mondott: „Bulmárjait nem értjük”, na ja, de ha megmarad a T. úr szépen a „helyedre” helyén, akkor a helyén van, ott meg is lehet. Ergo a totyiságok, a kézzsibbadások, a részletek és kicsiségek: nem minősülnek élet-halál-határa dolgoknak... jó, hát ne is.)

*

Nem tudom, a boldog családkról mondta-e Tolsztoj, amit esetleg mégis a boldogtalan (nem boldog) családkról mondott, hol van egyformaság, unalom szentül, hol a változatosság, a borzadály. Nos. Ha rendben volna szénám, netán muskátlival is megtűzdelve, a közönséggel, az irodalmi szakmával, hát körtáncot lejténénk akár a linzi főtér májusfája alatt is, s mélyedésekbe is kitűzködnénk az építők ama koszorús bököjét, mit tetőkre szokás, hogy megvan a lényeg, a ház, minimum a váz. Örvendjünk mindnyájan – örüljünk egymásnak, kiválóak vagyunk, a siker igazol minket.

A sikerrel semmi bajom, iménti szavaim is ezt fejezik ki. Teljesen bele lehet szokni, nyilván, s az úgy élhető élet lesz evidens. A sors el ne mossa!

Akkor a sors nem is *undercover* haver, hanem parola, terebélymosoly, gyakorlat. Matéria.

Ha szabad ennyit, s ha van értelme (mert nincsen ez akkor, ha nem intéztük el a kérdést, s a kérdés kérdés marad): a reakciók hiánya miatt ismétlem meg a dolgokat; új közegbe, szövegkörnyezetbe helyezve ismétlem meg; mert nagyon fontosnak tartom őket, azért ismétlem meg; mert ez egy stíluseszköz (az! ez a megoldás ma már, lévén hogy nem remélek, Eliot, új fordulatot). Ha az, aki odanyesve kifogásolja, durvábban rosszallja ezt a stíluseszközt, fel kéne, hogy tegye a kérdéseket: mi lehet a jelenség (szokatlan irod. életű jelenség, szószátyárság, sokat-írás) mögött? A szellemi restség jele, ha az illető ennyire nem akarja túlbonyolítani a dolgot. Hogy még csak megoldást sem keres.

Ezzel a számomra nemrég meglepő jelenséget, a csupa jóakarát ismertetésben ott mazsoláskodó rémszavak dolgát, el is intéztem.

*

Ja, de az ötödik pont, amit elfelejteni véltem, az a legzaftosabb, kár lenne érte. Bukkan is, ím.

A fausti omnipotencia vélelme (nekem magamnak – magamról.) Kiigazítom, ha szabad. Személytelenül. Faust az ördögtől kapta ezt. Ki az ördögtől kapnám én? Az *undercover* haver sorstól? Nem szeretem a ma divatos nagy szavakat... minősítéseket (ki sem mondom itt a pozitív értékítélő, oly igen lejáratott szót, zselével kezdődik)... hát azt hiszem, nem mikrotémáim voltak sosem, hanem a legapróbbakig át-dolgozott ügyeim, *miközben* (ízetlen az ily önbírálat) hatalmas dolgok maradtak figyelmemen kívül. Miféle örült lennék, ha azt gondolnám: már az utazásokat, az irodalmi életnél sokkal tisztaságosabb angol-ír bukmékeri világot stb. is elhagyva, már a városba itt kimenni sem akarva – megírtam másutt, versekben is –, hogy ily sorsvonal mentén magam valami nagy tökéletesség, néταν omnipotentát volnék? Ki az a köztörvényes örült, aki rólam azt hiszi, azt hitetné el, hogy a verebekkel, a házi kártyabajnoksággal stb. „való” életemet valami nagyszerűségnek tartanám? Más dolog a munka. Az az elfáradás, kimerülés, mely egy-egy (sok száz és ezer) végigdolgozott nap után VAN... az mégis rendszeren-tényleges ügy. Ez itthon végezhető, itthon élek. Mellette másod-harmadosor lenne csak az emberi érintkezés (mi pediglen érdekes, szent, komoly dolog), hát másodlag nem adom magamat telefonálásra se, nem hogy – ismétlem, ily fáradt, el-dolgozott, elder-felhár állapotaimban – személyes találkozásokra, ezek lejáratására stb. adnám magam. A „veréb”: találkozás egy másik világgal, és vicces is, buta is, reménytelen is, szép is, tragikus-féle is a végén. De nekem nem a dolgok szíve! Főként nem egyebek rovására. Ld. a skót költőt. Ne lódítsanak meg, ne kelljen valami mesterkéltért rajonganom, hatodlagosságok ellen harcolnom... oly sivár ez. Mivel azonban az ily „rátamadósdí” az érzületi rémségén túl általában megcélzó (érdekszerű, operatív), hát, hamarosan el kell jutnom a Kocsis-riport szomszédságában lelt másik matériáig. Ott lesz eredendő válasz (bár nem kimerítő).

*

Mielőtt tehát Gergely-naptáramhoz látnék, majd, hamar, ezeket „tisztáznom” kellett. Mint egy XVI–XVII. sz. krónikás (reformátor? nem) írónak, emlékiratíró-

nak. Nincs Szentkuthy, nincs Mészöly Miklós, nincs Németh László, Füst Milán, nincs Ottlik... mit tudom én, Hamvas? Bibó? nem annyira ismerem művéket, nem tudom... na, igencsak magunk vagyunk. Páran. Akik az irodalom esszéisztikus igazságkeresésével foglalkoznak. Igazságkereséssel csak azért, mert az evidenciát el akarnák tőlünk operálni. „Tőlünk”: ez sincs. Nincsenek így tömbök, táborok. Másképp vannak azok. De mindjárt.

Totyí. Kipróbálok, milyen lett volna Szpéró, ha szólóveréb marad. Ha nem jönnek hozzá évente néha már többen is, a végén 15-en voltak, nem csak verebek. Totyit a sors is szólónak akarta. Ez sem „megoldás”. Semmi sem a megoldásért van, minden a szerves folyamatért. Ha valaki, és manapság ez igencsak *történi*, kiemeli a megcélzott végeredményt a folyamat szervességéből, s itt kiderül, minden *undercover* volt az elérendők érdekében, nekem az nem rokonszenves, az nem jó sors, igen. S ha már a nem rokonszenvesnél tartunk: óriási tévedés az „omnipotencia” vélelme. Mert: 1. természetes védekezés a nekem-rossz-szerintem-téves állítások ellen; 2. inkább impertinencia, arrogancia, prepotencia – de ez még rosszabbodik!

Ha valaki annyira sem tud transzponálni, mint Camus idézi, egyik fogság helyett a másikat elfogadni hasonlatnak (*A pestis*), akkor ne beszéljen engedékenyen „lovakról” (lovaimról, főként). Egyrészt fogalma sincs, mi az egzisztenciálisan (nem csupán anyagiakban, sőt) átélt fogadás (Pascal fogadása Istenre csak ürügyfogalom itt), milyen tiszta gyakorlatiasság az egyértelmű eredmény, az azonnaliság, a szekretivitás lényege (nem az irodalmi közegben – s ha csak irodalmi lenne! – zajlott ez a tevékenységem, s mikor rájöttem, hogy az „ottani” közegben, már ha nem direkt Londonba járok, nem szekretív, hát kihalt benső lehetősége, ki, belőlem... s mert a városban a sarokig alig bírok elmenni már, az utazás végképp lehetetlen).

Természetes, hogy csak az irodalom, a nem tiszta helyzet helyettjeként használtam a lóversenyzést; vége. Még természetesebb, hogy „küzdögetéseimet”, a benső higiénia („lelki”, Mészöly fogalma) mellett, csak valami mániákus irodalomközpontúság vezeti. (A hallás jegyében. Mert Kocsisnak talán könnyebb a helyzete, nem süket zenészekkel van dolga. Más bajai, sejtem, lehetnek így is.) Totyí kikövetelte magának, nyissam ki a tévét. Mert az neki egy illető. Üljek a karszékre, ahol az ülepem mögött építi semmire se jó fészket. A madárral eleve ott indul a szokatlan élet, hogy a 3 dekás illető a 70–80 kilósat fajtársának tekintti. Hagyjuk a közhelyeket.

Aztán még ez is van. Hogyan élünk? Az alapkérdés. Az iméntiek kicsit sivárak ehhez képest. (Totyit leszámítva.) Természetesen jó, ha az *undercover* haver nem hagy a sok tonnás tűzoltóautó alá lépni, mint ez egy éve így akkor megúszódott. Nyilvánvaló, hogy az eszményi (iparműv. tökélyre? megcsinált) szerkezeti tisztaságú könyvedet is nehéz kinek adnod. Rosszak a tapasztalataid. Nem illik a szerkezetbe. Ezt is hagyj. Az alapkérdés a „hogyan élj”. Lassan híznunk kezdte. Esztétád fő-fő igazsága veled kapcsolatosan: hol meghízik, hol lefogy. De ez a meghízás az utolsó három évben már abszurdumig juttatott. Holott remekül dolgoztál közben (ld. majd a Gergely-naptár megfelelő évének ismertetését), Totyival voltál, kiegyensúlyozottan éltél (!), igen, leszámítva a hul-

lámzásokat (kritikusok, esszézők). Mégse ment így. Kimentél a formádból, de aránytalanul, ismétled, abszurdumig.

Na, vissza a bőrömbe. A bort megelegeltem, jókora mennyiségeit. (Nem zavartak! Társas létet biztosítottak sok egyedül- és Totyival-létben.) A sörré tértem át, kirúgtam vele a bort. (Eleve elment, beláthatatlan időre, a bor.) A sör azonban rám telepedett. Beosztotta napom, összes kellemetlenségével (kiválasztás; pénz; függés). Egyik napról a másikra abbahagytam. Ezzel, mert az utóbbi hónapokban, a város kellemes részeit járva, zsebből söröztem, így intéztem bevásárlást – Totyinak főleg – etc., ki lettem zárva városomból, még úgy is, ahogy megvolt, ahogy megmaradt. S egyáltalán. Most már megy a minden-nélküliség. Szó szerint. Mert cigi se, egyéb se. A legrosszabb fázisban vagyok. Még nagy a pocak, sör nincs... de lesz ez jobb. Muszáj neki.

Ilyen egyszerűek vagyunk.

S tovább-egyszerűsödésünk látszik (az idegenség jegyében) prepotenciának, arroganciának.

*

Naná, hogy az író tudja jobban. (A „naná” szó az egyedüli itt-rossz.)

A maga-irodalma átmegy teljesen személyes esszéizmusba az írónál. Természetes, hogy önmaga elméletírója lesz így.

Ezt is sokadszor írom meg. Még egy okom lehet (hiba ugyan!) a részletezésre. Mondom, mondom dolgom, nekem fontos, mégse szól senki semmit. Jó vicc, az írógép szólna vissza? Totyi?

A hogyan éljek? kérdéséhez: Kafka. Aki hazaér, aztán szobájában egyszerre kihál az iménti világ-közi-elevenség, ahogy mindenhez, ismétlem, köze volt, ld. a kis írást nála. Pedig még a vendéglőzene is beszűrődik. Életem *valamikor-régbe* ment át. Esti beüldögélések az Adria partján a jelsai kisvendéglők valamelyikébe. Izgalom, meg merhetem-e írni, hogy medvéim vannak. Nagy, szombat délutáni magány egy londoni negyedben, kisvárosias, esetleg csatornácska is van ott: teljesen evidens a lófogadás. Evidens Bécs. Átkelés Párizson. A Balaton. A rémes szereplések! Jaj, de hát... volt, ami volt.

A Vásárcsarnok. Ma? Akkora ellenérzéssel megyek bárhová, hogy még az ennek-annak-kikiáltott-kiérzett hely is vigasz. Csak kezdeni nem tudok vele semmit. Elmentek, újra írom, az ételek. Pedig rajongok a házi kosztért, itthon. S mégse jelenti a grenadírt, a rántott gombafej, az ilyen-olyan ízesítésű hús, a leves *azt*, amit egykor. Magam meg, hogy májat vennék, elkészíteném magamnak? Hogy gombát? Spárgát? Akár hogy túró-tejfölt, gyümölcsöt vásárolnék, megenném az uborkasalátát, az ablakból-a-kovászost? Rég elmúlt. Egyszerűen nem megy. Még valami barna kenyér, tepertős pogi... igen ám, csak a verebekkel megosztva kint. De lángos? Nem. Kolbász, hurka? Ugyan. Tojásételek!? Hányféle omlettet, rántottát tudtam – bármi gyarló mód – készíteni! (Nem tudok főzni, nem így értem, de... csináltam magamnak, ha úgy adódott.) Tojás lenullázva. Sorolhatnám.

Nem teszek oda, szentidőn kívül, kazettát. Mít walkmaneztem Londonban is. Mennyit zenéltem magam (rosszul, jó, mégis... ambícióval, dzsesszt, halandzsát,

billentyűzve); vonatba beülni nem tudnék... (Gépkocsiba, repülőre – nem is gondolok.) Totyinak szól a... valaki így nevezte, kis túlzás, de... gagyizene. Hibáit értékelem csak. Hogyan lelkesedhettem ezért-azért! Néha elismerően megvonom a vállam. (Persze, bármennyi filmet, ide, városaimról!) De:

Dublinnal, Béccsel sem tudtam már mit kezdeni. Múzeum? Á. Gyűlöletesség fogadtam-nemfogadtam magam (ló) önmagam előtt. Lehetetlenné tettem magam, s meglett a foganatja.

Most akkor az, hogy valamit többször írok meg? Fületlen-filosz dolognak nevezhetném, de nem személyeskedem. Operatív. Az élet nem *undercover* gyakorlata. Jó nyílt.

S ehhez majd, röviden, e dolgozat végét. De újra: nem ám önmaga irul-pirul *undercover* apologétája az ily író (mint én).

*

Igaz, hogy e cikkek jegyzetekből készülnek. Ez most nem azokból készült. Jegyzeteimet eltettem, felhasználódnak (dolgozathoz) másutt. Legföljebb Kocsist említtem fel az itteniekből. Röviden. Persze, példa lehet ő: beszél így – s zenél.

Tehát a Kocsis-interjú közelében volt egy olyan vallomás, amelynek az állaga... igen kedves olvasmányosság ugyan a szívnek, a futó figyelemnek... és nyilván a szerző igaz valóját adja, semmi *undercover*, semmi megváltás se. Impressz.

Nézzük, hogy elmondhassuk (összevissza én, te, mi), érint-e minket, mennyiben igen, hogyan megsem.

Rajta. (Egyébként: író, írj, ahogy Kocsis muzsikál, és tényleg mondd, sőt: „Uraim, ezeket a játékokat befejeztük.”)

*

A sors lehet *undercover*, te (ily közegben?) nem. Ha Galilei visszavonhatta is, Brúno nem. Na ja, túl közkeletű kép.

Hatvanhat éves vagyok. Csak bizonyos kérdésekben tekintek előre. Meddig bírom emígy és úgy. Mit kell tisztázni. Két (könyvbe való, tehát könyv-)kérdésemet is megoldani véltem, megoldottnak vélhetem. Megírtam, parasztosan. Sokat tartok e két munkám felől, míg más dolgaimat nem értékelem olyan sokra, mint némelyek... illetve kifogások ellen tiltakoztam hevesen mindmostanáig. Ennyire azért nem fogok. De az *Európai Utas* aktuális számában is inkább a Kocsis-riport általánosa fogott meg, aztán a múlt. Bécs, a húszas évek elején, magyar szempontból. (Krúdy, Babits, Szép Ernő... nem vág ide.) A kultúra mai gazdasági helyzetéről szóló cikkek kicsit inkább... na, a skót költő. Ne indítsatok meg semmilyen irányba, ne hozzatok mesterséges mozgásba!

A német Wilhelm Droste vallomása közletről érintett. Minősítettem az imént ezt a műfajt, mindazonáltal. De: tisztelet. Arról beszél a Magyarország iránt jó harminc éve itt-élessel-párosult vonzalmat érző Droste (51 éves?), hogy egykor... hát ő is úgy látta a helyzetet, mint igen sokan mi. Az alig-fél-szabadság, de a kultúra (gyarló, felemás, mégis) elemi támogatottsága. (Bonyolult ez is.) De az a csodás szellemi-lebegő-állapot, hogy tudtuk, hazugságban élünk, ki-ki másképp volt *undercover*... vagy sem... fél-nyílt, nyílt ellenzéki... És csak fél lábbal állt ki-

ki a valóság „talaján”, így Droste, szellemesen éles szemmel, félig a szellem világában, a fantáziáiban etc. De hogy a fantázia különütasai a lengeteg (ál)szabadság után mára, 2004. fáradt európaélők lettek. A sikereseknek abba a szövetségébe léptek be, ahol (dekadensség újabb jelei ellenére, ld. egy másik cikket ott, E.U.) a további siker a fő cél. A ráhajtós operativitás. (Gazdasági.) S Magyarországon a sors végképp megszűnt *undercover* havernak lenni. Minden nyíltan van-vagy-nemvan. Az 1989-es rendszerváltás után, így Droste, javult sok minden. De az utakat elborító elit-autó-tömeg nincs arányban a jövedelmekkel, melyek (az írói is! részletezhetetlen) botrányosan alacsonyok. S a legtöbb magyarországi lakos több gyakorlati hátrányt szenved, mint ami előnyre szert tesz. Rengeteg biztosító virul, nyugati alapozású, de a pszichés, lelki biztonság stb. (s még több is, TD) elveszett, oda. A munkaadók mindenhatósága... a munka és az Én távolságának eltűnése... a feloldódás a gépezetben, bedarálódás... gondolom, magam erre azt a rímet tudom, hogy régen én daráltam be magamba hatásokat, ma hatás nélkül bezúzódom... nem könyvek bezúzására értem ezt. A veszteglés, a fékezés, a diktatórikusság volt a régi rend jellemzője, mely ellen *volt* játék, volt szembeszegülödsi így-úgy... volt *undercover*. Haver volt a sors, össze lehetett kacintani vele. Ma nem. Rosszkezdő – szűkebb rétegek nagy önfeledtsége, lubickolása, persze, s e „szűkebb” azért elég széles, mindenképp hangadó, meg van támogatva... kb. ezt mondja Droste. Nem is mondom külön, hogy szerinte (is) ellenséges táborokra van hasadozva Magyarország, mert nincs közös Gonosz, ami ellen harcolni kellene. (De nekem van pl. Kocsis, és „közös” Jó.)

Örülök, hogy – annak ellenére, hogy nem egészen azon múlt! Alkatomon is múlt, azon, hogy „melyik lóra tettem” – megírtam ezt; nekem nem kellett ehhez semmilyen újabb évszám. Egyrészt megvagyok ma is egész elviselhetően (majd kevesebb karajt eszünk, az is drágul, a sör elhagyásával rengeteget spóroltunk, kutyánk se berni pásztor vagy doberman, ld. hús), szép csöndesen nyomorodom el, de talán kibírom. Minden év nekem dolgozik, *múlva*. Ki ne szúrj vele, sors haver. Bár hát ezért meghalni? De mondom engem már, mint haver-esélyüket, gyakorlatijukat némelyek igen rég „ejtettek” (1979 környéke), és némelyek nem, és magam sem estem el, nem botlottam el végképp a saját lábamban, bár botladoztam igencsak... de ezt megítélni már nem az én dolgom.

Egyetlen gyakorlatiségben tudok hinni: a mű, sejthető „örök érvénnyel”, mit ér; aztán hogy mit kell megvárni, derüljön ki róla, ér-e, nem ér; aztán hogy van, aki minden pluszsornak örülne az adott írótól, s van, aki a mű, „életmunka” 999:1000 részét kidobná. Érdekes a matekelem ebben, a végső megközelítés, mely el nem érés. Hogy épp ez a maradék a maradék, s amit bizonyos megítélés bejár(ni képes) erejénél, hallásánál, képzettségénél, érzületénél, érdekeinél és hovatartozásánál stb. fogva, az veszne, vész. Ez sok. Ennyit sokalltam csak. És a becsmérszavak kanonizálását még védelmező, értegető dolgozatban sem fogadom örömmel. A szitokszó az szitokszó. Mondjam: az írás és a szellem szent – de az irodalmi és a szellemi *szakma* túl sokszor ripők. Nem mondom. Élet, viszszavagyom.

(2004. július elején)

Buda Ferenc

Rendkeresés

– Jegyzetlapjaimból –

Még a sivatag is lehet valamely nép híven szeretett hazája. (No persze: oázisok, víznyerő helyek azért szükségesek még a szereteten túl is.) Bővebben s hitelesebben beduinok, türkmének, mongolok szólhatnak erről. Történelmi, földtörténeti adatok tanúsítják: valaha virágzó tájak terültek el a mai sivatagok helyén. (Legalábbis részben.) A jelenkori éghajlatváltozások iránya s üteme újabb területek elsivatagosodásának veszélyét vetíti előre. Nem épp szívderítő tudomásul venni, hogy ez a veszély leselkedik – egyebek közt – Eurázsia gabonatermő hatalmas térségeire, így hazánk nagy részére is. Ennek a folyamatnak a jelei a Duna–Tisza közi Homokhátságon már évtizedek óta észlelhetők. Csöppet sem vigasztaló, hogy e baljós változások bekövetkeztéért nem – vagy nem csupán – tőlünk független s mai ismereteink szerint befolyásolhatatlan természeti tényezők, hanem az emberi tevékenység elképesztő méreteket öltő káros megnyilvánulásai is okolhatók. Végképp elkésérítő, hogy azok a gazdasági és politikai hatalmak, amelyek a legnagyobb pusztítást vitték és viszik végbe a bioszférában: a piac, a pénz s a fegyverek hatalmasai semmi hajlandóságot nem mutatnak rá, hogy az egész földi életet károsító tevékenységüket félbehagyják vagy legalább mérsékeljék. Így aztán belátható időn – akár egy-két nemzedékváltáson – belül szembetalálkozhatunk a nagy kérdéssel – no, nem azzal, hogy szerethető-e a haza sivatag földje, hanem azzal, hogy megélhetünk-e rajta. S ha nem, hát hová?... A ránk bízott kék bolygó lakhatatlanná tétele után én már nem hiszek a *művelhető csillagok* délibábos utópiájában.

(A fenti eszmefuttatást a reggel óta tartó, szinte elviselhetetlen hőség indította el bennem. Délután három óra körül érte el a tetőpontot: minden jel szerint a közeledő hidegfront hajtotta-sűrítette maga előtt a meleget. Az imént aztán némi szél s mennydörgés kíséretében csendesen megeredt az eső. Jó lett volna, ha eltart egy-két óráig – vagy ha nem addig, hát legalább egy jó erős zuhó kerekedik belőle –, de hát se ez, se az nem lett. Ettől a gyenge kis permetegtől némi lélegzethez jutottam ugyan, ám a szomjas homok s a tikkadt növények nem sok hasznát látták.)

Harmadnap rápótolta az ég a minapi szűkmarkú áldást. Villámlik s dörög az ég, szakad a sűrű zápor, s én mezítláb s ing nélkül a hirtelen összegyűlt tócsákban tapicskolva lapáttal egyengetem a lejtős udvaron lefelé iramló esővíz útját.

Kutyámat nyugtalanítja a zivatar, szorongva, biztonságot remélve téblábol a közelemben, azt szeretné, ha a lapátnyél helyett inkább vele foglalkoznám. Megsimítom a fejét, nyugtatólag odadünnögök neki, ám ő szívesebben venné, ha bekísérhetne a házba. Erről szó sem lehet: kutyának kinn a helye, s egyelőre magam is idekinn teszek-veszek. E nem is igazán fontos tennivaló ürügyén pedig elgyönyörködöm a fényesen, nedvesen felüdülő falevelek s a tetőcserepeken szerteporzó vízcseppek sokaságán, s ahogy zúdul rám az eső, s a fejem búbjától a lábujjaim hegyéig csurogva eláztatja minden porcikámat, valami érzékeny pogány öröm jár át: most egy vagyok a többi lábón járóval, szárnyon szállóval, gyökérrel földbe kapaszkodóval – se több, se kevesebb, legföljebb annyiban más, mint ők, hogy érzéseimet én szavakkal is meg tudom fogalmazni úgy-ahogy. Azon persze megint csak eltöprenghetek, hogy szavaim vannak-é, lehetnek-é olyan tökéletesek, mint egy madár tudatlan éneke.

Erről a hirtelen jött zivatarról jut eszembe: a különböző frontok közeledtekor jelentkező fájásoktól-sajgásoktól, nyomott vagy nyugtalan hangulattól eltekintve én *szeretem az időjárást*. Pontosabban szólva: annak szinte minden megnyilvánulását. Szeretem a keményen ropogó száraz fagyot, a havazást, a nyáridő forróságát, hirtelen borulatait, szeretem a szelet éppúgy, mint a szélcsendet, tisztelem az aszályt, a viharokat, elgyönyörködöm a felhőkben, a villámlásban, téli éjszakákon a tágas udvarában ragyogó Holdban, még a dérral s a köddel is jól elvagyok; egyedül talán a *csontig áztató őszi esőket* viselem el nehezen.

*

Vajon miként alakult ki *idő* szavunk kettős jelentése? Példa az egyikre: *Telikmúlik az idő*. Vagy: *Nincs időm*. A másikra egy tőmondat Nyíró József *Úz Bence* című regényéből: *Üdő készül*. (Mondja hóvihár közeledtekor az öreg Üdő Márton.) E két szó: *kor* és *idő* jelentéstartalma különböző tudományterületek lényegét érinti a történettudománytól a biológián s meteorológián át a filozófiáig – a köznapi használatról nem is szólva. Vajon értjük-é, érezzük-é mindannyian a *kortalan* és az *időtlen* közti különbséget? Tudja-é mindenki, aki használja, hogy az *idétlen* szó eredetileg *koraszülöttet* jelölt? (Vagyis: kellő idő híján éretlenül világra jött, fogyatékos magzatot.) Mindkét szavunkat valamely török nyelvből kölcsönöztük, ki tudná meghatározni pontosan, mely korban, mely időben. Nehéz elképzelni, hogy e fogalmakra ne lett volna eredetileg saját ugor szavunk. Miért kellett hát mindkettőt kölcsönvennünk? S hová tűnt, ami volt? (Ha volt.) Nagy kérdések ezek, s ha elfogadható választ tudnánk rájuk keresni, szellemi létünk lényegéhez férközhetnénk közelebb, s régmúltunk egy-két homályos pontjára is némi fényt vetülne – a sok közül.

*

Ha igaz ama megállapítás, hogy a kultúra hozzátesz valamit – jót, szépet, hasznosat – a természethez, úgy bármilyen létesítmény, amely nem hozzátesz, hanem orvul elvesz belőle, gazdagítás helyett szegényíti, harmonikus kiegészítés helyett dölyfös erőszakkal rátelepszik, működő rendjét megbontja, összezavarja, termékeny szépségébe belerondít, az már *nem kultúra*, hanem valami egészen

más: rombolása, ellehetetlenítése annak az önmagát szervező és szabályozó rendszernek, amely nélkül az emberi faj fennmaradásában bizakodni merő önlátás.

A fenti mondatot a soproni egyetemen tanító s kutató *Agócs József* megállapításával tenném teljesebbé:

„A holocaust, a földi élet pusztulása közelebb van az utolsó lépéshez, mint az elsőhöz. Az ökoszisztémák és a bioszféra organizztikus tulajdonságait s minden létfeltételét figyelembe vevő szintetikus tudomány, az ökoszisztéma- és bioszféra-biológia hiába kínál biztos gyógymódot. A minden újjal szembeni természetes szellemi tehetetlenség, a hagyományokon alapuló létezés féltése, a sokkal súlyosabb kórképtől való félelem legyőzése nélkül bemutatni sem lehet a bioszféra-biológia kórképét és gyógymódajánlatát. A paradigmaváltáskor szükséges elfogulatlanság, önzetlenség, valamint a gondolkodásunk alapjait érintő ellenőrzés nélkül nem juthatunk el odáig, hogy ne csak a „fajok sokféleségét” lássuk veszélyben, hanem az önszervezett élelmi hálózatok túróképességét, megújulási képességét is. Hogy ne csak vízrendezőket, erdészeket, vadászokat lássunk az „ökológiai krematórium” mögött, hanem politikusokat, bankárokat, tudósokat, sőt magunkat is; hogy a passzív védelem, a kisebb kár okozása helyett az éltetés, a megújulás, az »orvosi jellegű« természetátalakítás szükségességét hirdessük.”

*

A huszadik századdal ránk szakadó, belénk döbbenő bizonytalansággal szinte egyidejűleg vált meghatározóvá a halál bizonyossága, a halált teremtő bizonyosság. Nem új jelenség ez a maga nemében, ám a történelem során először e nemrég magunk mögött hagyott században teljesedett ki s vált tömegessé, mondhatni globálissá, miután időről időre jókora területeken sikerül abszolút hatalmat kiépítenie: a különböző színezetű és eszmei háttérű (kommunista-bolsevista, náci-fasiszta, nemzeti, ill. vallási fundamentalista vagy egyszerűen csak személyi) diktatúrákat. Hosszasan vizsgálhatnók a parancsuralmi rendszerek természetét, az adott korra s földrajzi környezetre jellemző sajátosságait. Közös lényegük egyetlen mondatban is megfogalmazható: az érdekérvényesítés, valamint a vitás kérdések „elintézésének” leghatékonyabb, legcélszerűbb útja-módja a fegyveres erőszak. Ehhez természetesen ki kell alakítani a megfelelőképp riasztó s félelemkeltő ellenségképet (az a legjobb, ha ez az ellenségkép valakirevalakikra – némi adjusztálással – eleve ráilleszthető), féltő gonddal ápolni kell a hadsereg nimbuszát (a hatalom egyéb megtettesítőjével együtt), s végül, de nem utolsósorban fennen hangoztatni kell azokat a (másokénál nyilván magasabbrendű) eszméket, eszmei értékeket – egyenlőség, testvériség, szabadság, demokrácia, társadalmi igazságosság, erkölcsi rend, hazafiasság, biztonság, béke, sőt szeretet (hogy tovább ne soroljam) –, amelyek nevében s jogos védelmében a nehézpáncélosok, rakéták s harci repülőgépek megindulnak az előre kiszemelt célpont(ok) felé. Elindítók pedig képtelenek okulni korábbi tapasztalataikból: gondolkodásuk négyzögletes, a kerek világ nagy része viszont kívülreked e négyzögön, ezért nem tudnak hát mit kezdeni győzelmeikkel sem (amennyiben

azok valóban győzelmek), így az egészséges és igazságos béke egyre elérhetlenebbé válik. Erőszakra – minő közhely! de igaz – erőszak a válasz az idők kezdeté óta, s a technika, a közlekedés meg az informatika jelenlegi fejlettségi fokán ma már nincs sebezhetetlen ország. A gondolkodásbeli gyökeres fordulat helyett a védekezés diktatórikus eszközeit – szigorú határelőőrzés, térfelügyelő hálózat kiépítése, rendszeres lehallgatások, azonnal bevethető, különlegesen kiképzett fegyveresek stb. – részesítik előnyben, így a demokrácia évszázados fellegvárjai szinte átmenet nélkül cserélnek arcot s válnak diktatórikus erődítményekké. Ennek a baljós folyamatnak vagyunk most – egyelőre élő – tanúi, részesei, elszenvedői: ki-ki a maga sajátos helyzete, állapota s tudata szerint.

*

„Számon tarthatják, mit telefonoztam
s mikor, miért, kinek.
Aktába írják, miről álmodoztam,
s azt is, ki érti meg.
És nem sejtetem, mikor lesz elég ok
előkotorni azt a kartotékot,
mely jogom sérti meg.”
(József Attila: Levegőt!)

Még ha ezer szállal kötődik is a maga korához, az igazi költészet érvényes voltát nem pusztítja el az idő. A lényeglátó költői lángelme itt a legújabb kor emberének információs s egyben egzisztenciális kiszolgáltatottságára tapint rá; arra az egyént és tömeget egyaránt tárgyá lefokozó állapotra, amelynek kiteljesedését („te azt tudod meg, amit tudodra adunk, de mi megtudunk rólad mindent, amit akarunk”) épp napjainkban van szerencsénk megélni.

*

Némi magánügy; ám úgy is mondhatnám: részletadatok egy soha el nem készülő önszociográfiából.

A nemrég – kényszerűségből – megvásárolt 14 éves Opel vételáron felüli járulékos költségei:

Kötelező biztosítás:	8 000 Ft
Átírási illeték:	16 000 Ft
Átírási díj:	8 000 Ft
Eredetiségvizsgálat:	16 000 Ft
Összesen:	48 600 Ft

Belátom: bagatell összegnek számít ez manapság, kár szóba hozni. Mint ahogy azt is, hogy havi jövedelemnek több mint a felét kellett egy csapásra kifizetnem, s mindezért voltaképp semmit nem kapok. (A bosszúságon kívül.)

*

Tavaly ősszel megejtett vizsgálatok során kiderült, hogy legkisebbik lányunk – Borsika – asztmában szenved. (Újabb ok az örökös szorongásra.) Sikerült számára szanatóriumi beutalót szerezni a Kékesre. Épp kapóra jött a nemrég vett

kocsi, felvittük hát vele. Mátraházáig elég derekasan haladt az öreg járgány, attól kezdve azonban egyre keservesebben bírta a kapaszkodókat: akár egy tüdőtágulós ember. Vagy inkább: ló. A végső útszakaszon már kettes fokozatba kellett visszakapcsolnom, hogy zihálva, erőlködve fölkinlódja magát a szanatórium bejárata elé. Elrendeztük a lány ügyeit-dolgait, egyet sétáltunk a környéken, majd indulni készültünk, hogy még idejében hazaérjünk. „Én lemegyek busszal Mátrafüredig, ott majd megvárlak benneteket”, – mondja a feleségem. Jól van. Kisvártatva mi is elindulunk, Zoli – Borsika Zolija – meg én. Mátrafüred kellős közepén megállunk, de a feleségem sehol: túlhajtottunk azon a ponton, ahol ő kiszállt a buszból. Végre ráakadunk. Futás a kocsihoz, hogy visszakanyarodjunk érte. A kocsi nem indul. Újra meg újra próbálgatjuk: semmi. Még csak gyújtás sincsen. Közben a fölibénk gomolyodó fekete zivatarfellegekből bab-szemnyi, fényes esőcseppek kezdenek hullani, majd hatalmas felhőszakadás ke-rekedik. Legalább tető alatt vagyunk – vigasztaljuk magunkat a kocsiülé- sen kurogva. Az eső elállta után – félóra, egy óra múlva? – az autót félretoljuk a főútról egy mellékutcába s megpróbálunk szerelőt keresni. Szerelő nincs. Az egész településen nincs egy szerelő. Menjünk le Gyöngyösre, azt tanácsolják, ott majd valamelyik benzinkútnál útbaigazítanak bennünket. A gravitáció jóvoltából nem kell végiggyalogolnunk a Gyöngyös-ig vezető utat: megtoljuk kissé a szekeret, majd az ülésre beszkökkenve a város széléig gurulunk, közben csupán a kormányra meg a fékre kell ügyelni. No meg a – szerencsénkre gyér – forgalomra. A lejtő megszűntével a férfiak kiszállnak s átveszik a motor, illetve a gravitáció szerepét, némi izzadás árán el is jutunk a legközelebbi benzinkútig. Ott autóhoz értő szakember – természetesen – nem található. Itt meg itt van egy szerelőműhely, mondja a kútkezelő, nézzük meg, hátha még nem zárt be. Zoli elszalad, jó negyedóra múlva visszalohol: már be van zárva, egy lélek sincs ott. Mitévők legyünk hát? Hívjuk ki a sárga angyalt. Kihívjuk, nagy sokára meg is jelenik. Előadjuk neki a tényállást. Ő becsülettel tudtunkra adja, hogy nemigen ért az autó-villamossághoz, de azért megpróbál a baj nyomára jönni. Fogót, villáskulcsot, csavarhúzó-t szed elő, én felnyitom neki a motorház-tető-t, vizsgálgatja a gyertyákat, az akku csatlakozásait, ezt-azt – semmi. Félig hanyatt bebújik a vezetőülés elé, szabaddá teszi a műszerfalat, kiszedegeti egyenként a biztosítékokat – semmi. Van egy autó-villamossági szerelő egy közeli faluban, azt mondja, szól neki telefonon, hátha el tud jönni, annak azonban ki kell fizetni az oda-visszaútját is. Nem baj, mondom, csak jöjjön. Telefon, várakozás. Elég hosszan. Végre megjelenik a fiatalember, alaposan, lelkiismeretesen végigvizsgál minden szóba jöhető alkatrészt a motorházban s a műszerfalon, kiszabadítja a különböző színű szigetel-éssel ellátott vezetékeket, szétszed, összerak, elvág ezt-azt – semmi. Közben váratlanul megszólal az autó riasztója. Mindannyian meglepődünk, leginkább jómagam: fogalmam sem volt róla, hogy van neki ilyenje. A megfelelő kábel szétnyisszantásával a szerelő elnémítja a fülsiketítő vijjogást, majd tovább kutat. Belül minden rendben, mondja végül, másutt a baj, de szerelőakna nélkül nem lehet hozzáférni, no meg cserealkatrész sincs kéznél, a boltok meg már mind be-zártak. De hogy jutunk haza? Az megoldható, mondja. Ezt a fekete meg piros vezetéket kell összekötni, s betolásra indul a kocsi. Lehámoz bicskával egy-egy

ujjnyit mindkét kábel szigeteléséből, a szabadon maradt drótvégeket kampósra begörbíti s összeakasztja: így ni, azt mondja. Csak aztán el ne felejtse leálláskor szétválasztani. Biztosan eljutunk vele hazáig? Egészen biztos. Mennyivel tartozom? – kérdem a sárga angyaltól. Tagja az autókлубnak? Nem. Akkor hát ötezer forint. Fizetek boldogan: fő, hogy hazajussunk. Igazat mondott a fiú: ezzel a jól bevált autótolvaj-módszerrel sikerült jó ütemben, további fennakadás nélkül megtennünk az utat Gyöngyöstől Ókékcskéig. Másnap a helybéli szerelő rakott a kocsiba egy használt önindítót 7000 forintért. Ez az eddigiekhez adva – s a benzin árát nem számítva – 12 ezer forintnyi többletkiadás. S minden bizonnyal nem az utolsó. Ehhez képest az a 450 forint, amit egy újonnan vásárolt kerékpár belső tömlőért kifizettem, említésre sem méltó. Igaz: a Kékesre kissé hajszás lenne két keréken föltekerni. De hát ha mindenáron odakívánkozom, a busz oda is fölvisz ingyen. Mostanság azonban aligha megyek arrafelé.

*

A minap megjártam Békéscsabát. Jeles előadók részvételével irodalmi tanácskozás a megyei könyvtárban: *Humor a magyar irodalomban*. Érdekes, tartalmas, színvonalas. Este a gyulai Várszínházban 12 költő és író adja elő humoros – vagy legalábbis annak szánt – műveit. Köztük én is. Telt ház, a hálás közönség este 9-től csaknem éjfélig ott ül a nézőtéren, még a szünet után sem ritkulnak meg a széksorok. P. Sz. *Üvegfenék* című karcolata – megérdemelten – hatalmas, kirobbanó siker, a szerző utánozhatatlan előadásában: az est csúcsa. Számomra egyelőre még szokatlan ez az újfajta szerepkör, félszegnek érzem a hangomat, s kívülről, kissé idegenkedve tekintek magamra.

*

Néhány napos távollét után itthon a feleségem. Jó együtt üldögelni, egymás közelében tenni-venni. Hajszás, zaklatott napokon néha rá-rákívánkozom az egyedüllétre, ám ha magam maradok, előbb-utóbb rosszkedvem támad, nem találom a helyemet. Negyvennégy esztendeje is elmúlt már az idén, hogy egymáshoz szegődtünk. Remélem, megéljük együtt az ötvenediket s majd a hatvanadikat is. A háztól elszállt gyermekeinket viszont gyakrabban kellene látnunk: hogy tovább élhessünk.

*

Miután az írókat-költőket félrehessegették a politikától (pontosabban szólva: nagy részük maga visszahúzódott, egy-kettő közülük pedig még inkább belelábolt, ám nekik sem tett jót), szóval az irodalom s az irodalmi élet *depolitizál(ód)ása* után hamarosan bebizonyosodott: a felkínálkozó új lehetőségeket igazából a profi politikusok sem tudták jóra fordítani. Legfeljebb – tisztelet a kivételnek – a maguk javára.

No persze: akik – bevallva vagy bevallatlanul – pótcselekvésnek tekintik írói hivatásuk gyakorlását s helyette politizálnak, azok íróváltáról nincs mit beszélni.

*

Jegyzeteim között ráakadok egy mondatra:

A világ – világunk – működőképességének egyik feltétele a fölösleges pazarlás megszüntetése.

De vajon van-e, lehet-e olyan pazarlás, ami nem fölösleges?

Van bizony: se szeri, se száma a növény- és állatvilágbeli példának. A szél szárnyán, madárbegyben, emlősök bundájában s még százféle módon útrakelő magvak megszámlálhatatlan tömegének csupán csekélyke töredéke fog kicsírázni, a kicsírázottak közül pedig még kevesebb éri meg azt a kort – legyen bár reá egy hónapja vagy hét esztendeje –, hogy maga is termőre fordulhat. Milliónyi halikrából kikél – mondjuk – százezernyi ivadék, ám e százezerből jó ha pár-száz, esetleg néhány tucatnyi eljut odáig, hogy maga is lerakhassa az ikráit, mielőtt még hálóba-horogra vagy ragadozók gyomrába kerülne. Többségük tehát zsákmányul esik, még hozzá anélkül, hogy idejekorán továbbadhatta volna az élet fonalát, s rövid úton visszajut a nagy körforgásba. Náluk a látszólag mérték fölötti tékozlás nem egyéb, mint ésszerűen kikalkulált esélynövelő tényező: ennek híján megszakadna a lét továbbadhatóságának láncolata, következésképp kipusztulna a faj.

A céltalan, célszerűtlen, életellenes pazarlás az emberi tevékenység jellemzői közé tartozik. Kiváltképp elképesztő méreteket öltött ez napjainkban: a kisebb-nagyobb háborúk, valamint a végletesen urbanizált civilizációk színterein, a hivalkodó gazdagság s a reménytelen nyomor régióiban. Példái, megnyilvánulásai unos-untalan szemünk elé kerülnek mindenütt, azokat nap mint nap s lépten-nyomon – önzésből, gondatlanságból, megszokásból – magunk is elkövetjük.

*

Utolsó heteit apám magába zárkózva, magába roskadva vonszolta végig. Amíg napról napra fogyatkozó erejéből telt rá, az ágyról lekászálódván az ablak elé húzott öreg fotelbe telepedett, s mind fázósabb térdére-lábaira pokrócot terítve félnaphosszat ott gunnyasztott tétlenül. Olykor el-elszunyókált ültében, többnyire azonban ébren, de egy szó, egy mozdulat nélkül nézett maga elé. A tévékészüléket soha be nem kapcsolta (a távirányító kezelése – míg élt – anyám vállalt feladatai közé tartozott), kis Szokol rádióján ekkoriban legfeljebb az időjárásjelentést hallgatta meg. („Mára már megint hűvös, szeles időt jósoltak.”) Ha vele voltam, beszélgetéssel, régi dolgokról való kérdésekkel iparkodtam egy kicsit felélnéki; néha – bár mulólag – sikerült is. De hát nem lehettem állandóan a közelében. Korábban, míg rá nem kanyarodott a végső útra, üres óráiban el-elolvasgatott. Főként a történelmi tárgyú könyvek érdekelték, de kedvelte a rövidebb elbeszéléseket is. Vittem hát neki néhányat, ügyelvén rá, nehogy túlságosan aprók legyenek a betűk. Még aznap délután ismét betoppanok hozzá. Ott kuporog megszokott helyén, bámulja az ablakon túli semmit. A könyvek az asztalon, azonmód, ahogy leraktam őket.

– Miért nem olvasol, papám? – kértem tőle. – Legalább belelapozhatnál ezekben a könyvekbe.

– Nem rontom én azzal a szememet, fiam – feleli gyenge, de eltökélt hangon. Nem tudtam, nevessek-e rajta – vagy sírjak.

*

Szeptember tizenegyedikére. Ma két éve, már estefelé, amint egyéb ügyeimet úgy-ahogy elrendezvén benyitok apámhoz, nyomban rákattintok a televízió egyes csatornájára. (Aznap még arra sem tudtam időt szakítani, hogy a napi híreket meghallgassam, s e hangos-színes képládával legalább őt is kimoccsantatom valamelyest saját magából. Hátha...) A képernyőn megjelennek a New York-i merénylet félelmetes, szinte valószínűtlenül valóságos képsorai.

– Nézd csak, papa, mi történt New Yorkban! – kiáltok izgatottan. – Felrobbantották a Világkereskedelmi Központot! Két repülő is nekivezettek egymás után!

– Tudom – szól apám oda sem tekintve –, már láttam.

Látta? Olyan még nem fordult elő, hogy maga bekapcsolta volna a tévét, de azért megkérdeztem tőle:

– Tévéztél, míg odavoltam?

– Nem. Tudod, hogy nem szoktam.

Talán a kis rádión hallgatta a híreket, s amit hallott, azt nyomban el is képzelte magában.

– Nem – ingatja meg a fejét kérdésemre –, rádiót sem hallgattam máma.

Mit láthatott? Miként láthatta?

Ma sem tudok a nyitjára jönni.

*

Nemsokára betelik ez a füzet is. A beleírottak nagy része – legalábbis ebben az állapotában – közlésre alkalmatlan. Egyébre is alig jó. (No: nyersanyagnak talán.) Jelenlegi borús hangulatomban roppant nehéz értelmét találnom ennek a kitarató, konok körmölgetésnek. Ha kigyomlálva, kiegyelgetve, itt-ott kiegészítve közreadom is ezt a sok-sok betűt, ugyan kinek s mi haszna belőle? Mi megy előre általa?

(Jaj: akárcsak apámat hallanám! Igen el tudta magát rekeszteni néha – néha? a kellenél is többször – a megélhetést, a boldogulást, a testi-lelki zavartalan nyugalmat közvetlenül nem szolgáló dolgok s ügyek elől. Hányszor nyisszantotta félbe beszélgetéseink színesen sarjadó indáit – akár egy metszőolló józan kattanása – a sokszor hallott mondat: „Na jó, elég, most már beszéljünk a saját dolgainkról.” Anyám kíváncsibb, érdeklődőbb, a világon mindenre sokkalta nyitottabb s rácsodálkozóbb lelkű volt mindvégig. Ő még hályogos, megromlott szemével is kész volt előre, fölfelé s körbetekinteni. Nem adta meg magát, csak a végleges bénulás révén vehetett rajta erőt az enyészet. Ők ketten: más alkat, más szemlélet, más-más alapállás. Talán ebből is ered, hogy ritka, igen ritka volt köztük az összhang békéje s csendje; két egybe nem illő fogaskerék csikorgása kísérte végig hosszú életüket. Anyámtól én több vonást örököltem, de apám jelenlétét is érzem letagadhatatlanul. Mostanság: öregedőben pedig ráraésem, ahogy időnként bennem viaskodnak. S ha már életükben nem sikerült, hát legalább most próbálom őket magamban összebékíteni.)

2003. nyár közepe – ősz eleje.

Czakó Gábor

A víz

Ki ne tudná, hogy a víz az élet? Az élőlények teste túlnyomórészt vízből áll, amit elő kell teremteni, s folyamatosan pótolni kell. Az életjelenségek jelentős része a testfolyadékok forgalmazásából áll. Ahogy a nyirok- és vérkeringés gondoskodik testünk állandó hőmérsékletéről (is), ugyanúgy tengeráramlatok intézik egyebek mellett bolygónk hőszabályozását: meleget szállítanak a sarki tájakra – pl. a Golf-áramlat fűti Észak-Európát és Amerikát – és hideget a trópusokra, pl. az el Nino hűti Dél-Amerika nyugati partvidékét. Gondoskodnak a csapadékról, a szárazföldek öntözéséről, a hegyekben barlangtartályokat vájnak maguknak, ahonnan forrásként buggyannak elő, tavakat és folyamokat képeznek, melyek a vizet száz és ezer mérföldeken keresztül hömpölygetik országról országra, mielőtt visszaszállítanák a tengerbe. A víz körforgása gondoskodik bizonyos nyomelemek, például a jód körforgásáról, de a tenger az otthona azoknak a lényeknek – algáknak –, melyek a bemosott jódot visszajuttatják a légkörbe. Meg ne feledkezzünk az örök élet vizéről, amelynek megszerzéséért a mesebeli királyfi vándorbotot vett a kezébe.

*

Sokan nem tudják elképzelni nyaralásukat másutt, mint valami fürdőhelyen. Valóban, kevés csodálatosabb érzés van annál, mint hajnalban meg alkonyatkor együtt fürödni a nappal. Vagy egyszerűen csak heverészni a parton, élvezni a víztükör titokzatos ragyogását, a hullámok járását, amelyek szinte bennem folytatódnak...

Rácz Jani, idősebb unokatestvérem, Duna melléki fiú volt, fajszi. Halász és kocsmáros. Egyszer megmutatta, hogyan fog halat kézzel: lassan lépegetve ment az egyik fok derékig érő vizében. Úgy mozgott, mintha maga is a víz része volna. Keze lent. Egyszer csak fölkapta: egy derék ponty fickándozott benne. Egyszer remek kocsmát kapott Ercsiben, de pár hét múlva otthagya, s hazament Fajsra, mert az üzletből nem lehetett látni a folyót.

A víz barátságatlan is tud lenni, sőt, ellenséges. Az emberiség közös drámája a vízözön. Legendák, eposzok, geológiai és ásatási leletek bizonyítják, hogy kontinenseket merített alá vagy tíz-tizenkétezer évvel ezelőtt. Azóta joggal félünk tőle, mert roppant nagy úr. Ahogy Petőfi írta:

*Többek között szóltam én hozzájuk.
„Szegény Tisza, miért is bántjátok?
Annyi rosszat kiabáltok róla,
S ő a föld legjámborabb folyója.”*

*Pár nap múlva fél szendergésemből
Félrevert harang zúgása vert föl.
Jön az árvíz! jön az árvíz! hangzék,
S tengert láttam, ahogy kitekinték*

*Mint az örült, ki letépte láncát,
Vágtatott a Tisza a rónán át,
Zúgva, bögve törte át a gátot,
El akarta nyelni a világot!*

1998-ban egy amerikai diák fölhívást tett közzé a dihidrogén monoxid betilítására, mivel az „izzadást okoz, a savas esők egyik összetevője, gáznemű állapotában égési sérülést okozhat, elősegíti az eróziót, csökkenti az autók fekjének hatását, kimutatható rákos daganatokban. Ötven ember közül 43 azonnal aláírta, 6 habozott, s mindössze egy nevetett, mert rájött, hogy a vízről van szó.”

*

Andrásfalvy Bertalan kutatásaiból ismerjük, hogy őseink a nagy folyók mellett foggazdálkodást folytattak. Külön szerencsém, hogy jómagam a Sárközből származom, anyai nagyanyám az említett Fajszról, a kalocsai Sárközből, ahol ennek a művelési módnak az emléknymai gyermekkoromban még éltek. Andrásfalvy tanár úr szerint „foknak nevezik az olyan völgyyszerű mélyedést, csatornát, melyen áradás idején a nagyobb élővizekből, pl. a Dunából, Sárvízből a holtágakba, tavakba, és általában az ártérre beömlik a víz, illetve amelyen apadáskor a víz az árterületről távozik.” Tehát hajdan nem akadályozták gátakkal az árvizeket. A nagy árhullámok szétterülhettek, és a Nílushoz hasonlóan öntözték, iszapjukkal trágyázták a földeket. Az ár levonulása után a fokokban összegyűlt halak bőségesen szaporodtak a sekély, langyos vízben. Az élővízhez vezető, rendszerint mesterséges csatornát vesszőből font kerítéssel elrekesztették, amelyen keresztül apadáskor a kishalak visszaúszhattak a folyóba, a nagyok ott rekedtek, amíg a környék népe ki nem szedegette őket ebédre, vacsorára. Ennek a rendszernek az alap gondolata a művelés: a víz roppant érték, meg kell tartani, s veszélyeit áldássá kell alakítani.

*

A fölvilágosodás óta ránk köszöntött sötét századokban apránként elvesztettük nyilvánvaló kapcsolatainkat. Az emberieken túlmenően a természetieket is, melyek például a vizekhez fűztek. Uralomra jutott a magánállamok fejedelme, a csandala, a lumpen, aki mindenütt a hasznot lesi, és semmiért felelősséget nem vállal. Szolgálatába állította a szakbarbárt, aki a műszaki eszével kizárólag beke-

rülési költségeket, műszaki kérdéseket és technikai feleleteket lát. Közös erővel sutba vágták a folyók partján élő emberek évezredek tapasztalatait. Az ENSZ jelentése szerint „1995-ben a bolygó lakosságának 20%-a nem jutott elegendő ivóvízhez, és 50%-a a tisztálkodási vízszükségletét nem tudta fedezni. Ha a vissza nem térülő vízkivétel jelenlegi évi 4–5%-os növekedési üteme megmarad, akkor 2025-ben a népesség kétharmada súlyos vízhiánytól fog szenvedni, és 2200-ra az egész édesvíztarték kimerülhet. A vízért való küzdelmet súlyosabbnak jósolják az olajért vívott harcoknál.” (Jólétan, Környezetvédelmi Minisztérium, 1999.)

A XIX. századi magyarországi vízépítők árvízveszély-elhárításra, valamint termőföldek elhódítására hivatkozva a folyókat gátak közé szorították. A kanyarokat átvágták, a medreket megrövidítették, hogy a víztől, ettől az egyre drágább kincstől, minél sebesebben megszabadítsák az országot. A folyószabályozás végső eredménye az éltető víz kiűzése. A következmény az árvízszintek emelkedése, a Duna–Tisza közének sivatagosodása, az ivóhelyek megszűnése és a halállomány megcsappanása. Messze vagyunk már attól, amikor a Tiszában kétharmad rész volt a víz, s egyharmad a hal.

*

A víz az élet előfeltétele, de ugyanakkor az emberi élet magasrendűségének jelképe is – sokféle alakban. Először is a víz fizikai és szellemi értelemben egyaránt tisztít: a keresztények vízzel keresztelkednek, a templomba lépő katolikus szenteltvizet vesz az ujjára, és keresztet vet magára, hogy megtisztuljon. Rituális tisztálkodást végeznek a zsidók, a muzulmánok, és sok más vallás követői is. Ahol mód volt rá, ott a városközpontokat forrás köré szerkesztették, ahol nem, ott mesterségesen készítettek csorgókat, szökőkutat.

Fölöttébb érdekes, hogy csodálatos események, pl. Mária-jelenések színnyelén rendszerint források fakadnak. A kínai folyókban, tavakban sárkányok tanúznak, akik nem vérengző vadállatok; ők látják el a helyi istenség hivatalát.

Nyelvünkben a vízzel kapcsolatos szavak rendszerint szélsőséges hangulatokat idéznek föl. Vagy áldást jelentenek, pl. forrás, zápor, sőt, magának az áldás szónak is van bőséges eső értelme stb., vagy átkot: áradat, árvíz, buzgár stb.

Népmeséink emlékeznek arra, hogy őseink a mai vallások előtt sok tízezer évvel sokat tudtak a víz mélységes erejéről és értelméről. A Berze Nagy János gyűjtötte népmesében a halhatatlanság királynéja pontosan a világot határoló folyó fölött lakik. Kastélya ott lebeg, ahol az ég a folyó túlsó partján már leereszkedik. Ő ad a királyfinak két kulacsot: „itt folyik egy forrás, töltsd teli belőle az ezüstkulacsodat. Ha ebből a forrásvízből akárkit lefröcskölsz, ha ezer élete volna, akkor is halál fia lesz.”

Aztán egy másik csapóajtóhoz vezet, az alatt is forrás fakad: „No, te királyfi, ennek a forrásnak, amely az örökkévalóság kősziklijából fakadt, olyan tulajdonsága van, hogy ha valaki ezelőtt négy- vagy ötezer esztendővel meghalt is, ha csak egyetlen csontfölkáját megtalálod, s ráfröcskölsz ezzel a vízzel, hétszeme ifjabban fölébred.”

Más mesékben a Világfa gyökereinél, lényegében az alvilágban fakad az élőhalál víz. Mert az élet és a halál szorosan egybetartozik. Mintha tükörképek volnának.

*

Jézus Jákob kútjánál találkozott a rosszéletű szamaritánus asszonnyal, akinek először nyilatkoztatta ki, hogy ő a Megváltó (Ján 4; 13-15.): *„Én vagyok az, aki veled beszélek.”* Hosszadalmas volna belemerülni, hogy miért éppen a zsidóságból kiközösített, öt férjet elnyűtt nőszemély a kiválasztott. Tárgyunkhoz most a kút tartozik, melyet *„Jákob atyánk adott – mondja az asszony; melyből ő maga is ivott, meg fiai és állatai is.”* Jákob másik neve Izrael, az ő fiaitól származik a zsidók tizenkét törzse. Tehát ő maga is forrás, és kútja – Jézus idejében – már másfél ezer évnél régebb óta szolgálta vízzel a népet. Jézus iszik ebből a vízből, az asszony korsójából: *„Mindaz, aki ebből a vízből iszik, ismét megszomjazik. – Azután az általa kínált vízről beszél: – De aki abból a vízből iszik, melyet én adok, nem szomjazik meg soha többé. Az a víz, melyet én adok, örök életre szökellő vízforrás lesz benne.”* Az asszony ezt nem érti, mert így válaszol: *„Uram, add nekem ezt a vizet, hogy ne kelljen idejárnom meríteni.”* Talán ezért választotta a szamaritánus asszonyt: ugyanolyan nehéz fölfogású és haszonleső, mint mi.

*

Milyen különös, hogy a tengervíz és testünk sótartalma egyezik. Gondolkodtunk-e azon, hogy ásott kútjaink vize, csekély kivételtől eltekintve, mérgezett? Sőt, itt-ott a mélyebb rétegekből érkező is. Ki mérgezte meg a vizeket és miért? Kérdezhetjük úgy is, hogy ki és miért fordította meg a művelés, az áldozat irányát, hogy az áldásból átok legyen?

Nem furcsa, hogy elszoktunk a természetes víztől? Méregdrága cukrozott lötyökké alakítva vesszük magunkhoz, amik nem oltják, hanem keltik a szomjat.

Hogyan állunk az örök életre szökő vízzel, ami után nem szomjazunk meg soha többé?

(162. Beavatás)

Győrffy Ákos–Sánta Sebő

Perócsény

Egy észak-börzsönyi kistelepülés specifikus helyzete

A magyar közéletben gyakorta elhangzik, hogy a rendszerváltás egyik legnagyobb vesztesei a kistelepüléseken élők. Az 1989-es fordulat után, a kedvezőtlen folyamatok – amelyek már így is évtizedek óta sújtották a vidéket – még jobban felerősödtek. A mezőgazdasági termelés hanyatlása és a munkalehetőségek sorozatos megszűnése a községek életét nehezítette elsősorban. A városokba és a fővárosba tartó vándorlási hullám csak az utóbbi években állt meg, illetve fordult a visszájára¹. Az így keletkezett törésvonal, amely a vidék és város között húzódik, maradandónak és előreláthatóan tartósnak ígérkezik.

Míg nagyobb községeink kezdenek ismét magukra találni, addig kistelepüléseink saját élethalálharcukat vívják. A legnagyobb problémát ezeken az élőhelyeken a létszámcsökkenés jelenti, az előregedés olyan méreteket ölt, hogy jó néhány falu mára gyakorlatilag a kihalás szélére került.

Az ilyen kistelepülések jelene és jövője foglalkoztatott minket jelen tanulmányunk elkészítésénél. Mivel ebben a témában a délnyugati – jellemzően aprófalvas – megyék nagyobb teret kaptak, mi egy Pest megyei kisközséget szemeltünk ki vizsgálódásaink céljául. Perócsény, a falu, amit kiválasztottunk, a negyedik legkisebb település Pest megyében a maga 393 lakosával, és a második legöregebb². Ezek voltak azok a szempontok, amik alapján jogosan kereshettünk választ a bennünk felmerülő kérdésekre.

Kíváncsiak voltunk, melyek voltak azok a folyamatok a falu életében, amik elvezettek idáig, és hogyan élnek, hogyan élük ezt meg a lakosok. Arra is választ kerestünk, hogy van-e a településnek kitorési lehetősége ebből a helyzetből, illetve hogyan vélekednek minderről a helybéliek. Feltevésünk szerint az ellehetetlenülés felé vezető folyamatban a rendszerváltás töltötte be a katalizátor szerepét.

Kutatásunk során, melyet 2003 április-májusában végeztünk, mind kvalitatív, mind kvantitatív módszereket használtunk. Első megközelítésben résztvevő megfigyeléssel dolgoztunk. A több napos terepmunka folyamán egyrészt beszélgettünk a helybéliekkel, fényképeztünk, másrészt interjúkat készítettünk a falu életét hagyományosan meghatározó szereplőkkel, polgármester, lelkész, a termelőszővetkezet alelnöke... A terepmunka után bennünk kirajzolódott képet további vizsgálatnak vetettük alá. Összeállítottunk egy kérdőívet hipotéziseink tesztelésére, illetve további információk szerzésére. Ügyeltünk arra, hogy kérdőívünk nyílt kérdéseket is tartalmazzon, ezáltal a megkérdezettektől

¹ KSH 2002a.

² KSH 2002b.

olyan dolgokat is megtudhattunk, amik a terepmunka során számunkra rejtve maradtak. A felvétel telefonon történt, és Perőcsény lakosságának mintegy negyedét érintette.³

A falu helyzetét több tényező is sajátossá teszi, mint a vizsgálat alatt kiderült. Perőcsény földrajzi elhelyezkedése nem túl jó a közlekedés és ingázás szempontjából, de ez egyik oldalról kár, a másik oldalról haszon. Szintén egyedi a község a környező településektől eltérő vallásával és etnikai homogenitásával. Végül azt találtuk, hogy bár teljes mértékben elöregedő faluról van szó, a település abszolút nem elhagyott, sőt nagyon is gondozott, illetve nincsenek égető szociális gondok.

Kutatásunk eredményét, a faluról megszerzett tapasztalatainkat és gondolatainkat adjuk közre jelen tanulmányunkban.

Földrajzi és természeti adottságok

Perőcsény a Börzsöny hegység északi lábánál fekszik. Trianon után (ahogy a Börzsöny-vidék más részei is) kiszakadt a vérkeringésből. A közeli nagyobb városok (Esztergom, Érsekújvár, Selmecbánya, Ipolyság stb.) mind a határon túlra kerültek. (Ilyen értelemben Esztergom is.) Az a szervezeti működés, ami ezt a régiót századokon át életben tartotta, egyik napról a másikra megszűnt. A környék falvai – így Perőcsény is – magukra maradtak.

A jelenlegi főút két oldalán a falu szomszédjai Kemence és Vámosmikola községek, amik 1500 főt meghaladó állandó lakosaikkal Perőcsényhez képest nagyinak mondhatók. Perőcsény tulajdonképpen egy zsáktelepülés, mivel a már említett főútról letérve érhető el, és tovább műút onnan nem vezet. A településhez legközelebb fekvő nagyobb városok, Balassagyarmat, Vác és Esztergom, nagyjából azonos távolságra, 50–60 km-re fekszenek.

Szép fekvésű kis falu, kissé Erdélyre vagy a Felvidékre emlékeztet, főleg, ha a főút felől nézzük. Ahogy beérünk a faluba, baloldalt pincesor. A legtöbb pince elhagyatottnak tűnik. Szőlőt sem látni igazán a környező dombokon. (Ez a környék más településeire is jellemző – valaha kiterjedt szőlőművelés folyt, viszonylag jó minőségű borokkal –, mára már szinte semmi nem maradt meg ebből.) Egyébként is elég sok a meg nem művelt föld a környéken.

Perőcsény eléggé el van zárva a külvilágtól. Az egyetlen kapocs a busz. Nagy a csönd. Mivel a falunak nincs átmenő forgalma, autó is csak igen ritkán töri meg ezt a csöndet.

A természeti adottságok leginkább a mezőgazdaságnak és a fakitermelésnek kedveznek/kedveztek. A hegység zord időjárása inkább a gyümölcsstermesztést teszi lehetővé. A fakitermelés megszűnésével talán az idegenforgalom vehetné át a helyiek erdővel kapcsolatos munkáját. (A Börzsöny az ország legnagyobb összefüggő lakatlan területe.)

Az elszeparáltságot a helybeliek is vegyesen fogják fel. Egyrészt szeretik a tiszta levegőt, nyugodt légkört és környezetet, másrészt érzik a dolog hátulütőit is. Az idősebbek a kevés, de kiegészítő keresetre alkalmas, megtermelt zöldségüket, gyümölcsüket nem tud-

³ N=105. A telefonos felvétel sajátosságaiból kifolyólag a minta valójában valamelyest idősebbekből és több nőből állt, mint az a 2001-es népszámlálási adatokból indokolt lett volna. Célunk a felvétellel elsősorban az volt, hogy minél több perőcsényi lakost meghallgassunk, ami maradéktalanul sikerült is. (A demográfiai, gazdasági aktivitás szerint, etnikai, vallási jellegű adatok felvételétől teljes mértékben eltekinthettünk, mivel azok rendelkezésre álltak a falu teljes lakosságára vonatkozóan, a 2001-es népszámlálásnak köszönhetően.) A megkérdezettek számát a felvétel során nem tudtuk növelni, mivel – a telefontulajdonosok jó arányának ellenére is – számuk nyilvánvalóan korlátozott. A kb. 150 telefontulajdonoshoz képest a 105 felvett kérdőív igen jó aránynak mondható, a teljes válaszmegtagadók száma is valamivel 10% alatt maradt.

ják eladni, vagy csak igen nehezen, mivel egy másik településre kell utazniuk, ha piacon akarnak kereskedni. Sokan panaszkodnak a helyi boltok magasabb árszínvonalára. Ez lényegében az idősebb helybéli lakosságot érinti. Az üdülő és hétvégi pihenésre érkezők ki tudják ezt védeni azzal, hogy saját lakhelyükön vásárolnak és autóval a településre szállítják az élelmiszert és egyéb termékeket. Ennek természetesen a két helyi vállalkozásban működő bolt látja a kárát. Az egyik boltos nehéz megélhetésére panaszkodott az igen csekély vásárlóerő miatt.

A rossz közlekedés és elzártság a jövőben lehet kulcsfontosságú. A település kiválóan alkalmas az oly sokat emlegetett falusi turizmus kihasználására. A Börzsöny északi része szinte még érintetlen, a kedvelt turistautak is a hegység déli felében futnak javarészt.

Demográfiai tendenciák

Perőcsény lakosságának 47%-a 60 éven felüliekből áll. A település lélekszámáról 1870 óta vannak adataink, így tudjuk, hogy a falu azóta, egészen az 1950-es évekig, tartotta a nagyjából 1200 fős létszámot. A gyorsuló ütemű népességcsökkenés 1990-ig tartott. A legutóbbi évtizedben az állandó lakosság fogyása tovább folytatódott (-15%), de az addigiakhoz képest jelentősen lelassult. Ezt két okra vezethetjük vissza, egyrészt ennyi idő alatt annyira előregedett a falu, hogy már gyakorlatilag alig van, aki elvándorolhatna, mivel a nyugdíjas többségnek nincs oka elmenni a településről. Másfelől az utóbbi évtizedben a természetes fogyás mellett pozitív elvándorlási különbözet keletkezett, hosszú évtizedek óta először. A biztató jel ellenére vizsgálatunk bebizonyította, hogy az újonnan betelepülő lakosok is túlnyomórészt idősekből állnak, akik szintén nyugdíjas éveiket szándékoznak eltölteni a csodás környezetben. (Bevándorlásuk azért a legutóbbi évtizedre tehető, mivel kvázi a piacgazdaság hatására ekkor teremtődtek meg azok a feltételek, melyek mind anyagilag, mind infrastrukturálisan lehetővé teszik, akár a városokból is történő beáramlást.) Sokan közülük csak aktív éveiket töltötték más településeken. Ez a tendencia, amellett, hogy egyértelműen javítja a falu helyzetét a létszámnövekedéssel, sajnos a körstruktúrában létező problémákat nem oldja meg. Hova és miért tűntek el a fiatalabb generáció tagjai a településről, merülhet fel bennünk a kérdés.

A kérdőíves adatfelvétel során alanyainkat arról is kérdeztük, hogy felnőtt korú gyermekeik, mely településeken élnek, illetve miért hagyták el Perőcsényt, ha elhagyták. A kapott eredmények alapján a lakosság felnőtt gyermekeinek csupán harmada maradt a településen. Az itt maradók is inkább az idősebb generáció gyermekeiből tevődnek össze, tehát már ők is általában középkorúak. Minél fiatalabb a szülő, annál nagyobb valószínűséggel él nagykorú gyermeke egy másik településen. Ez egyértelműen az elvándorlás és elnéptelenedés gyorsulását és növekedését igazolja.

Érdekes megnézni, hogy hol élnek perőcsényi szülők elvándorolt gyermekei. Mintegy 5%-uk külföldön telepedett le. 15–20%-uk a környező falvak valamelyikén él. Feltehetően ők azok, akik kötődnek a környékhez, szívesen élnének szülőfalujukban is, ám a megélhetés, de főleg a házasság (!) miatt áttelepültek egy közeli, de nagyobb faluba. Ugyanilyen arányban fordulnak elő azok, akik a kicsit messzebb lévő kisvárosokban (Szob, Rét-ság, Balassagyarmat) alapítottak otthonot. Feltehetően hasonló motivációval bírnak, mint előző társaik. A harmadik, már népesebb csoport tagjai a valamivel messzebb lévő és nagyobb, egyben frekvenciáltabb városokba (Vác, Dunakeszi) költözött. A legnagyobb számban, az elvándoroltak negyede, a fővárosban találta meg új életét. A fennmaradó néhány százalékot a távolabbi településekre (főleg városokba) költözötték, illetve azok teszik ki, akikről nem tudtuk meg, hol élnek. Ennek az elemzésnek a legnagyobb tanulsága szá-

munkra az volt, hogy az elvándoroltak több, mint háromnegyede Pest megyén belül telepedett le.

Kérdésünkre, hogy miért hagyták el a gyermekek a települést, a leggyakoribb (70%) válasz az volt, hogy helyben nem találtak volna munkát. 20%-uk másik településre házasodott, a többiek családi problémák, illetve egyéb okok miatt döntöttek a távozás mellett.

Szociális juttatásokat az idősek nem nagyon vesznek igénybe. Ezt mind a szociális ügyekkel foglalkozó, a Polgármesteri Hivatalban dolgozó hölgy, mind a polgármester asszony, mind a helyi tiszteletes megerősítette. Az idősek „alantasnak” érzik a segítséget, „aki kicsit is mozogni képes, az dolgozik, nem hagyja el magát”. Működik a faluban egy szociális otthon, amely az idősek gondozását tűzte ki céljául, reggel megjönnek az öregek, este elmennek, itt kapnak ebédet és ellátást. Azonban ennek az otthonnak a kihasználtsága sem maximális, többeknek házhoz szállítják kérésre az ebédet.

Magára maradt, elhagyott idős ember nem nagyon van a településen, a hozzátartozók, elszármazott gyermekek gondját viselik az ittenieknek. Abban a néhány esetben, mikor szükség van a segítségre, az önkormányzat megteszi a szükséges lépéseket, de ez nem olyan mértékű, hogy akár a helyi költségvetést is veszélyeztetné.

Az utcákon ottjártunkkor láthatólag kevés a fiatal. Az idősek általában közvetlenek és kedvesek. Minél fiatalabban beszélünk, annál inkább megfigyelhető volt valamiféle keserűség, reménytelenség. Mindez a hagyományos falusi életrend felbomlását vagy ellehetetlenülését jelzi. Ugyanennek a helyzetnek kimagasló dokumentumát – szociológiai és szépirodalmi értelemben egyaránt – Oravecz Imre tárja elénk, *Az öregek látogatása*⁴ című költeményében, melynek mondanivalóját a feltáruló valóság hatására jobban át tudtuk élni.

Vallási és etnikai homogenitás

Perőcsény református település. A 2001-es népszámlálás alkalmával az állandó lakosok 80%-a vallotta magát református vallásúnak, 14% a katolikusok aránya, a többi vallás aránya elhanyagolható, a fennmaradó részt jóformán a kérdésre nem válaszolók teszik ki.⁵ Mint később kiderült, a katolikus vallásúak jelentős része később költözött a faluba, az őslakosok majdnem mindannyian reformátusok. Ennyire tisztán protestáns falu nincs még egy a környéken. A legközelebbi hasonló helyzetű község Szokolya, ami légvonalban ugyan nincsen messze, de a két falu közé ékelődik hazánk második legmagasabb hegysége, a Börzsöny.

Szinte kivétel nélkül, akivel elbeszélgettünk a terepmunka során, megemlítette, hogy Perőcsény „szín református község”, és mint ilyen, egyedülálló a vidéken. „A perőcsényi őslakosok mind reformátusok, ha van katolikus, az csak betelepülő lehet.” Érdekes módon, mind a helyi vallási vezető, mind többen mások is párhuzamot vontak a falu református vallású homogenitása és a között, hogy a perőcsényiek, „szorgalmas”, „dolgos emberek”, illetve „nincsen szegény ember”. Az embernek önkéntelenül is eszébe jut erről Weber *Protestáns etikája*.

A tiszteletes úrtól megtudtuk, hogy a vasárnapi istentiszteleteken 50–60 hívő, míg a hétköznapi szertartáson általában 15–20 ember vesz részt. Az a néhány katolikus betelepülő, aki aktívan gyakorolja a vallását, szintén eljár vasárnaponként a református szertartásra, ezzel valamilyen erőteljesebb kohéziót vonva az őslakosok és saját maga közt. „Ilyen szempontból befogadóak a perőcsényiek” – jegyzi meg a lelkész.

⁴ Oravecz 1998.

⁵ KSH 2002b.

Az idősebbek emlékeznek, hogy a háború előtt a településen izraelita vallásúak is voltak, de ma már nem élnek a faluban egyáltalán.

Úgy tűnik, hogy a református vallás dominanciája a betelepülések arányával sem fog megváltozni, mivel a holland betelepülők java része is protestáns, illetve maguk a Perőcsényről elszármazott visszatelepülők is nyilvánvalóan református vallásúként lettek anyakönyvezve. A betelepülő reformátusok és nem reformátusok aránya ebből kifolyólag stagnálni látszik.

A népszámlálási adatokból kitűnik az is, hogy Perőcsényben egy olyan ember akadt, aki szlovák nemzetiségűnek vallotta magát, míg az összes többi lakos magyar nemzetiségűként identifikálta saját magát. Ez a tény szintén sarkallatos pontja volt kutatásunknak. A beszélgetések, interjúk, falubeli sétáink és tapasztalatszerzéseink során kiderült, hogy a népszámlálási felvétel gyakorlatilag teljes egészében megfelel a valóságnak, nem történt olyasmi, hogy valaki nem szívesen vallotta be etnikai hovatartozását a kérdezőbiztosnak.

Perőcsényben nincsenek romák. A kérdést azért érdemes körbejárni egy kicsit, mivel a környező települések többségén élnek cigány családok. A szocialista időszakban, a 60-as években, megpróbált ugyan egy roma család betelepülni, de csak két hetet töltöttek a településen, majd maguktól elmentek. A dolog mikéntjére nem derült fény. Mindenesetre a helybeliek egy része inkább örül ennek a helyzetnek, ebben látják egyik okát annak, hogy a faluban – kétségkívül – remek a közbiztonság. Úgy tűnik, ebben a nem állandó lakosok is egyetértenek, „nincsenek cigányok sem, ezért nyitva lehet hagyni a kaput is” – mesélte nekünk egy üdülni járó középkorú férfi. (A településen lakók túlnyomó része persze felismeri, hogy a jó közbiztonságnak elsősorban az az oka, hogy mindenki ismer mindenkit, és vigyáznak egymás értékeire. Összességében csak a személyes beszélgetések alkalmával kaptunk néhány olyan választ, hogy „nálunk nincs bazi nagy roma lagzi” stb. Nem fedné a valóságot, ha a perőcsényiekre rásütnék az előítéletesség bélyegét.) A romákkal vagy másokkal való személyes konfrontációról azonban senki sem számolt be. Ez az etnikai összetétel a faluban biztosan nem fog változni a jövőben, mivel olyan magasak az ingatlanárak, hogy a környékbeli, többségében igen szerény körülmények közt élő cigány családok ezt nem engedhetik meg maguknak. (Még ha éreznék is valamiféle késztetést arra, hogy a faluba költözzenek.)

Őslakosok, betelepülők, nyaralók

A Perőcsényben élőket célszerűnek láttuk besorolni három kategóriába, így is vizsgálva az esetleges különbségeket. Azokat, akik születésüktől fogva a településen élnek, őslakosoknak neveztük. Akik állandó lakosai a településnek, de csak később költöztek a faluba, ők a betelepülők. Végül üdülőknek hívtuk azokat, akik nem állandó lakosok, általában hétvégeket vagy üdülési szezonokat töltenek a községben. Az így képzett kategóriáknak a kérdőíves vizsgálat során is nagy hasznát láttuk.

Már a terepmunka során kiderült számunkra, hogy a településen élők igen barátságosak, és ezzel nagyon megkönnyítették számunkra a munkát. Beszélgetéseink és interjúink alapján teljes egészében úgy tűnt, hogy a helyiek jó dolognak tartják, hogy vannak betelepülők és üdülők is a faluban. Tipikus érvelésnek mondható az, hogy jót tesznek a falunak, mert rendbe rakják az ingatlanokat, nem dőlnek be a romos házak, felferik az árakat. „Olyan sokan akarnak itt házat venni, hogy várják, ki, mikor hal meg, hogy megvehessék, sorban állnak érte.” Azon felül, hogy javítják a település összképét, kiderült, hogy járulékos haszonként legtöbbször helybelleket alkalmaznak a felújítási munkák so-

rán. Akár őslakosokat, akár betelepülőket, akár üdülőket kérdeztünk, senki sem számolt be konfliktushelyzetről a különböző csoportokkal kapcsolatban.

A helybeliek részéről a legnagyobb problémát az jelenti, hogy úgy érzik, hogy a kikapcsolódni, pihenni járók nem illeszkednek be a lokális társadalomba. Több olyan üdülőnek is van háza a községben, akik igen sok segítséget nyújthatnának falunak. Van közöttük újságíró, közigazdász, sőt a szűkebben vett politikai elit egyik meghatározó személyisége is itt szokott nyaralni. Az üdülők nagyobb része, lehetőségeik ellenére, nem aktivizálja magát a helységért. Ők általában úgy gondolják, hogy a faluba pihenni járnak, nem azért, hogy még itt is tevékenykedjenek. A helyi állandó lakosok ezért némileg neheztelnek rájuk. Szerintük, mivel a helyi lakosság főleg idősekből áll, csak együttesen lehetne képezni egy aktív közösséget, amelyik tenni is tud és képes a településért. A helyzetet – megítélésünk szerint – reálisan látják.

Ha a statisztikai adatokat nézzük, akkor az állandó lakosok (őslakosok és betelepülők) 70%-a mondta, hogy a betelepülők, üdülők jól tesznek a falunak, 10%-uk érezte úgy, hogy ez nem előnyös a településnek, a fennmaradó hányad is-is típusú válaszokat adott, vagy nem válaszolt. A beköltözőket vagy üdültulajdonosokat mindenki kedves, rendes embernek írta le. Összességében úgy látjuk, hogy a helyiek részéről a kérdés nyitott, és felismerik a betelepülések jelentőségét, szívesen látják az ideérkezőket.

A betelepülők már vegyes érzelmekkel számolnak be minderről. „Akármit is mondanak a perőcsényiek, azért nem fogadják be az embert, mindig megmarad valamiféle távolság közöttük” – mondja egy olyan férfi, aki külföldről vásárolt itt házat a feleségével, aki eredetileg perőcsényi volt. Úgy látta, hogy még a feleségét sem fogadják ugyanúgy. „Képzeld, úgy hívnak minket, hogy jöttment” – árulta el egy üdültulajdonos. A református lelkipásztor arról számol be, hogy őt könnyen befogadták (14 éve él a faluban). Ezt ő a státusz kiváltságával magyarázza. „Akinek meg kell adni a tiszteletet, annak megadják” – mondja. Érdekes módon, ő mint betelepülő is a következőképpen látja a helyzetet: „vendégszerető [a helyiek], szívesen látók, de az, hogy úgy bánnának az idegennel, mintha a testvérük lenne, az itt nem működik”.

Nem derült ki számunkra, hogy a fent vázolt probléma milyen súlyú, illetve valóságos egyáltalán. Fenntartjuk a véleményünket azonban arról, hogy a helyi lakosok befogadókak, mivel azok a betelepülők, akik 10–15 évnél hosszabb ideje már a faluban élnek, egytől egyig arról adtak számot, hogy milyen könnyen tudtak beilleszkedni a közegbe. Eből arra következtettünk, hogy a betelepülők vegyes érzelmei annak tudhatók be, hogy nem estek még át azon a hosszú időn, amit egy kis – jellemzően falusi – lokális társadalom a teljes elfogadás határának szab meg.

A betelepülők/üdülők egy teljesen külön csoportját képezik a holland nemzetiségűek. Kb. 15 holland család vásárolt ingatlant itt az utóbbi időben. Körükben igen kedvelt a természeti környezet és az elhagyott kis falu. Általában a nyarat töltik a faluban. (Tudomást szereztünk egy olyan holland családról is, aki fél évet Új-Zélandon, fél évet pedig Perőcsényben tölt!) Rajtuk kívül vannak még hasonló helyzetben svédek, németek és „mindenféle náció” – ahogy egy idős bácsi fogalmazott. A külföldi betelepülők úgy kerültek kapcsolatba a településsel, hogy általában egy Perőcsényből elszármazott és külföldön élő ismerősük hozta el őket a helységbe.

A hollandokat mégis érdemes kiemelten kezelni, mivel sokat tesznek a faluért. Az ő (anyagi) segítségükkel sikerült megoldani a templom éjszakai világítását. Jelenleg egy alapítványon keresztül segítenek megvalósítani a Tájház létrejöttét a falu közepén. Az épület már megvan, a néprajzi anyagot pedig egy helyi 17 éves fiú gyűjtötte össze, hogy a biztató tendenciákról is essék szó. A hollandok nemrégiben ruhavásárt is rendeztek, melynek a bevételét megosztották a helyi egyház és önkormányzat között. Azt gondol-

juk, ez az a mentalitás, amivel a falu helyzetét javítani lehetne a jövőre nézve. (Szomorúan kellett tapasztalnunk, hogy volt, aki ezeket a konkrét segítségnyújtásokat is kevesellte, leszólva kezelte.)

A fennálló nagyon halovány ellentétek mellett is tökéletes az együttélés. Az állandó lakosok és üdülni járók nem különülnek el egymástól helyileg, a település kis méretéből kifolyólag. Nincs külön üdülőövezet, a helyiek és üdülők házai felváltva helyezkednek el a helységben. Kedveltek a régi parasztházak nyaralóvá alakításai, nyilvánvalóan az eredeti állapot helyreállításával. A helyiek és nem helyiek, külföldiek között bizalmi viszony alakult ki, gyakori, hogy az üdülők a helyiekre bízzák az ingatlanokkal kapcsolatos ügyes-bajos dolgaikat, számlák fizetése, közüzemű órák leolvasása, náluk hagyják a ház kulcsát stb.

Munkalehetőségek, mezőgazdaság

A település legproblematisabb pontja a munkahelyek hiánya. A lakosság pontosan egynegyede dolgozik, derül ki a 2001-es népszámlálási adatokból. Ez az arány 1980-ban 45% volt, míg 1990-ben 35%.⁶ A fenti drasztikus, évtizedenkénti 10%-os csökkenésnek két oka van. Egyrészt az előregedéssel párhuzamosan nő az inaktív keresők aránya, másrészt mivel a faluban a közigazgatási szférán, egy-két kereskedelmi és vendéglátóegységen és a mezőgazdasági munkán kívül gyakorlatilag semmiféle munkalehetőség nincs, a munkaképes lakosság nagy része lassan elszivárgott más településekre. A foglalkoztatottak több mint fele szolgáltatási területen dolgozik, harmaduk a mezőgazdaságban. Helyben dolgozik az összes aktív kereső 40%-a, ami 40 embert jelent. Ebből 34 dolgozik a szolgáltatásban és mindössze 5 a mezőgazdaságban. (Mivel ezek az adatok 2001-ből származnak, amikor még működött a termelőszövetkezet, feltehetőleg a mai helyzet még rosszabb arányokat mutatna.) A maradék 58 ember nap mint nap ingázik. Ez önmagában nem jelentene problémát, de mivel a földrajzi elhelyezkedés miatt a legközelebbi városok is jó egy órára fekszenek a falutól, ez igencsak megnehezíti az ingázók életét. Az egyik interjúalanyunk a következőképpen fogalmazott: „most van pár fiatal, akik 80–100 kilométerre járnak dolgozni nem sok pénzért. Reggel fél hatkor kelnek és este fél hétre érnek haza.” Igen szerencsésnek mondhatja magát az a néhány kérdőíves alanyunk, akik a nem messze fekvő Bernecebarátiban vagy Kemencén dolgoznak ipari alkalmazottként.

A lakosok zöme tisztán látja ezt a helyzetet. Az állandó lakosok több mint negyedrésze szerint a munkahelyek, munkalehetőségek hiánya jelenti a legnagyobb problémát a községben. Sokan felismerték, hogy ez a legsúlyosabb kérdés a faluban, emiatt hagyták el a fiatalok a falut, ez az oka az előregedésnek és a kis létszámnak.

A falu legnagyobb munkaadója a termelőszövetkezet volt. A nagyüzemi szervezés idején a perőcsényiek nehezen álltak be a szervezet kötelékébe. A hatvanas évek elején, mint általában máshol is, az önálló parasztság nagy része megadta magát⁷, sorba léptek be a tsz-be. Elkezdődött a részes művelés, melyben fele-fele arányban részesült a tsz-tag, illetve a szövetkezet a megtermelt haszonból. „Ebben az időben a gyümölcsös tízmilliós hasznot hozott” – számol be a tsz egykori vezetője. (A hegység lábánál fekvő település időjárása általában nem kedvez a gabonaféléknek.⁹ A megtermelt gabonát főként az álla-

⁶ KSH 2002b.

⁷ Valuch 2002.

⁸ Novák 1977.

⁹ Szelényi 1992

tok élelmezésére használták. Mint már említettük, a mezőgazdasági termelés Perőcsényben elsősorban a gyümölcsstermesztésre irányulhat.) Ebben az időben a faluban sorra épültek az új házak, ekkoriban a tsz nagyjából 150 főt foglalkoztatott, kivétel nélkül perőcsényieket. Ez idő tájt a tsz-tagokat évenként megillette 16 mázsa gabona, amivel a háztáji gazdálkodásban az állatokat hizlalták, így jelentős többletjövedelemre tettek szert. A 70-es években a jól működő tsz-nek köszönhetően, a falu életmódmodellje teljes egészében követi Szelényi Iván parasztpolgárosodási téziseit¹⁰. A település lakói jól éltek, egyrészt a termelőszövetkezetből, másrészt az otthoni magángazdaságokból. A falu népessége majdnem elérte az 1000 főt, bár a lassú fogyás már az ötvenes években megkezdődött. A nyolcvanas években elkezdődtek az összevonások, a helyi szövetkezetet összevonták több környékbeli tsz-szel, de ezt a szervezet még túlélte. A gyors hanyatlás az évtized második felében kezdődött el, mikor a szövetkezetnek kellett viselnie a járulékos költségeket a bedolgozói után. A létszám erőteljesen megcsappant. A kilencvenes években még működött szervezet, de egyre többen önálló gazdálkodásba kezdtek, kivették földjeiket, és a terület ettől szétaprózódott, ami nehezítette a munkát. Ekkor már csak 40–50 főnek jelentett ez megélhetést. A 2000-es évek elejére a csőd elkerülhetetlenné vált. Sajnos, ennyivel az ügy nem lett lezárva, folyamatos pereskedések vannak azóta is. A faluban a termelőszövetkezet legutóbbi szakasza sokakban indulatokat kavart. Ügyeskedésekről és átjátszott földekről hallani, ebben azonban nyilvánvalóan nem tudunk és nem akarunk állást foglalni. A szövetkezeti művelési formának itt már nem lehet jövője, állítják a helybeliek.

A tsz-iroda ormótlan, kihasználatlan, mert valójában semmire sem használható épület. Bent dermesztő hideg. A folyosói falújságokon minimum tíz éve hatályukat veszített felhívások, közlemények. A komplexumban már csak az iroda egy részét használják. Ottjártunkkor épp az önfelszámolás folyt. Középkorú nőt találtunk az irodában. Öreg hűtőszekrény az ablak alatt, rajta kis elektromos tűzhely. Elhagyatottság, parizer az íróasztalon. Nem tud semmiről semmit, mosolyog: „ez van, láthatasság maguk is”.

Akadnak, akik a tsz-es időket a falu aranykorának tartják, nem teljesen alaptalanul, tehetjük hozzá sietve. „Több volt a szórakozási lehetőség. A tsz szervezett dalesteket, eljött Harangozó Teri is” – meséli egy idős bácsi. „A nyolcvanas években, ha hárman dolgoztak a mezőgazdaságban egy családból, egy évi munkából meg tudtak venni egy 82 000 Ft-os új Skodát” – hallhattuk egy egykori tsz-tagtól. A szövetkezethez fűződő érzelmi viszonyokról sok mindent elárul az, hogy a 2003-as Pest megyei telefonkönyvben is még Vörös Csillag (!) Termelőszövetkezet néven van feltüntetve...

Érdekes jelenség, hogy a jól prosperáló tsz egyfajta motorja is volt az elvándorlásnak. Két egymást követő generáció során is gyermekeiket kvázi túlképezték a helybéli élethez, igaz más-más okból kifolyólag.

A mostani idősebb generáció tagjai többségében nehezebben adták be a derekukat a tsz-be, az ötvenes években. Ők a tsz-esítési folyamatot nyilvánvaló okokból a földjük elvesztéseként élték meg. Gyermekeiknek a föld hiányában nem tudták a hagyományos paraszti életformát nyújtani a jövőre nézve. A lábuk alól kicsúszott biztos megélhetés hiányában gyermekeiket jobbára taníttatták, többen nagy nélkülözések árán is. (Erről a jelenségről sokan számoltak be a beszélgetések alkalmával.) A kitanult gyerekek aztán nem is jöttek vissza, hanem a környező nagyobb városokban vagy a fővárosban telepedtek le.

A következő generáció(k) tagjai már a termelőszövetkezeti rendszert kész tényként kezelték. A szervezet jó hasznot hozott és a település gyarapodott. A jómód eredményeként

¹⁰ Novák 1977.

úgy gondolták, hogy gyermekeiket inkább tovább tanítatják, mintsem földművelőknek szánják. A település olyan mértékben fejlődött, hogy reális esély nyílt arra, hogy ezek a – szüleikhez képest – jól képzett gyerekek biztos megélhetést találnak a faluban vagy a közvetlen környéken. Számításuk, mint tudjuk, nem igazolódott be. Így a sok esetben diplomás gyermekek szintén máshol telepedtek le.

Jelenleg az egyik legnagyobb gond a településen az, hogy a földek nincsenek kiosztva. A hasznosítható földterület nagyságáról könnyen fogalmat alkothatunk, ha tudjuk, hogy Perőcsény népsűrűsége 9,5 fő/km, és ezzel a legkisebb népsűrűségű település Pest megyében. (A mai falubeli korstruktúra és a fenti népsűrűségi mutató alapján egyértelmű, hogy a helyiek számára az egyéni gazdálkodás igen-igen nagy kihívást jelentene.) A földek nagy része parlagon hever a tisztázatlan viszonyoknak köszönhetően. A helyzetet megnehezíti, hogy sok esetben azt sem lehet tudni, hogy kinek hol volt földje a tagosítások előtt, ugyanis ezt a vidéket – mióta földművelés folyik – jellemzi a kis telkek, parcellák kuszasága¹¹. Különösen nehezen élék ezt meg az idősebb földműves generáció tagjai, többen is a földhelyzetet fájlalták legjobban a falu életében. „Volt földünk, de apám, ha feltámadna, rögtön meghalna, ahogy most Perőcsény kinéz” – panaszkolta egy 80-on felüli néni. A parlagon hagyott földekre, ha van a területnek gazdája, igen szigorú büntetést helyez kilátásba az önkormányzat. Az idősek azonban többnyire már nem bírják a földet megművelni, megválni meg nem akarnak tőle, mert igen keveset kapnának érte a jelenlegi viszonyok mellett. A retorziós lépés ismét kételyeket vet fel némelyek szemében. Kétségtelen tény, hogy mikor a nevesítések megtörténtek a rendszerváltás után, sokan szinte „menekültek a földtől”, míg mások jelentős birtokokra tettek ezáltal szert. Mindenesetre az említett parcellázási problémákat figyelembe véve, számunkra is kérdéses, hogy milyen formában indulnak meg majd a hasznosítások. Az utóbbi évek során ugyanis az a néhány ember, aki mezőgazdaságból próbált megélni, sorra kudarcot vallott.

Egy biztató kísérlet most kezd realizálódni Perőcsényben. Egy vállalkozó ribizlitemelésbe fog kezdeni 50 hektáros területen. A munkálatok 2003 tavaszán kezdődtek el, és a hasznosítani kívánt területén lévő meggyest már kivágták. A beruházás részét képezi egy a későbbiekben felépítendő hűtőház és gyümölcsaszaló is, amely remélhetőleg teremt néhány munkahelyet, optimista becslések szerint akár 20–30-at. Az elképzelés kiváló, mivel beleillik a falu környékén működtethető tevékenységek közé. A mezőgazdaságra épít, és meghagyja eredeti állapotában a települést, nem jár különösebb szennyezéssel, zajártalommal stb. Úgy tűnik, a projekt, bírja mind az önkormányzat, mind a lokális mikrotársadalom bizalmát, és megvan hozzá a megfelelő szakmai és anyagi háttér.

A rendszerváltás előtt több munkalehetőség adódott a perőcsényieknek. Sokan dolgoztak közeli településeken, Bernecebarátiban a hűtőgyárban, Vámosmikolán a KTSZ-ben. Ezek a munkahelyek a rendszerváltással sorra mind megszűntek. „Nincs semmi, csak strand meg kocsmá” – összegezte nekünk egy diplomás munkanélküli. Jelentős volt azoknak a száma is, akik a vasútnál dolgoztak a párkányi nemzetközi vasútállomáson. A 70-es években 20–25 perőcsényi is ezen a helyen dolgozott, értük minden reggel külön busz jött. A fordulat után – a falut tömegesen érintő munkahely-megszűnések után – csak egy-két új munkahely adódott, például a Börzsönyi Nemzeti Park létrejöttével faipari munkák stb. Jelen pillanatban nagyobb munkaerőt foglalkoztató létesítmény csak Bernecebarátiban és Ipolytölgyesen működik. Az egész országra kiterjedő korabeli tendenciaként a munkaképes lakosság egy része inkább a rokkantnyugdíjas státust vállalta a biztos havi pénzért. Perőcsényben a munkaügyi helyzet csak azért jobb valamivel a hasonló települések között, mert a kis háztáji gazdaságok nyújtanak valamiféle szerény, de

¹¹ Kustán 1996.

biztos megélhetést – és nem utolsósorban elfoglaltságot, ami hiányában valószínűleg nagyobb méreteket öltene a deviancia (ami egyébként egyáltalán nem jellemző a faluban) – azok számára is, akik dolgoznának, de nincsen mit.

Sajnos, az említetteken kívül, új munkahelyek teremtésére nincs sok kilátás a településnek. Ennek a jelen feltételek mellett sokan örülnek – nem utolsósorban az üdülni járók –, de előreláthatólag ez a helyzet sok jóra nem vezet.

A település megítélése, jövőkép

A település a rendszerváltás óta eltelt időszakban infrastrukturálisan igen sokat fejlődött. Perőcsény lakossága jobbra elégedett a község vezetésével. A polgármester asszony energikusságának minden bizonnyal sokat köszönhet a falu. A faluban be van vezetve a víz, elektromos áram, gáz és telefon. Ezek használati aránya nagyon magas. Az idősök is kihasználják az adódó komfortokat, sokaknak a városi gyermekei tanácsolják ezek bevezetését. A telefon majdnem minden házba be van vezetve. Ezekből a tényezőkből is látszik, hogy Perőcsény esetében nem egy szegény településről van szó. Hangsúlyozni kell, hogy a falunak volt egy másfél évtizedes időszaka, mikor igen jól prosperált. Sok esetben maguk a helyiek hangsúlyozzák, hogy a településen „nincsen szegény ember”.

Mindezek ellenére a megkérdezett helyi lakosok 37%-a úgy ítélte meg, hogy a település helyzete romlott a rendszerváltás óta. Ennek egyértelműen a munkalehetőségek és a tsz megszűnése az oka. Majd 30%-a a válaszolóknak úgy ítélte meg, hogy a falu helyzete nem változott a fordulat óta. Egynegyedük úgy érzi, hogy a település helyzete javult. A válaszadók saját helyzetük változását is hasonlóan értékelték. A lényeges különbség az volt, hogy azok, akik saját helyzetük javulását tapasztalták, a válaszadóknak csak 17%-át tették ki.

Nagy a bizonytalanság az európai uniós tagsággal kapcsolatban. A megkérdezett helybeliek 40%-a nem tudott válaszolni arra a kérdésre, hogy hogyan változik a község helyzete az európai uniós tagsággal. Körülbelül egynegyed-egynegyed arányban a válaszadók úgy ítélték meg, hogy ezáltal a falu helyzete romlik, illetve javul. 10%-uk szerint minden marad a régiben.

A falusi turizmus fejlesztése, illetve a helybeliek vállalkozása mindenképp kiegészítő foglalkozásokat nyújthat, ha nem is pótolhat komolyabb munkahelyeket. Miközben a hegység jelentős része Nemzeti Park lett, a peremén meghúzódó falvak kritikus helyzetbe kerültek. Hogyan képzelhető így el az idegenforgalom, ökoturizmus látványos fejlődése? Környezetvédelmi és tájékoztató anyagok, ismertető táblák teljes hiánya jellemzi az egész Duna–Ipoly Nemzeti Parkot, ezen belül Perőcsényt is.

A hagyományos szerepét a község már nem töltheti be. Új feladatot kell kapnia, össze kell fogni a közösségnek, amelyik tenni akar érte.¹² Az üdülni járóknak is fel kell ismerniük, hogy tenni kell valamit a falu érdekében. Jelenlegi érdekük azt kívánja, hogy nagyobb pezsgés ne legyen a községben, de ha hosszú távon gondolkodnak, s ez jelenthet akár már 10 évet is, akkor nyilvánvalóan el kell kerülni a vészes lakónépesség-csökkenést, mivel egy esetlegesen kihalt faluban már az ő helyzetük is sokkalta nehezebb lesz. (Hanyatló életfeltételek stb.)

A település számára előrelépés csak kedvező politikai környezetben jöhet létre. Hiába van meg a jól működő kistérségi társulás és a helyi önkormányzat, illetve a beáramló tőke, valamint a szélesebb körű összefogás. E tényezők mellett mindenképp kormányzati

12 Bíró–Horváth 1996.

támogatásra is szükség van.¹³ Sajnos, itt az a hátrány is felmerülhet, hogy a megyében, illetve eurorégióban nagyon kevés az aprófalvak száma, így ezt nem tekintik elsőrangú megoldandó kérdésnek.

Összegzés

A magyar apró falvak népessége hosszú évtizedek óta fogyatkozik. Hogy hogyan zajlik egy ilyen település élete, amely egyre jobban leszakad mind mentálisan, mind anyagi értelemben a fejlődő területektől, ezt mutatjuk be tanulmányunkban, egy Pest megyei kistelepülés – Perőcsény – példáján keresztül.

A falu főleg idősekből áll. Bizonyos mértékben különleges helyzete van területi elhelyezkedése, vallása és etnikai homogenitása miatt a vidék többi településéhez képest. A község kedvelt üdülőfalva, nemcsak a hazai lakosság, de néhány nyugat-európai országból érkezett család körében is. A nyári időszakban a település lakossága majdnem megduplázódik a nyaralók révén. A helyiek és az üdülők jó viszonyban vannak egymással, de szélesebb körű összefogás lenne szükséges ahhoz, hogy a település a jövőben is megtudja tartani lakosságát és elkerülje a kihalást, ezáltal üdülőfaluvá váljon.

Az elvándorlás és fogyás legnagyobb része a munkalehetőségek hiányával magyarázható. A rendszerváltás után a legnagyobb munkaadó egység, a termelősövetkezet ellehetetlenült, majd csődbe ment. Az utóbbi tíz évben a faluban gyakorlatilag új munkahely nem létesült. A magángazdaságok jelen pillanatban nem kifizetődőek. Mindenképpen munkahelyet kell teremteni, mégpedig olyat, amelyik vagy a mezőgazdasághoz kötődik, vagy nem okoz különösebb környezeti ártalmakat, mivel a falunak ez adja a másik lehetőségét a falusi turizmus révén. Egy mostanában induló nagyobb, jónak ígérkező vállalkozás az előbbit próbálja kihasználni.

Ha a település jövője tényleg rendezetté válna, és ki tudná aknázni a benne rejlő lehetőségeket, akkor olyan csodák is megtörténhetnének, mint ami már megesett Perőcsényben, hogy az immáron örökre kibékíthetetlen két politikai tömörülés egy-egy karizmatikus vezető személyisége együtt lábteniszezik a kertben...

Irodalom:

Bíró (szerk.) 1996: *Eltűnő falvak, elfogyó nép*. Zala Megyei Önkormányzati Közgyűlés 1996.
Bíró-Horváth 1996: Bíró László, Horváth Miklós: *A kistelepülések változásai*. In: Bíró (szerk.) 1996. 117–127.

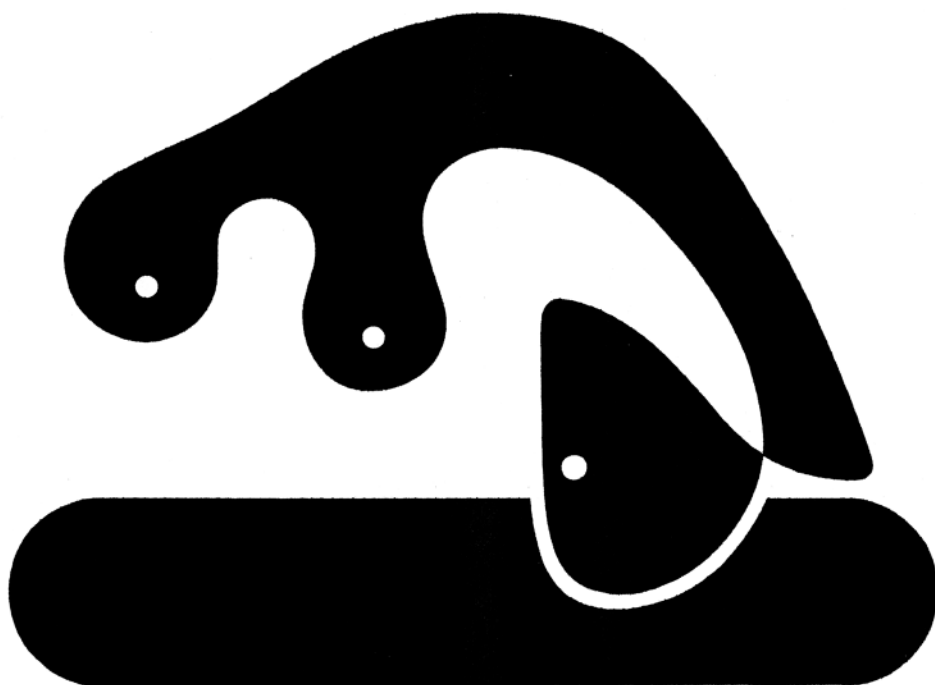
Ikvai (szerk.) 1977: *Börzsöny néprajza*. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre 1977.

KSH 2002a: *Magyar statisztikai évkönyv 2001*. Központi Statisztikai Hivatal 2002.

KSH 2002b: *Népszámlálás 2001. Területi adatok*. Pest megye. II. kötet. Központi Statisztikai Hivatal 2002.

¹³ Bíró-Horváth 1996.

- Kustán 1996: Kustán Gyula: *A munkaerőpiac aktuális kérdései falvainkban*. In: Bíró (szerk.) 1996. 16–41.
- Novák 1977: Novák László: *A Börzsöny É–NY-i vidékének településföldrajzi viszonyai*. In: Ikvai (szerk.) 1977. 243–308.
- Oravecz 1998: Oravecz Imre: *Halászember*. 227–229. Jelenkor, Pécs 1998.
- Szelényi 1992: Szelényi Iván: *Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1992.
- Valuch 2002: Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris, Budapest 2002.
- Weber 1982: Max Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme: Vallásszociológiai írások*. Gondolatok, Budapest 1982.



Valuch Tibor

Orosz László

„Közelebb az éghez”

Jókai és Katona

Legmaradandóbb hatással Jókaira a *Bánk bán*nak az az előadása volt, amelyen csak az első felvonását játszották el. 1848. március 15-én a közönség kívánságára tűzték műsorra a Nemzeti Színházban, a nagy nap mámorától lelkes embereknek azonban nem volt türelmük végignézni az akkor már jól ismert, 1845. november 1-jei felújítása óta rendszeresen játszott drámát. A Petur jelmezét viselő Egressy Gábortól nem a második felvonást kezdő, már időszerűségüket veszített szavakat kívánták hallani, azt, hogy „A hajnal érkezik, s még mind csak ily határozatlanul?”, hanem azt, hogy „Talpra magyar”. Majd azt kiabálták: Lássuk Tánccsot! Petőfi, Irinyi, Vasvári hiába csitították a kiabálókat a nézőtérről: hagyják a börtönből nemrég kiszabadult Tánccsot családja körében pihenni, a zaj nem csitult. Jókainak adom át a szót: „Ekkor nekem egy mentő gondolatom támadt. Felmegyek a színpadra, s szólok a néphez. [...] S azzal térdig sárosan, [...] vállalom a karbonári köpönyeggel, behorpadt cilinderi kalapom mellett egy óriási veres tollal, oldalamon egy jurátus karddal felrontok a színpadra.”¹ Emlékezését Mikszáth előadásában folytatom: „[...] egyszerre meghökkent, a lába legyökerezett. Egy tünemény állt előtte. A forradalmár előtt egy királyné. Gertrudis. A legszebb Gertrudis Magyarországon. Laborfalvi Róza levett a saját kebléről egy nemzeti színű kokárdát, és a Jókai szíve fölé tűzte, aztán a szeme közé nézett melán, édesen, sejtelmesen. És Jókai e pillanatban érezte bizsergő ereiben, hogy ez a nézés az ő jutalma a végzettől a mai napért, és hogy ez a jutalom egy egész életre szól.”²

Augusztus végén házasságot kötöttek.

Jókai minden bizonnyal már korábban is ismerte Laborfalvi Rózát, 1845 nyarán Szigligetiéknél lakott, ott találkozhattak. Színpadon Gertrudis szerepében is láthatta: 1845 novembere óta játszotta a királyné szerepét. A *Bánk bán*t nagyra értékelték, eszméik megszólaltatójának tartották azok a fiatal írók, akik közé Pestre kerülése óta Jókai is tartozott.

Katonáról talán már kecskeméti jogászként is hallott, noha több mint ötven évvel későbbi emlékezését erre nehéz hitelesként elfogadnunk. Ezt írta 1899-ben: „Derék házigazdám jól ismerte Katona Józsefet mint ifjú költőt is, és később mint hivatalviselő férfit, s sok adomát tudott felőle elmondani.”³ Nemcsak azért támad bennünk kétség, mert Jókai házigazdája, Gyenes Mihály csak Katona halála után, 1831-ben lépett friss diplomás ügyvédként és mérnökként a város szolgálatába, hanem azért is, mert Jókai azt is említi, hogy Katona apja „hites polgár is volt a polgárhatóság korszakában, melynek Gyenes Mihály inszeller volt a főbírája”, márpedig az idősebb Katona József 1800-ban, Gyenes Mihály születésének évében volt hites polgár, s amikor utoljára viselt városi tisztséget, sáfársá-

got, 1812-től 15-ig, Gyenes Mihály még akkor is csak iskolás fiú volt.⁴ Mint máskor is megesett, az emlékek összekeveredtek, egymásra rétegeződtek Jókaiiban. Az az írásához csatolt széljegyzet sem felel meg a valóságnak, hogy a Katona-kiadásokban közölt arcképet iskolatársa, Muraközy János készítette.

A magyar irodalom és színeszet hőskoráról szóló, benne a Bánk bánnak kiemelt helyet juttató regényét, az *Eppur si muove (És mégis mozog a föld)* címűt 1870–71-ben írta. E regény főhősének, Jenőy Kálmánnak a Bánk bánnal azonosítható történelmi tragédiája nem tud megbirkózni a kor vele ellentétes, sőt ellenséges körülményeivel, erőivel: a pályázaton nem figyelnek fel rá, a színészek nincsenek felkészülve arra, hogy helyesen játsszák, a közönség éretlen igazi megértésére, az elnyomó hatalom leparancsolja a színpadról.

A színészek és a Bánk bánnal azonosítható dráma „viszonyáról” a regény három fejezetében esik szó. Először a *Közelebb az éghez* címűben. Jenőy találkozik színésznek állt volt iskolatársával, Borcsayval, aki Bányaváry néven egy vándortársulatot igazgat, meg a testvéreként szeretett unokahúgával, Cilikével, akit a nagyanyjuk kutasított a családból, mert elszökött a színészekkel, s most színésznőként Bányaváry felesége. Felolvassa neki drámáját, pontosabban az első néhány lap után már Cilike olvassa. A költőt föllelkesíti, hogy „lelke teremtményét egy igazi művész nő ajkán megdicsőíteni hallja.” Bányaváry lelkesedése is határtalan: „Te fiú! Téged Isten csókja ért, hogy vezérvilága légy népednek a sötétben. Ha te ezt a világot elrejtet, ha te ellopod magadat mitőlünk: ha te eltagadod a világ előtt azt, hogy költő vagy, ha te nem szolgálsz annak az oltárnak, melynél én csak ministráns vagyok, holott te pontifex; hát én esküszöm neked itt ezen oltárkövön, hogy én tégedet megöllek.”⁵

Felkészületlen színészekről szoltam? Nem sokkal inkább lelkesnek kellett volna őket neveznem? Hiszen Bányaváry rajongását igazolta, hogy a Bánk bánt színészek vitték a színpadra: Udvarhelyi Miklós jutalomjátékaként került először színre 1833-ban Kassán, az 1834-i kolozsvári előadás Egressy Gábor, az 1835-i budai Kántorné, az 1839-i első pesti újra Egressy jutalomjátéka volt.

Más dolog azonban lelkesedni egy drámaért, mint teljes egészében megérteni, mélységeit feltárva eljátszani.

A *Vál-úton* című fejezetben egy másik volt iskolatárs, a borotvaéles eszű Biróczy nyilatkozik a szerzőnek drámájáról. Kitűnőnek tartja, de éppen azért azt javasolja, hogy rejtse el fiókja mélyére: kora nem képes megérteni. Ha Bányaváryék eljátszanák, tönkretennék. Egyedül Cilike lenne képes „a szenvedő erény szerepébe” beletalálni magát. „Már Bányaváryról nem állok jól. Neki szokása túlságosan tüzelni: a vidéki közönség így szereti azt. Sokat hadonáz és minden indulatot apróra kifest. Ezzel pedig a te hősödöt egészen eltorzítja. Azt a jellemet, melynek csak nagyszabású indulatai vannak; mely halálos sérelmét az utolsó kitörés bekövetkeztéig ki nem mutatni büszke; mely önmagával küzd, s uralkodik szenvedélyein, míg azok felül nem kerülnek. Bányaváry ezt nem tudja felfogni. Neki elejétől végig kiabálni kell. Így szoktatták. – Hát a többi szereplők mit fognak csinálni magas alakjaidból? A hevesfejű főnemes személyesítője, ki honszerelemből lázadó, lesz ott egy akasztófától elszabadult zsíros szájú betyár; az agg férfi, kinek kesergésében annyi megható van, lesz egy sápiózó vén banya; a parasztból, ki együgyű panaszával a kor arculatát rajzolja, a színpadon egy szószátyár gányó lesz, akinek huszonöt bot kell a panaszá végen, s a nagylelkű fejedelmi alak olyan kálvinista prédikátor lesz, amilyen csak valaha Bergengóciában írásból olvasta a halotti búcsúztatót. A cselszöveget kifütyülik a komiszkodásáért, s fejedelmi asszonyod egy derék tekintetes asszony lesz a javából.”⁶ Szerepük megnevezése nélkül is világos, hogy Cilike Melindát, Bányaváry Bánkot, a következők, említésük sorrendjében, Peturt, Mihált, Tiborcot, a királyt, Bíberácht és Gertrudist személyesítenék meg.

Néhány mondatban a Bánk bán szereplőinek kitűnő jellemzését adta itt Jókai, a hibázott színészi megjelenítés mögött mindenütt megmutatkozik, vagy legalábbis fölsejlik, milyenek látta ő ezeknek az alakoknak a hiteles képét. Fried István 1991-i kecskeméti előadásában az előbb idézett Jókai-szöveggel azt érzékeltette, hogy a Bánk bánt azért lehetett így játszani, mert Katona nem tudott teljesen kilépni a korában szokásos szereptípusok köréből.⁷ Ez bizonyára így igaz, minket azonban ezúttal az érdekel, honnan vehette Jókai azt, amit Biróczy szájába adott. Fried úgy véli, hogy „legszűkebb családjában élt az 1810-es évek színházi-színészi hagyománya” apósa, Benke József révén, s „még az 1830-as évek színjátszása sem volt mentes a Jókai leírta elemektől”, ezekről pedig a feleségétől is hallhatott.⁸ A megírás évtizedébe visszavetített elképzelt előadás szereplőinek jellemzéséhez azonban felhasználhatta Jókai az 1858. márciusi felújítástól regénye megírásáig látott Bánk bán-előadásokon szerzett tapasztalatait is. A korabeli színikritikák rendre elégedetlenek voltak a színészekkel. Az előadás „nem volt méltó a remekműhöz” – írta a *Hölgyfutár* a felújításról, az azt követő előadások szereplői ellen is sok a kifogás, többnyire csak Jókainét dicsérik, az őt 1859 közepétől 1861 tavaszáig Gertrudis szerepében felváltó Szatmárinéről azonban megállapítják, hogy a IV. felvonás tragikus jelenetében komikai hatást keltett. A kiegyezés előtti előadások sikertelenségéért erősen meghúzott szövegüket is felelőssé lehetett tenni, az 1867 utániakból azonban már nem törölt a cenzor. A *Pesti Napló* kritikusa szerint a színészek „a művész önértetes pietásával” játszottak, ezt a pietást, ezt a kegyeletet azonban hamis pátosszal és éneklő hanghordozással juttatták érvényre. Jókai lapja, *A Hon az Eppur si mouve* közlése előtti utolsó nemzeti színházi Bánk bán-előadásról többek közt ezt írta: „*Bánk bán* igen jeles mű a papíron, de annál unalmasabbá teszük most a színpadon. Legfőbb szerepei gyöngén vannak képviselve.” Bánk és Petur, Gertrud és Melinda alakítójával elégedetlen a kritikus. Egy 1871-i előadásról ugyancsak *A Hon* azt írta, hogy a II. felvonásban Bánk és Petur versenyt kiabáltak.⁹

Aligha lehetne személy szerint azonosítani a Biróczy „jóslatában” meg az azt beteljesítő elképzelt előadáson szereplő színészeket a korabeliekkel: a magyar színjátszás sokáig élő típusai voltak. Az azonban, amit az elképzelt előadás közönségéről olvashatunk *A rundellában* című fejezetben, sok vonásában illik az 1839-i pesti bemutatóéra. A Melindát játszó Lendvayné Hivatal Anikó évtizedek múlva így emlékezett: „Az első felvonás nem tett semmi hatást. Halálos csend követte a függöny legördülését[...] Mikor azután Szentpétery elmondta Petur bán hazafias kifakadásait, egy kis mozgás támadt. Az talált, és a karzat meg is éljenzte. De a földszinten nem talált visszhangra ez a cenzúrától különben is megnyírbált beszéd, fáztak a szokatlanul erős hangja miatt. Az igazi hatás akkor mutatkozott, mikor Bartha panaszkolta el Tiborc keservét, mert ő volt akkor a pesti közönség kedvence. Én is megtettem a magamét, Laborfalvy Róza gyönyörűen szavalt, és a többit megtették a szép magyar kosztümök, melyek mégis itt-ott idegenszerűeknek és barbároknek tetszettek – különösen a páholyok közönsége előtt. Egészen véve olyan volt a hatás, hogy gratuláltunk Egressynek, mivel 'ép bőrrrel menekült', de kívülről alig volt közöttünk, aki azt merete volna remélni, hogy a *Bánk bán* tartja magát. S valahogy nekünk adott igazat a jövő, mert beletelt hat esztendő, míg Egressy, az ő művészi konokságában, melynek forrása azonban az igazi belátás volt, újból elő mert hozakodni az ő nagy költőjével.”¹⁰ Hozzátehetjük ehhez a páholyok közönségének megrettenéseként, amit Széchenyi írt a naplójába: „Felfoghatatlan, hogy a kormány hogy engedhet ilyen esztelenséget játszani. – Rossz, veszedelmes tendencia.”

Jókai regényében ezt olvassuk Jenőy drámájának előadásáról: „A mestermű hatása a közönségre nagyon kétséges volt. Tapsoltak eleget egyes költői helyeknél; de az egyetemes, megragadó hatás, melyet Kálmán maga várt tőle, elmaradt; [...] A karzatok

tombolnak a hangzatos mondatoknak; de az értelem maga a nagy közönségre nézve – kaviár. Néhányan megértik a szellemet is – ott a páholyokban. Nagyon jól megértik. Azoknak lúdbőrzik a testük tőle, s Kálmán kezdi észrevenni, hogy egy páholy megüresül. Azok félnek hallani is amaz eszméket, amiknek ő élő szavakat adott. És az egész költői remek alkotást, a tragikum fenségét, azt nem fogja fel senki.”¹¹

A regény szerint az ügyesen félrevezetett cenzortól engedélyezett előadás megismétlését a helytartótanács betiltotta. A valóságban, tudjuk, megírásakor a Bánk bán egyetlen előadására sem kerülhetett sor.

Jenőy Kálmán életkörülményei lényegesen különböznek ugyan Katonától, életük egy-két mozzanatában azonban fölfedezhetünk megfeleléseket. Jenőy is pályázatra írta a művét, mint Katona, mind a ketten ügyvédi vizsgára készültek közben. Különböznek azonban abban, hogy a sikertelenség után Jenőy tűzbe vetette a drámáját, csak Bányaváry memóriájában maradt fenn, Katona pedig átdolgozta, szerette volna előadatni, a cenzor engedélyével élve kinyomtatta. Ahogy Jenőy Biróczyval, Katona Bárány Boldizsárral olvastatta el művét, s a két baráti bírálatban akár rokon hangütést is fölfedezhetünk. „Azon mű ez, melyhez, ha ötven évig száz lángeszű költő minden remekét egymás fölé rakja is, megfelelő nagyot nem fog teremteni” – kezdte Biróczy, de mint láttuk, azzal folytatta, hogy el kell rejteni az utókor számára. Bárány dicsérete visszafogottabb: „Ha azon eredeti nemzeti színdarabok, melyek hőseinket [...] előnkbe teszik, ritkák nem volnának is litteraturánkban, mégis, akkor is az elsők között érdemlene helyet ez a Bánk-bán.” Ő azonban nem az elrejtését, hanem további csiszolását javasolta; tanácsai nagy részét meg is fogadta Katona.¹²

Az *Eppur si mouve* egyik legfontosabb fejezete: *A nádornál*. Annak a „Fiatalkor Magyarországnak” képviselőjeként kerül itt szembe Jenőy a régi rend legfőbb őrével, amely fölfedezte a Bánk bán időszerű politikai mondanivalóját, amelyhez a márciusi forradalmat közvetlenül megelőző években Jókai is tartozott. Jenőy azonban, akit a nádor kedveltjének szólít, messze kerül itt Bánk bánt író alteregójától. A nemzeti érzés fölkeltése miatt a soknemzetiségű ország egységét féltő nádor érvelésére nincs igazán meggyőző válasza. Katona dramaturgiai tanulmányának a színészek lebecsüléséről szóló mondatai azonban mintha a nádort idéznék, illetve neki felelnének. „A magyar úrnak született, nem hisztriának – mondja a nádor. – Szereti a jó muzsikát, de maga nem muzsikál senki pénzéért. Tapsol a kötélén táncolónak, de maga nem hány bukfcenet.”¹³ Katona a színészekkel szembeni előítéletet, amely a magyar büszkeség mezébe bújik, hasonlóképpen szólaltatta meg: „a magyar nem született arra, hogy pénzért más bolondja legyen.”¹⁴

Átszövi Jókai regényét a színészekkel szembeni előítélet megmutatása. Noha Jenőy nagyanyja pártolta, többször vendégül is látta a színészeket, kitagadta Cilikét, amikor közéjük állt. Kitagadta Kálmánt is, amikor megtudta, hogy kapcsolatot tart vele. Említett és idézett dramaturgiai tanulmányában Katona is írt arról, hogy akadnak, akik barátkoznak a színészekkel, asztalukhoz is meghívják őket, de „próbálja meg [...] valaki, hogy egy ily játék és játszó kedvelőinek gyermekét társul felvegye, már akkor vége a barátságának [...]”¹⁵ Jól látta persze azt is, hogy ez nemcsak a megrögzült előítéleteknek a következménye, hanem a színészeket fenyegető sorstól való visszariadás is. A regényben Bányaváry iszákossága, Cilike nehéz sorsa az iszákossá vált férj mellett érzékelteti ezt.

1890-ben, Kelemen László színtársulata fellépésének századik évfordulójára írta Jókai *Földön járó csillagok* című darabját. Ennek a tizedik jelenetében felhőkárpiton megjelennek Kelemenék kezdeményezésének beteljesítői, elsőként a Bánk bán nevezetes szereplői, fölöttük Katona szobra. 1899. április 5-én a Nemzeti Színház ifjúsági előadáson mutatta be a Bánk bánt. Jókait kérték fel bevezető beszéd tartására. Visszaemlékezett az 1848. március 15-i előadásra: „Itt álltam, itt beszéltem, akkor is megtelt a nézőtér fiatal

arcokkal, mint most.” Beszédét így fejezte be: „Hazámnak fiatalsága, jövődönk örököse, tudd meg és megtartsd, hogy amíg Katona *Bánk bán*-ja a nemzeti színpadon tündököl, addig Magyarország egén a szabadság napja ragyog. Ez a mi uralkodó planétánk.”¹⁶

Jegyzetek

- 1 Jókai Mór: *Az én színpadi életem*. In: *Életemből*. Nemzeti Kiadás, XCVI. 68.
- 2 Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór élete és kora*. Kritikai kiadás, 1960. I. 128. Ennek a jelenetnek regényesített változata megtalálható a *Politikai divatok* (1862) *Aki a sorsot kényeszeríti* és *A tengerszemű hölgy* (1888), *Az a nő, aki együtt jött velem* c. fejezetében is.
- 3 Jókai Mór: *Katona József Bánk bánja*. Szemlélődés. In: Katona József: *Bánk bán*. Bp. 1899. Pesti Napló. X.
- 4 Id. Katona József tisztségeiről: Hajnóczy Iván: *Katona József Kecskeméten*. Kecskemét, 1926. 7–8.
- 5 Jókai Mór: *Eppur si muove. És mégis mozog a föld*. Kritikai kiadás, 1965. II. 15.
- 6 Uo. II. 58.
- 7 Fried István: *Színháték, dramaturgia, kortárs dráma – és a Bánk bán*. Színháztudományi Szemle 29. 1992. 15–25. Nézetei támogatására Kerényi Ferenc műveire hivatkozik: *A régi magyar színpadon. 1790–1849*. 1981. 15–173. és *Magyar színháztörténet, 1790–1873*. 1990. 49–144. és 468–471.
- 8 Laborfalvi Róza 1845. nov. 1-jén játszotta először a királyné szerepét a Nemzeti Színházban, s kisebb megszakításokkal 1869-ig volt a Nemzeti Gertrudisa, fölépített szerepben vendégként még 1871-ben is. A *Bánk bán előadások a kolozsvári Magyar Színházban* c. összeállítás szerint (az Állami Magyar Színház, Kolozsvár 1971. évi *Bánk bán*-műsorfüzetében) 1842-ben Kolozsváron Melindaként szerepelt.
- 9 Az idézetek Németh Antal *Bánk bán száz éve a színpadon* c. művéből (Bp. 1935): 106, 119, 120, 121.
- 10 Németh A. i. m. 64. Lendvayné rosszul emlékezett arra, hogy Laborfalvi Róza szerepelt az 1834-i előadáson; Gertrudis szerepét Bartháné játszotta. (L. Németh A. i. m. 63.)
- 11 *Eppur si muove* II. 119.
- 12 Biróczy: *Eppur si muove* II. 56; Bárány: Katona József: *Bánk bán*. Kritikai kiadás, 1983. 334.
- 13 *Eppur si muove* II. 94.
- 14 Katona József: *Mi az oka, hogy Magyarországon a játékszíni költőmesterség lábra nem tud kapni?* (1821) In: K. J. összes művei. 1959. II. 74.
- 15 Uo. II. 76.
- 16 Idézi Németh A. i. m. 132.

Fekete J. József

„Miért újra Ulysses?”

Avagy elvszerű komolytalanság

„Az irodalom örök és legidőszerűbb kérdése: a
REALIZMUS kérdése”

Szentkuthy Miklós

Aligha választható külön egy szerző szépírói és elméleti munkássága, hisz e kettő nemhogy nyomot hagy egymáson, hanem egymásból táplálkozik. Természetesen anélkül, hogy a szépirodalmi alkotások egybevágoan tükröznék az elméleti tételeket, vagy netán éppen ezek bizonyítására íródának. Az ilyen alkotásokat eladni is biztosan nehéz, de elolvasni szinte lehetetlen.

Az irodalomtudomány és -elmélet nagyon is termékeny szimbiózisra képes a szépíró-sággal. Ugyanakkor kítűnő tanulmányok szerzője lehet a nagyszerű regényíró, mint ahogy azt Szentkuthy Miklós életműve is példázza. Tanulmánykötetében¹ több mint fél évszázad alatt írt elméleti munkáit, főként tanulmányait tárta az olvasó elé. Ezt a könyvet úgy érdemes elolvasni, ha már előtte átböngészünk néhány Szentkuthy-regényt. Azért, mert a regényekben felvetett kérdések egy részére itt találjuk meg a feleletet, egy-egy tanulmányrészlet beleillik a szépirodalmi alkotások körébe, sőt, egyes esszénovellái kimondottan szépirodalmi jellegű művek; és itt világosodik meg az író által számtalanszor és megannyi formában hangoztatott huszadik századi irodalmi életmű egységének igénye. Szentkuthy nem csupán a formai egység mellett foglalt állást az életmű esetében, hanem az ideális műalkotást is egyetemesnek, összegzőnek képzelte el, amely magában foglalja a szerzőnek a léttel kapcsolatos teljes viszonyát, megtalálván ehhez az adekvát, elemző és összegző kifejezési módot és tág, a mondandó és az alkotói képzelőerő által képlékennyé tett formát. Ebből eredően elveti a tematikai megkötések és a különböző tartalmi egységek mellé beidegződött formákat. Az alkotás céljának az egyetemes műveltség teljes felhasználását tekinti a szerzői önkifejezés-igényén átszűrve, vagyis az intellektus eruptív (impulzív) és konstruktív művészi felhasználását.

De mi is a műveltség? – teszi fel a kérdést a tanulmányíró. A választ az 1947-ben írt, *Műveltség és irodalom* című tanulmányában fogalmazta meg: „Történelemtől, természettől, emberi és állati lélekről, művészetről és vallásról, egyáltalában egész világunkról a lehető legtöbb dolgot tudni és ismerni.”² Gyanúsán egyszerű és kerek ez a definíció annak a gondolkodónak a tollából, aki a problémafelvetésnél az alapfogalmak matematikai szigorával történő meghatározását követeli, de ugyanakkor tudja, hogy az ilyen meghatározásokra éppen a nyelv a legalkalmatlanabb. Természetesen ez esetben sem áll meg ennél a szófukar megfogalmazásánál. Leglényegesebb meglátása, hogy a műveltséget mint fo-

¹ Szentkuthy Miklós: *Műzsák testamentuma*. Magvető Kiadó. Budapest, 1985.

² *Műzsák testamentuma*, 83. o.

galmat a legradikálisabban a földre kell szállítani az „intellektuális szférából”, mert csak így lehet igazi műveltség. Úgy kell rá tekinteni, mint a többi élettani jelenségre, mert nem tabu az intellektus, hanem az emberiség eleme, és meg kell tanulni használni, alkalmazni és élvezni az emberi agy ezen funkcióját: azaz, hogy alkalmazni tudja ismereteit, ne maradjon a műveltség holt anyag, pusztán felületesen lexikon.

A művész saját művészetét gazdagítja a műveltséggel – és miként Szentkuthy megállapítja –, minél nagyobb műveltséggel rendelkezik, annál démonikusabban, eruptívabban és egyértelműbben támadja az intellektuális műveltséget, hogy visszaszorítsa az iránta megnyilvánuló fétis-tiszteletet. S gondoljunk csak vissza, mi más Szentkuthy szépírói tevékenységének summája, ha nem a haláltáncos, démoni hahota az európai műveltség felett? Mintha könyvek párosodásából született volna – írta a szerzőről Hamvas Béla –, és ha valóban így van, akkor ő volt az, aki elsőként tagadta meg szüleit. Mert bálványozta ugyan a könyveket és az intellektus minden más produktumát, könyvtárát háremének, a Szellem Mámora Csarnokának tekintette, de minden pillanatban kész volt végtelen szeretetéből fakadóan nemcsak szemberöhögni, de szembe is köpni azokat. Sznob ebből a szempontból Szentkuthy, mert nem képes élvezni a fél- és álműveltséget, de az intellektusért való vak rajongást se. Olyan snob, aki szerint „a műveltség döntő ismerve az lesz, hogy valaki a legnagyobb tudással hogyan bánik, milyen a viszonya a tudáshoz általában [...] eszményünk [...] ebből a szempontból – Rabelais.”³

Rabelais hatását a szerző írói munkásságára már néhány vázlatvonalban feltárta a műkritika és -elemzés, Szentkuthy maga is gyakorta hivatkozott a francia reneszánsz szatirikusának vérbő kalandregényeire. A párhuzam valós mértékét nem határozhatnánk meg Rabelais öt könyvének és a *Szent Orpheus breviáriuma* öt kötetének filológiai összevetésével. A hasonlóság ugyanis a szerzők világszemléletének közelségében rejlik, a tudálékosság, a kultúra, pontosabban a civilizáció kivagyiságának gargantuai magasságból való helyretevésében, az intellektus mélységes vágyában, az érzékeny idegrendszert áradó lobbanásában, a kalandosság keresésében és a katalogizálás, a számbavétel igényében. Nem csupán ezt örökölte Szentkuthy szellemi elődjétől, hanem a szabad nyelvkezelést, az ironikus ábrázolást, a legvadabb szellemi bukfeneket, ami minden munkájában, alanyi megnyilatkozásában és tárgyilagos okfejtésében jelen van. Egy idézet erejéig itt még vissza kell térnünk a *Műveltség és irodalom* című tanulmányához, hogy megtudjuk, miért eszményíti a francia humanistát. „Mert tudta a középkor és a reneszánsz minden filozófiáját és orvostudományát, teknőcök csontképződésétől az angyalszárnyak hőellenállásáig: és ebből egy óriási *kozmosz burleszket*⁴ csinált, az, amit ő a középkorban kigúnyolt, pontosan az, amit ma a »sznombok« és »intellektüelek« kivégzésekor csinálnának: vagyis a nagy műveltség harca a kis műveltség, a démoni tehetség nélküli »műveltség« ellen.”⁵

Az írónak tehát orvosnál alaposabban kell ismernie az anatómiát és a gyógyászatot, pszichiáternél a lélekelemzést, geológusnál a földtant, szociológusnál a szociológiát, azért, hogy alakjai plasztikusabbak, története valósabbak, a valósnál is valósabbak legyenek.

³ I. m. 88. o.

⁴ Miként Ágfalvi Attila megállapította a *Szentkuthy-mozi* című cikkében (Filmvilág. 1982/12.), ilyen szempontból legpompázatosabb munkái az *Udvari nász* és az *Udvari gyász* című bábjátékai, amelyek „roppant szórakoztatóan ötvözik a Kemény Henrik-féle pofozkodós bábhumorant az »ordenaré burleszkkal«, a grand guignol az abszurd humorral. Ugyanezen két bábjáték kapcsolatán sugallta Kabdebó Lóránt, hogy a Szentkuthyban a komédiával együtt forrongó morális prófétálás csodálatos drámáiról adhatott volna a magyar irodalomnak. Kabdebó Lóránt: „*Morálba vadult komédiás*”. Kortárs. 1988/1.

⁵ I. m. 88–89. o.

Ezért a tudásukért (műveltségükért) becsülte Szentkuthy igazán nagyra Joyce-ot és Proustot (akikkel szövegeinek értelmezői gyakran hozták kapcsolatba), és ezért utasította el hátróztatottan a francia új regényt (amihez ugyancsak örömezt odasorolták munkásságát).

Tanulmányaiban (*James Joyce, 1947; Miért újra Ulysses?, 1968; A kívülről álló bosszúja, 1962*) a két szerző határtalan realitásigényét hozta közös nevezőre, és a realizmus legmarkánsabb képviselőinek tekintette őket. Joyce realizmusának gyökerét vallási emlékeinek kirihatalanságában, tudományos érdeklődésében és racionalitásának szembesülésében látta az élet irracionális forgatagával szemben. Proust esetében „a szerkezet fenséges teljessége, az értelem [...] szinte eszelős csökönyössége, és végül: minden megfigyelt testi és lelki jelenségnek *legplasztikusabb* kifejezése: ez a három tette azt, hogy műve nem lett az idegérzékenyek fájdalmas, de művészileg használhatatlan nyavalygása [...]. Tipikusan nem neurotikus mű [*Az eltűnt idő nyomában*], nem a Freud-ipar olcsó nyersanyaga.”⁶ Proustnál tehát a századvég neuraszténiája kap szigorúan racionális, huszadik századi szerkezeti keretet, Joyce-ot pedig éppen a neurotikus hajlam ösztönzi a barokk végtelenséggel halmozó és monumentális realista kompozícióba: „Joyce a gyáva, megfélemlített, csak bámulni, de cselekedni nem tudó, ügyetlen álmodozó – a benyomások itt túl nagy izgalommal túl mélyre hatolnak, rögzítődnek, »traumák« lesznek –, a bűntudat, halálfélelem, bujkáló onanizmus, az érzékszervek összehangolatlan túlfogékonysága, nihilista káoszérzés vesz körül egy eldobott villamosjegyet, egy női térdhajlást vagy szenteltvíznyomot a homlokráncban.”⁷ Szentkuthy ezt igazán belülről érezhette, hiszen ő fordította magyarra Joyce *Ulysses*-ét. Egy olyan remekművet alkotva, amit az utókor megkísérelt elvitatni a fordítótól.⁸

Ismét csak párhuzamot kell vonnunk a tanulmányok tételei és az irodalmi művek között: a gótikus katedrális-építkezés Szentkuthy egyik folyton visszatérő témája, sőt, szerkesztési elve, abból kiindulva, hogy ha már a világ kaotikus, akkor a művészi megfogalmazása legyen a legszigorúbban racionalista. Miként már korábban szoltam róla, Szentkuthy számára a fogalmak matematikai pontosságú megfogalmazása az eszmény, így mi más lenne a szerkesztésben, mint a geometria? De nem úgy, miként azt Robbe-Grillet elképzelte (*Nouveau Roman?* 1967), vagyis, hogy a mérnöki leírásokkal kiküszöböljék az „emberszabású hasonlatokat és metaforákat” (Szentkuthy itt azonnal közbeveti, hogy a geometria ugyanolyan emberszabású, mint a hasonlat), hanem a halmozó barokk mintájára, a szigorú kompozíciós vonalak között a nyelv lehetőségeivel a legteljesebben élve ki-

⁶ I. m. 285. o.

⁷ I. m. 107. o.

⁸ Az eseményt részleteiben elmagyarázza Tompa Mária az *Élet és Irodalom* hasábjain megjelent nyílt levele, amit teljes egészében idézek: „Per helyett nyílt levél Bartos Tibornak.

A Budapest Televízió nyilvánosságára (2001. november 19) volt szüksége, hogy bizonyítsa harsány szerénységét és műfordítói érényeit? A tv-riporternek többek között az ötvenes és a hatvanas évek munkakörülményeiről faggatta Bartos urat, aki nyájas egyszerűséggel válaszolt: abban az időben minden író fordított... és hogy milyen volt a viszonya Szentkuthy Miklóssal? Baráti viszonyban voltak. Jó munkakapcsolatuk volt Joyce *Ulysses*-ének fordítása idején, az ő lektori javításait Szentkuthy elfogadta... Miklós fiatal korában még tudott angolul, de öregebb korára, amikor az *Ulysses*-t fordította, már elfelejtette a nyelvet. Ő, Bartos Tibor *hat* éven át javította Szentkuthy *Ulysses*-fordítását.

Nem az én feladatom, hogy bizonygassam Szentkuthy Miklós angoltudását és fordítói kvalitásait. De megkérdezem, honnan tudja Bartos úr, hogy Szentkuthy fiatal korában tudott angolul? Vagy ez csak egy lekicsinylő, irtalmas simogatás akart lenni a pofonok mellé? És ha hat kemény éven keresztül javította Szentkuthy fordítását, akkor a második kiadást miért írta át? És a második kiadás lelkes átírásába miért nem avatta be Szentkuthy-t? A második kiadás előtt, 1986-ban Szentkuthy megkapta az *Ulysses* korrektúráját, de az összehasonlításakor, észrevettem, hogy a regény szövege

tölteni. Hiszen „az *Ulysses* azért íródott, hogy megmutassa, az ember mindössze egypár érzelmi, értelmi és nyelvi sémának buta szajkója, vak és egyénietlen képzettársító gép.”⁹ És „Joyce egyik – hogy úgy mondjuk – letragikusabb pikantériája éppen az, hogy rossz szemű ember csak egy talmi dadaista szóhalmazt lát benne, míg a hozzáértő éppen az egészen rendkívüli műveltségét élvezzi: mint az egész kompozíció egyik legdöntőbb hajtóerejét”.¹⁰

A kompozíció és a realizmus kérdésköréhez tartozik a nyelv, ami Szentkuthynál jószerevével azonos a műveltség fogalmával, mert ő igazából a nyelv minden területét felhasználja műveiben: a tudományos szakzsargont, résztudományi szókészletet, az irodalmi nyelv eszköztárát, a legegyszerűbb analógiákat és többpólusú metaforákat és ezerarcú színesztéziákat, filozófiai szövegfoszlányokat, a legfrissebb pesti argót – mind mint a realizmus eszközét. Olvasója számára az is természetesen cseng, hogy a filozófus alkalmazza az argót, az apacs pedig az einsteini lexikát. Világszemléletéből kiolvasható, hogy írói munkájában célul tűzte ki a világ egymástól végtelenül távol lévő dolgainak nyelvi közelítését. Az „utcanyelv” – írta a *Nagyvilág* ankétjára válaszolva (*Trágárság és irodalom*. 1968) –, „a város dúsgazdag *népdala*. Ez pedig kell a) *realizmushoz* és kritikához, b) fantáziához [...] a fantasztikus, színes, vad utcanyelv irodalmi realizmus, kritika, burzsujköpő

nem azonos az első kiadásával. Bartos úr kérdésemre, hogy milyen indokkal másította meg sok helyen a szöveget, továbbá nem érezte-e szükségét annak, hogy közölje a fordítóval változtatásait, azzal érvelt: Miklós olyan rendes, biztosan megengedné a javításokat, és hozzáfűzte: »higgye el, nem pénzért tettem.« Ezután az Európa Kiadó angol osztályának vezetőjéhez mentem el: Szentkuthy tudta nélkül ugyan kiszedték a második kiadáshoz az *Ulysses*-t, de hogyan képzelték azt, hogy a fordító a tudta nélkül meghamisított szöveg kiadását engedélyezi? A kerülő érvelés az volt, hogy egy úgynevezett »computer-kiadás« alapján végezte az összehasonlítást Bartos, vagyis egy olyan új angol kiadás alapján, amely Joyce összes, korai és későbbi javításait tartalmazza. »No és Szentkuthy nem érdemelné meg azt a baráti gesztust, hogy a computer-kiadást Bartos Tibor megmutassa?« – kérdeztem. Az igazgató úr válaszképpen egy kis összehajtogatott, egy lapos könyvkatalógust mutatott meg, azzal a megjegyzéssel, hogy ez van, de maga a computer-kiadás nincs meg. »És Bartos Tibornak?« – Neki sincs! – »Akkor miért hivatkoznak egy fantom computer-kiadásra, minek az alapján javított, és miért ilyen mértékben?« – Erre már határozott választ nem tudott adni. De a kiadó sarokba szorítottságát emlegette, és kért, ne hozzuk már ilyen nehéz helyzetbe őket, járuljunk hozzá az előkészített második kiadáshoz. Hozzájárultunk. Szentkuthy akkoriban oly mértékben a *Szent Orpheus breviáriuma* utolsó kötetének írásába volt eltemetkezve, hogy nem volt sem kedve, sem energiája gigantikus harcokat folytatni az *Ulysses* kiadójával. Aztán 1998-ban, tíz évvel Szentkuthy elhunytja után, következett a harmadik kiadás. Emlékeztettem az Európa Kiadó igazgatóját a második kiadás körüli lompos, nem éppen korrekt eljárásra, amely Bartos Tibor nevéhez fűződik, és határozottan megkérte, hogy az első kiadás szövege jelenjen meg. Ő határozottan megígérte. Azután szó nélkül a második kiadás szövege jelent meg. Ha Bartos Tiborban ennyi sérelem gyülemlett fel harminc évvel ezelőtt, akkor miért nem az első kiadások teremtett tiszta helyzetet? Miért most degradálja a fordító munkáját a televízió szócsövén keresztül? Bartos Tibor ebben a tv-beszélgetésben a szavak mögött azt fejtette ki álszerűen – no és mellőmborító – hangnemben, hogy ő ugyan szerényen meghúzódik szerkesztőként a könyv első belső oldalán, de tudja meg most már mindenki: tulajdonképpen ő fordította az *Ulysses*-t, mert Szentkuthy nem tudott angolul. Azt már nem is merem tudakolni, miért Szentkuthy neve szerepel fordítóként, miért nem Bartos Tiboré, aki bizonyára tud tanúkat/érveket felsorakoztatni, hogy az ő műve a magyar *Ulysses*. (Ezekre az érvekre én már nem fogok ellenérvekkel válaszolni; ennek a derűs hangvételű tv-riportnak a több évtizedre visszamenő előzményei mélyebb lélektani ingoványt és több kiadói rejtélyt takarnak, mint hogy ilyen rövid terjedelemben ki tudnám fejteni.) Mindenesetre felelőtlen kijelentésekkel sárba taposva szakmai becsületét egy olyan embernek, akihez állítólag baráti szálak fűzték, és aki már nem tud védekezni.” Élet és Irodalom, 2002. január 18.

⁹ *Múzsák testamentuma*, 109. o.)

¹⁰ I. m. 108. o.

világnézet. [...] igenis használják az írók az utcanyelvet, mert hasonlat és szókép ez, képzetet és ezer jó metafora, szemtelenül cinikus.”¹¹

Szentkuthy vállalja a Joyce-szal és Prousttal való rokonságát, de csak akkor, ha az előbbit nem azonosítják a halandzsászó szóhalmaz-raktárnokkal, az utóbbit pedig nem csapják egy kalap alá Freuddal. Ezzel ellentétben elutasító a francia új regény művelőivel szemben. Olyan indulatosan, mint a *Nouveau Roman?* című tanulmányában, csupán a regényeiben kelt ki bármi ellen is. Miként a tanulmány címében jelen lévő kérdőjel is mutatja, Szentkuthy nem értett egyet Robbe-Grillet és társai irodalmi tevékenységének se újdonságával (mi volt a *Prae*, ha nem új, experimentális regény?), se azzal, hogy az új regény megfelelő válasz lenne a világ percipiálására. És ha valahol igazán állást foglalt az ál- és félműveltséggel szemben (vagyis elítélte a műveltséggel való hivalkodást), akkor itt tette, ebben a terjedelmes tanulmányban. Még személyes oka is lehetett rá, mert a *Praet* is szívesen beszorították volna az ellenregény skatulyájába, ugyanakkor azt meg nem véve észre, hogy a maga korában ez a mű megelőzte a francia irányzatot. Hosszan tartó és felesleges lenne végigkövetni itt azt a filológiai és irodalomtörténeti utat, amit Szentkuthy körbejár, hogy bizonyítsa Nathalie Sarraute, Alain Robbe-Grillet, Marguerite Duras, Claude Simon, Robert Pinget, Samuel Becket és Julien Cracq módszereinek avítségát, epigonságát, az „új dialógus”, a „meddő fecsegés” újrafelfedezésében az irodalmi eszköztár leporolt rekvizitumait, a freudizmus ismételt homloktérbe állításában a felmelegített Virginia Woolfot, sőt Dosztojevszkijt. „Az embernek ma [...] *nincs* döntően új viszonya a világgal” – mondja ki Szentkuthy; és hiába ígér az új regény új realitást az egyik oldalról, ha ezt a műalkotás művi izgalmával kívánjuk kiváltani. És milyen eszközökkel? Szabad asszociációval? (Az éppen a legkötöttebb dolgok egyike – mutat rá Szentkuthy.) Tárgyfétésekkel? Montázstechnikával? A középkor óta ismert és alkalmazott „újdonságokkal”? vagy éppen a szociális hangsúlyok kiemelésével, mint ahogy ezt Beckett teszi, akinek „főhősei anonim félhullák, betegek, örültek a sárban és pócegdörben. [...] Ezek a defekáliákkal rokon »főhősök« persze fikciók: a mindenből kiábrándult ember *nem* ilyen – ezek intellektuális absztrakciók, ezoterikus és elit intellektüelek matematikai formulái [...] csak entellektüelpreparátumok”¹² Egyszóval minden, csak az nem, ami Szentkuthy lényege, a valódi realizmus. És még csak egyet emelek ki a szerzőnek legfájóbb tények közül: az ellenregény elveti a cselekményt, a történetet. Valljuk be, a *Prae* nem volt egy kimondott detektívregény, de például a *Breviárium* már a legizgalmasabb, vérbő, intellektuális kalandregény, „theo-krimi”, ahogy a szerző nevezte, és valóban az események karneváli forgatagába sodorja az olvasót. Akár Rabelais, akihez folyton visszatérünk, ha Szentkuthy műveiről beszélünk.

A *Múzsák testamentuma* tulajdonképpen az 1969-ben megjelent *Meghatározások és szerepek* második, bővített kiadása. A tanulmányoktól a bírálatokig, a cikktől a körkérdésre adott válaszig, a vitairattól az esszénovelláig változik az egybegyűjtött elméleti írások műfaja ebben a kötetben, de mégis van közös nevezőjük: a tanulmányozott szerző vagy jelenség mögül mindig erőteljesen előtűnik Szentkuthy Miklós, aki műveltségén és intellektusán átszűrve tárta fel az általa taglalt művek, irányzatok, szerzők legrejtettebb titkait is. Álarc mögül kacsint az olvasóra tanulmányaiban is, akár regényeiben. Meglátásai élesek, pontosak és kíméletlenek. Nem lehet „átejtetni”, nem „esik hasra” az álmodernség és az álműveltség előtt se 1927-ben, se 1983-ban. A szellem igazi nagyságai iránt pedig ugyanolyan vehemens lelkesedéssel rajong, amilyen indulatos undorral veti el a közép-szerűség önmutató tetszlegését a semmi tükrében.

¹¹ I. m. 474. o.

¹² I. m. 311. o.

Ha tanulmányírói módszerét kellene definiálnom, ismét hozzá fordulhatnék segítségért: ő látta Halász Gábort az ész szadiszztikusán túl lúgos tisztelőjének, Szerb Antalt pedig az embertelen elméletek emberies szinten való összehangolójának – Szentkuthy elemző módszerének meghatározását e két pólus között kell keresni. Sőtér István alapos elemzés alá vetette Szentkuthy tanulmányírói módszerét, ami alapján a következő felismerést tette: „...nem az író olvad itt tárgyába, hanem a tárgyat olvaszítja önnön tudatába, vagyis személyes élményként fogja fel, mint átélt eseményt. Így válik Szentkuthy személyes eseményévé Mozart és Proust, Szabó Lőrinc, Thomas Mann és Arany János.”¹³

A tanulmányíró Szentkuthy egyik leghírhedtebb dolgozata az 1941 novemberében a *Magyar Csillag*ban megjelent *A mítosz mítosza*. A tanulmány Kerényi Károly ókori vallástörténeti munkájának, a *Die antike Religion. Eine Grundlegung* című, 1940-ben kiadott könyvének módszerét bírálja. Kerényi és Szentkuthy Szerb Antal jóvoltából közeli barátságban állt egymással, öt-hat éven át részletekbe menően vitáztak a Szókratész előtti filozófiáról, mitológiai kutatók könyveiről, akikkel szemben Szentkuthy volt az örök ellenzék, és véleményét Kerényi egyenrangú vitapartnerként el is fogadta. Amikor azonban ezt leírva látta viszont, megharagudott, ügyvédhez futott.

Szentkuthy, részben Kerényitől kölcsönzött könyvekből, ismerte W. F. Otto, Karl Reinhardt, Kurt Riezler, Rudolf Otto, Franz Altheim, H. W. Rüssel, Thassilo von Scheffer, Eckart Peterich, Gilbert Murray vallástörténeti munkáit, és jó néhány „fekete megjegyzést” gyűjtött egybe azok „geistesgeschichtliche hochdeutsch hochem mítosz-interpretáció”-járól, és velük szemben a régi mítoszértelmezéseket vette pártfogásba. Legegyszerűbben fogalmazva, azt vette rossz néven ezen kutatók, és végső soron Kerényi módszerében, hogy időbeli, történelmi, földrajzi távlatokra és távolságokra fittyet hányva olyan sematikus ezerarcúságukban ábrázolja az istenfigurákat, mintha azok nem mentek volna évezredes fejlődésen keresztül, mintha a mitológiai szereplők eredetükben is magukban hordozták volna árnyaltságukat, vagy még egyszerűbben: „egy kalap alá vesz ötezer év előtti és ötezer évvel későbbi trák Orpheus- és anatóliai Orpheus-mítoszt”¹⁴. Az óromantikus német szellem fényeit és árnyait tartotta Szentkuthy meghatározónak Kerényi művében, és ezt a Schellingre visszavezethető romantikus programra alapozó mitológiaértelmezést vetette szemére, és minden újdonságot megtagadott Kerényitől. A tanulmánynak bizony vannak olyan kitételei, amelyeket Kerényi nem vághatott könnyű szívvel zsebre. „Nagy kultúrák nyomán tenyésző parvenű népek” és „jellegzetesen hervadt kori” műfajához hasonlítja Kerényi opusát, és sommásan állapítja meg, hogy „ebből a sok beszédből és telhetetlen mondattelevényből sokkal előbb vesszük észre az értelmezés végzetes neurotikuságát, betegségét, mint az értelmezett tárgy létszerűségét. Ideges, kielégületlen, életirigy, egyensúlytalan és terméketlen vallomások ezek a görög »életről« és »egzisztenciáról«”¹⁵

Megjegyzendő, a tanulmány megjelenését követően Szerb Antal barátilag közölte Szentkuthyval, hogy tulajdonképpen ugyanazt csinálja az irodalomban, mint Kerényi a vallástörténetben, de fog egy tört, és ahelyett, hogy öngyilkos lenne, aljas módon Kerényi hátába döfi azt. S az kétségtelen, hogy a bíráló és a bírált között szoros szellemi rokonság tapasztalható. Szerb Antal már a *Magyar Csillag* következő, 1941. decemberi számában, igaz, inkább barátságból, mint a tudományosság védelmének céljából védelmére kelt Kerényinek, „aki halálmegevető bátorsággal mer nem középszerű lenni”, aki „az aggkori végelgyengülés jeleit mutató” tudományos világban „az újszerű szín, az eleven gesztus,

¹³ Sőtér István: *Neuraszténiás nosztalgiaúk. Szentkuthy Miklós: Múzsák testamentuma*. Kritika, 1986/3.

¹⁴ *Frivolitások és hitvallások*, 487. o.

¹⁵ *Magyar Csillag*, 1941/11.

a teremtő nyugtalanság”. Szinte szóról szóra azt hozta fel Kerényi professzor védelmére, amit Szentkuthy oly széles és határozott gesztussal lesöpört az asztalról, a romantikus ájulatot, a szellemtörténeti elvakultságot, a jelenségeknek alapfogalmakra és ellentétpárookra való levezetését, sablonizáló dobozolását újszerűségként, tudományosságként és az antik kor iránti érdeklődés felkeltéseként értelmezte. Szentkuthy tanulmányából pedig egyetlen mondatot tartott csupán elfogadhatónak, azt, hogy Kerényi előadásai és művei „ihletforrás és izgatószer lehet azoknak, akik el akarnak indulni Hellász útjain”.

Devecseri Gábor a *Magyar Csillag* ugyanebben az 1941. decemberi számában szólalt fel Kerényi európai gondolkodása és gondolkodásra készítése mellett, ugyanúgy elvitatva Szentkuthytól a tárgyhoz való hozzáértést, mint Szerb Antal. Devecseri már nem csupán Szentkuthy szemléletét vette bíráló alá, hanem a tanulmányban leírt mondatait, és annak a feltételezésének is hangot adott, hogy a bíráló nem is olvasta el rendesen Kerényi könyvét, és igyekezett legalább akkora hévvel riposztolni, mint amilyen elvszerű tiszteletlenséggel bánt el Szentkuthy Kerényi módszerének rémuralmával. A támadóból lett támadott természetesen nem maradt adós a válaszal, aminek a Csillag szerkesztősége Szerb és Devecseri vitacikke mellett adott helyet.¹⁶

Szentkuthy ebben az írásában magától értetődőként nyomatékosította, hogy bölcséleti és történettudományi alapelvek ügyében igenis illetékes, legalábbis a kritikáírás erejéig, és azt is ismételtelen hangsúlyozta, hogy a bírálata nem lett volna annyira éles hangú, ha a szóban forgó kötet nem egy elméleti alapvetés szándékával íródott volna, hanem inkább az ismeretterjesztés céljával kalauzolt volna Hellászba. Újfent bírálta Kerényi neurotikus retorikáját, egyfelől, mert az valahol a tudományosság és a szépíróság határmezsgyéjén tévelyeg, másfelől meg olyan tényeket foglal egzaltált ovációkba, amelyek közismertségük folytán nem érdemlik meg ezt a lelkenedezést. Kerényit is azok a szerzők közé utasította, akik a tudományos szándék és a művészi törekvés között eleve nem emelnek magas válaszfalat, és így, ha művük irodalmi kvalitását éri bíráló, a tudományos céllal védekeznek, ha pedig a tudományosság sántít náluk, a szépliteratúrai szándékukra hivatkoznak. Magvasan összefoglalta a válaszban a tanulmányban kifejtetteket, például, hogy ami nagyszerű lehet mint költészet, az tudományként abszurdum, hogy „művészet és a művészet utáni (bevallott vagy titkolt) honvágy között abszolút a szakadék”, valamint „ha egy tudós magától értetődő és rég megszokott igazságként kezel egy százéves alapvetést – kinek jutna eszébe ezt bírálni? De nem hívja-e ki a kritikát az, aki ezt a felfedezés pubertáskori lármájával csinálja?”. Szerb Antalnak címezve ismét összefoglalta, hogy azok a szellemtörténeti fogalmak, amelyekre Kerényi visszavezeti a mitológiai részleteket, mint a „Gestalt”, „morphologische Einheit”, „Schicksaltypus”, „transhistorische Seelenform”, meg a Frobeniustól kölcsönzött „Ergriffenheit” nem természettudományos, sem tudományos alaptörvények vagy alapfogalmak, hanem nagyképű leegyszerűsítések, az örök ellentétpárookra való visszavezetések pedig nem egyebek, mint banalitások. Megfogalmazta ideális tudományos módszertanát is, amiben nem nehéz felismerni saját alkotói programjának és az Orpheus-sorozat, sőt világlátása alapelveinek visszatükröződését, miszerint nincs változás, de végtelen a változat: „Tudományprogramunk tehát lehet-e más: csak pár lapnyi alapelv – de száz meg száz kötet egyéni változatú tény gazdagságának elemzése. Önkényes dolog, sőt szellemi öngyilkosság csak az »alaptörvényre« szorí-

¹⁶ Szentkuthy a *Műzsák testamentuma* című kötetében (Magvető Kiadó. Budapest, 1985) az összegyűjtött tanulmányok, cikkek, bírálatok között nem csupán *A mítosz mítosza* című tanulmányát adta közre, hanem függelékben közölte a vita teljes anyagát, ami ugyancsak teljességében megtalálható a Rugási Gyula válogatásában megjelent *A mítosz mítosza* (Nap Kiadó. Budapest, 2001) című kötetben.

tani a tudomány fogalmát: az egy közös nevező megállapítása mellett a számlálók elemzése éppúgy hozzátartozik.”¹⁷

A válasznak csupán egyetlen bekezdése vonatkozik Devecseri Gábor vitacikkére, szinte széljegyzetekben felel annak felvetéseire, de közben nem mulasztja el még egyszer kiemelni, hogy Kerényi módszertanában semmi franciás vagy angolos nincs, könyvei olyanok, mint bármely német szellemtörténész (természetesen nem akármilyen, hanem *ügynevezett*) tudományos munkája, vagyis jellegzetességében is jellegtelen. (A *Múzsák testamentumáról* írt bírálatában Radnóti Sándor éles szemmel észrevételezte, hogy „kimondatlanul a Hölderlin- és a Homérosz-esszé ugyancsak Kerényi-polémia, nem beszélve a Szerb Antal-portréről, ahol hőse »angol« lelkéért folyik a küzdelem »németes«, »egzalált«, »kerényis« lelke ellenében.”¹⁸ Hogy Devecseri Gábor és Szerb Antal tollát a válaszadások során valóban inkább a barátság, mint a Kerényi-módszertan iránti elkötelezettség vezette, bizonyítja, hogy maguk is megírták a professzorról szóló gúnyiratukat a *Lágymányosi istenekben* és az *Utas és holdvilágban*.

Kerényi Károly dr. Berki Zoltán ügyvéd által a sajtótörvényre hivatkozva kérte a *Magyar Csillag* szerkesztőségét válaszlevelének közzétételére. A második évfolyamába lépő lap 1942. januári számában közölte a cikket, amely a szerző személyével és munkáival kapcsolatos valótlanságokat volt hivatott cáfolni. Az érvelésben ugyan visszafogott Kerényi nem maradt adós a kutatási módszerét ért bírálatokért: nem is az inkriminált tanulmányra, hanem Szentkuthy vitacikkére alapozván leszögezte, hogy Szentkuthy ezen írásával „közvetlenül is bevallotta, hogy nem rendelkezik az ókortudomány és vallástörténet területén még egy elsőéves egyetemi hallgató szellemi kellékeivel sem”.

Az öt-hat esztendeig tartó szoros barátság, amely során Szentkuthy például felolvasta Kerényinek a *Fejzet a szerelemről* Empedokles-fejzetét, és a tudós elismerően nyilatkozott a szerzőnek a prae-szokratikusok bölcséletében való jártasságáról, vége szakad. Amikor a hatvanas évek végén Dolly a lányuk esküvőjén járt Olaszországban, meglátogatta az Asconában élő Kerényi Károlyt és családját, az szerető és kedves üdvözlését küldte képeslapon Szentkuthy-nak.

Végül: azt sem szabad elfeledni, hogy a Kerényi-tanulmányt¹⁹ is Szentkuthy írta: az a Szentkuthy, aki minden írásában az egész világot igyekezte egy önportréba fókuszálni, és aztán ezt az önportrét vetítette vissza a világra.

¹⁷ Radnóti Sándor Szentkuthy esszéírása fölött tépelődve már a bevezetőben mintha a Kerényi-tanulmány módszertanát elemezné, pontos látleletet ad a szerzőnek a műveltséget vitális értéként éltető módszeréről: „Szentkuthy Miklós, úgy látszik, készen keletkezett. Néha céloz ugyan egyfajta szintéziskergető német szellemtörténeti metafizika átkos hatására pályakezdése idején – a fővádlottak padján Georg Friedrich Creutzer (1771–1858), Wilhelm Dilthey (1833–1911) és Friedrich Gundolf (1880–1931) –, ám első írásaiban is csak annyi látható ebből, mint amennyi mindvégig látható. Az alapképlet pedig az *angol* nominalizmus; a független arcképek, egyéniségek, majd ezek *barokkos* tobzódó sokasítása, utóbb az egyéniségeken belül és az egyéniségek közötti pólusok észlelése és képzése egy szándékosan *neoprimitív*, a »man of the street«-re, az utca emberére szabott embertani dualizmus szellemében, s végül az így nyert extenzív műveltség- és életanyag külön, paradox szintéze.” (A *különc*. Kortárs, 1986/6.)

¹⁸ *uo.*

¹⁹ „E vita pregnánsan tárja fel Szentkuthy gondolkodásának differenciáltságát, kontúrjainak finom határozottságát. Hiszen – gondolhatnánk – kik állhattak volna közelebb egymáshoz, mint ők, történelem, korok és figurák értelmezői, illusztratív újraálmodói. Ám Szentkuthy, a racionalista semmit sem gyűlöl jobban, mint a mítosz mítoszáét, az irracionális kultuszát, alexandriai korok túllihegett élet-nosztalgiját, a romantikus német szellemtörténet Geistjeit, alapelveit. Ezt a meg-alapozatlan »akarnok világösszefüggéseket«. A kifulladás pátoszt, misztifikáló, hörgő kikiáltó-allűröket támadja Szentkuthy Hamvas–Kemény művészettörténetében is, az elmélet nimfomániáit, akik teóriamámorukban nem látják a valóságot, az érzékfeletti hajszolásában az érzéki képet.” Nagy Sz. Péter: *Egy romantikus realista*. Új Írás, 1986/3.

Sötér István nevetséges intermezzónak találta a Kerényi-vitát, midőn a *Múzsák testamentumáról* írt bírálatot, de végül az ő mérlege is Szentkuthy oldalára billent: „Mulatságos olvasmány a kötet függelékében a Kerényi Károlyval folytatott vita. Az érzékeny ókortudós ügyvédileg szólítja fel Illyés Gyula és Schöpflin Aladár »szerkesztő urakat« egy »helyreigazító nyilatkozat« közlésére, melyet az említett jogász az 1914. évi XIV., tc. 20 §-ra hivatkozva »származtat át«. Ebben a válaszban Kerényi Károly szerint Szentkuthy »már közvetlenül is bevallotta, hogy nem rendelkezik az ókortudomány és vallástörténet területén még egy elsőéves egyetemi hallgató szellemi kellékeivel sem«. Ennek a gazdag kötetnek elolvasása arról győz meg, hogy ebben az ágazatban, és még egyéb területeken is ezekkel a »szellemi kellékekkel« igenis: rendelkezik. Sőt!”²⁰

A *Prae* megjelenése óta rejtőzködött olvasói elől Szentkuthy Miklós, természetesen az általa teremtett sajátos világon belül, ahol minden egyben önmaga ellentétét is jelenti; így az álarcok és kosztümök mögötti rejtőzködés sem egyéb, mint egyfajta kitérőmozdulat. Több mint fél századon át tartott ez az irodalmi közönség előtti önmutogatás, a mű és az alkotó egymásból való táplálkozásának feltárása, ami olyannyira nyilvánvaló Szentkuthy regényeinek témájában, stílusában és alkotói módszerében egyaránt. Ezek a művek – nem győzöm elégszer hangsúlyozni – az olvasó „szeme láttára” készülnek. A szerző kedve szerint válogat a témák és történetek között, illusztrálja és kommentálja őket, visszakanyarodik a narrációban, és az egyik asszociációról a másikra ugorván halad – mindennek ellenére – a precíz mértékkel megtervezett témasoron. A szövegen belül így egymással szembe kerül a rend és a rendetlenség, a szabály és a szabálytalanság, hatalmas teret adván a véletlenszerűségnek, ami Szentkuthy prózaírásában szövegszervező elemként kap szerepet. Így valósította meg művészi célját, amit 1939-ben, természetesen Szentkuthy-modorban a következőképpen fogalmazott meg: „Művészi cél? Nincsenek művészi céljaim. Szervezetem van, életkényszerem, szemek, fülek, idegek belső kész végzete, és ugyanakkor tiszta intelligencia, csillogó, bő rajzú raison, mint egy óriási spanyol hajtű, mely a tarkó tájáról emelkedik arab cirkalmaival a hajfűrtök latin vihara fölé. Hogy vallásalapító temperamentum vagyok-e vagy művészi? Mit érdekel engem? Tudom, hogy a valóság nagy-nagy izgalom, tudom, hogy én atlantikus mámorú szívvel és Eukleidész-világosságú aggyal járok a valóság szenzáció-paradicsomában, s végül, harmadik axiómaképpen tudom, hogy a valóság és a szenvedélyes-értelmes egyéniségem között valami kapcsolatot kell teremtenem a magam megmentésére, narkotizálására. Hogy ez a viszony aztán matézis vagy opera, vallás vagy filozófia, idegbetegség vagy hallucináló gyávaság – oly bagatell kérdések a három princípium mellett, hogy még felemlíteni is nevetséges.”²¹

A világ az ismeretek ezreiből és a benyomások milliárdjaiból áll össze; szándéka szerint ezt a világot kívánta – teljességében – ábrázolni Szentkuthy. A folytonosan ismételt ars poeticájában az egyetemesség vágyát fogalmazta meg, egy olyan homogén tudást célozva, amelyben az ismeretek nem állnak egymáshoz viszonyított hierarchikus rendben, de ennek ellenére ábrázolni képesek a totalitást, hiszen az ismeretekben minden dolog jelen van, és mindegyiknek az a feladata, hogy elvezessen egy másik dologhoz. Regényeinek a leggyakoribb formája (saját megnevezése szerint) a „naplóanarchia” (mi lehet ennél személyesebb, magamutogatóbb?), ami terebélyes asszociáció-tenyészetet sűrít lezárhatatlanul magába. Műveit regényeknek nevezzük, ez a műfajelméleti meghatározás illik rájuk a leginkább, de a szerző elveti az irodalmi alkotások műfajokra történő felosz-

²⁰ Sötér István: *Neuraszténiás nosztalgiaék*. Szentkuthy Miklós: *Múzsák testamentuma*. Kritika, 1986/3.

²¹ *Fekete reneszánsz*. 189–190. o.

tását, tudván, hogy saját munkáit se lehet csonkítások nélkül beskatulyázni a poétika fiókjaiba, hacsak egy újat nem nyitunk számukra. „A 20. század irodalmi alkotása kifejezi egy-egy életgóc (mondjuk egy nagy intellektussal és hajszálpontos érzékekkel megvert emberi élet) teljes egységét: naplóját, metafizikáját s a kettő harcából származó téma-jelképeit. Nincs külön »kiadatlan levelezés«, nincs külön »szerző tudományos kísérletei«, nincs külön »költői művei.«” Ezzel szemben az eszményi műalkotás: „az egész világ természet és többi emberek, egész történelmi múlt, az összes vallási kompenzációs reflexek, a nagy vágyak sémái, az egyéni élet pillanatról pillanatra bukdácsoló adaptációi egyetlenegy egységben – lírai kötöttség, metafizikai Ikarusz-őrület, hangulat-homály és erőltetett dogma mind egyetlen nagy egységben, összefüggéseiben – élet és mű, egyéni torzó és egész opus csodálatos házassága, egybeolvadása.”²²

Szentkuthy Miklós számtalan álarc mellett is vallomásos író, olvasója beláthat agya legrejtettebb zugába, gondolatmenetének mechanikájába, föltérképezheti ismeretanyagát, megtudhatja testhőmérsékletét és vérképét, szeretőinek számát, könyvtárának katalógusát, de mégse tudhat meg felőle szinte semmit. Egyrészt azért, mert a műveiben felvonultatott számtalan alak egytől egyig egy kicsit Szentkuthy Miklós, az ő álarcuk mögé bújjik az író és az ő életüket éli tovább. Ő Goethe is, de ő a bal lator vagy az utolsó tevehajcsár. Ily módon könnyedén lép át századokat: hőseit korukban még vagy már nem létező dolgokkal ruházza fel vagy állítja szembe, szinte a fantasztikum határát érintve, de mindvégig a realitás mezején maradva. Megismerhetetlenségének a második oka pedig, hogy a realitások mellé odaállítja a lehetséges realitásokat is, úgyhogy az olvasó képtelen kiválasztani közülük az igazit, Szentkuthy számára természetesen mindegyik igazi, minden mondata vallomás, az olvasó pedig úgy válogathat közöttük, mint az író alkotás közben: attól függően, hogy miként süt be az ablakon a nap, ahogy buzog a vére, miként bomlik beleiben a táplálék.

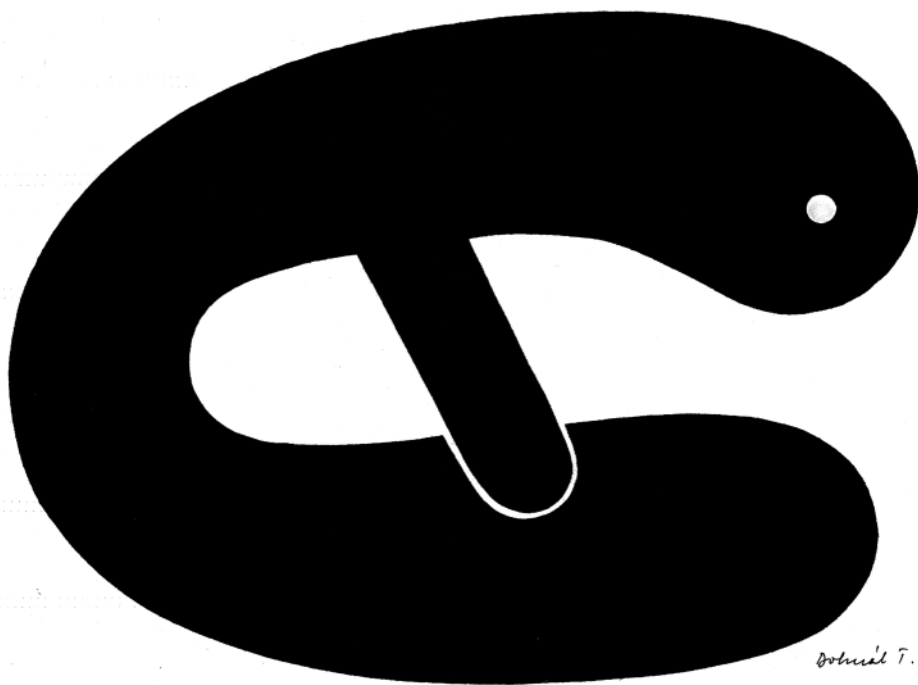
A közönség – és nem utolsósorban a saját – kedvéért Szentkuthy azonban tett egy intim és őszinte vallomást is, 1983-ban a Petőfi Irodalmi Múzeum számára Kabdebó Lórántnak magnetofonba mondta életét, emlékeit, műveinek fogantatását, vallott családjáról, alkotói módszeréről, hétköznapijairól, kedves könyveiről... és a világ ezer más dolgáról. A fél évig tartó visszaemlékező és elmélkedő munka eredménye másfél ezer gépelt oldalnyi szöveg lett, ami legalább olyan izgalmasra sikeredett, akár a Szentkuthy-regények. A szerző munkatársa és titkára, Tompa Mária, aki a *Prae* 1980-as, második kiadásának előkészítésétől fogva gondozza a Szentkuthy-szövegeket, rendezte, rövidítette ezeket a vallomásos interjúkat, és az *Új Írás* 1987 augusztusában megkezdte közlésüket, 1988-ban pedig kötetben jelentek meg, *Frivolitások és hitvallások* címmel. A majd hétszáz oldalas könyv végtelenül őszinte (mégis csalfinta), megszerkesztett, de intim vallomás az író életének hetvenöt esztendejéről, szüleiről, környezetéről, barátairól, tanáraitól, szerelmeiről, azaz a világról, amit addig regényeiben ábrázolt. A felfokozott őszinteségű és intimitású retorika ellenére stílusa, módszere, asszociáció-cikázása, groteszk látásmódja mit sem változott. Senki se tud ilyen komolytalanul beszélni halálkomoly dolgokról, és senki se tud ilyen mélyrehatóan foglalkozni a leglényegtelenebb efemeritásokkal. Előadásmódja a prédikációhoz hasonlatos, deklaratív, kinyilatkoztatásszerű, az író a vérző szívét veti az olvasó elé, elmondja az egy és egyetlen igazságot, hogy utána kacagva vallja be, hogy van még vagy húsz hasonlóan vérző szíve és legalább kétszáz hasonló igazsága. Vagy mint ahogy Takács Ferenc fogalmazott könyvismertetőjében: „percenként mond valami hajmeresztően újat (többnyire ősrégi igazságot), percenként önismétel (persze variatív, mint a muzikusok), mikroszkopikus szellemi trotlivá kicsinyíti magát, mi-

²² *Europa Minor*. 654–655. o.

közben a gulliveri-gargantuai méretek fölényével pofozza fel századunk minden gyilkos és kretén törpéjét a Bolondok Hajójára.”²³

A vallomások eme gyűjteményéből azt is megtudjuk, hogy Szentkuthytól igencsak távol áll a magyar írók évszázados „küldetésvállalása”, a kesergő és indultatos közszereplési vágy, a nép gondjának felvállalása, a nemzet Krisztus-keresztjének vonszolása. Kacagva ismeri be, hogy szerinte az író feladata annyi, hogy írjon, és ő ezen a feladatkörön belül igencsak jól érzi magát az értelem és az érzelem villózásaiból született műveiben.

A *Frivolitások és hitvallások* ugyanolyan kihívás az író és az olvasó számára is, akár egy Szentkuthy-regény; mindkettőtől egyforma hozzáállást kíván, az egyiktől a gáttalan mondandó szálainak elkötésében, a másiktól azok szétszalazásában. Emellett minden olvasó számára izgalmas a kötet, attól függetlenül, hogy korábban olvasott-e már valamit a szerzőtől. Ha nem, ebből a könyvből megismerheti írói alkatát, ha igen, akkor pedig úgy olvashatja, mint egy életmű feltárását, mert Szentkuthy Miklós ebben a könyvben saját vérezen komoly és táncosan komikus monográfiáját mondta el.



²³ *Könyvvilág*, 1988/május

Demény Péter

„Havas pillájú angyalok”

Bálint Tibor újraolvasása

„Az újradíásokok (az említettek mellett többek között a hetvenes évekbeli két nagyregény, a *Zokogó majom*, illetve a *Kő hull apadó kútba* című könyvek újbóli megjelentetése) fogadtatása ellentmondásos. Jómagam úgy látom, a szövegek zöme alól kifutott a talaj, amely a diktatúra idején éltette őket; ami akkor telibe talált (mint Bálint Tibor regénye, amelyből számtalan példány kelt el, nagy sikerű színdarabot írtak belőle, sőt film is készült a könyv alapján), nem aratott olyan osztatlan sikert, mint ahogy a korábbi fogadtatás alapján várni lehetett volna. Valami megszünt: úgy tűnik, lejárt a sejtelmes kijelentések és kérdések ideje.”

A fenti passzust Király László kötete, az *Éjféli esők* (Mentor, Marosvásárhely, 1998) kapcsán írtam, és *A fél fekete eb* című recenzióban jelent meg előbb a *Korunk* 2001. októberi számában, később pedig *A menyét lábnyomában* (Komp-Press, Kolozsvár, 2003, 121-128.). Mint látható, kissé szigorú voltam s valószínűleg igazságtalan is. Ezúttal az ellenkező irányból indulok, s azt vizsgálom meg, melyek azok a motívumok, amelyek miatt *továbbra is* élvezettel olvassuk/olvashatjuk Bálint Tibor fő művét. Pontosabban: azt állítom, hogy a *Zokogó majom* varázsának legfőbb titka az a feszültség, amely a kisemberek *valósága és álmai* között húzódik.

„Vincze Béla tízezerédes”

Mindenki álmodik ebben a regényben, bár talán helyesebb volna *álmodozást* írunk. Ám a lényeg ugyanaz: minden fontosabb szereplő létrehoz magának egy másik valóságot, mint amelyben élni kényszerült, és ez a másik valóság tartja életben.

Erzsike, Vincze Béla felesége és Kálmánka édesanyja nagyon szereti édesapját, Fülöp Andort, akit Kakas Bandinak neveznek, s aki kordés szekerekkel járja a világot. „...sosem érzett iránta haragot; sőt, ha váratlanul toppant be (...) a számárodítás s az öreg magas, imbolygó alakja az egyedüli vigasztalás volt számára; remélte, hogy egy napon az egész családot fölpackolja majd lovas szekérre, melyet ő fog hajtani (ekkor fehér ingben lesz!), s visszatérnek majd Józsefházára, ahol búza, kukorica terem, s nem kell mindenért a piacra szaladgálni; lesz kenyér, lesz hús bővíben, s valahogy az emberek is mások lesznek...” (59. o. – az idézetek lelőhelyét a bukaresti Irodalmi Könyvkiadónál 1970-ben megjelent kötet szerint adom meg).

De persze Kakas Bandi is álmodik valamiről, illetve visszaemlékezik valamire: „Álmában megint lovasfutár volt a 18-as Friedrich huszároknál, előrehajolva beszívta a

lóizzadság szagát, és hallotta a hatalmas tüdők munkáját, a paták dübögését a földön, ahogy röpülnek nyomában a főlszakadt rögök; valami kis szerb falu hídján térdelt, szűkölve és könnyezve az erőlködéstől, hogy bajnétjával kiszabadítsa a deszka közül a kanca bokáját; s hogy nyomban valami szelíd és békés kép következze ismét, kívülről látta önmagát, mégpedig olyannak, ahogy a vásári fotográfusok ábrázolták Ludason, Halza és Gajzágó kliséi, melyekre csak a színes huszárfejet kellett ráilleszteni, s a paripa máris ott táncolt alatta, miközben ő kivont karddal, lobogó mentében feszített a nyeregben.” (123.)

Kálmánka (aki voltaképp a regény narrátora), Kálmánka tehát az olvasás révén próbál kilépni a fájdalomból, melyet az okoz neki, hogy Bárány Ilit, a lányt, akibe szerelmes, hívó léte nem engedik a kommunista ifúsági szervezetbe: „...hogy megörült, mikor a vágóhíd környéki ócskasoron egy vékony, színes fedelű füzetecskében Prévost Manon Lescaut-ját ismerte fel, s pár baniért megvehette a könyvet; egyetlen délután ki is olvasta, s önmaga helyzetét beléhelyezte Des Grieux lovag siralmas sorsába: ő is követte Ili lezárt batárját, lefizette a kísérőket, úton-útfélen megalázkodott kedveséért, szerette és gyűlölte egyszerre, s végül a saját körmével vájta ki a lány sírhelyét, hogy eltemesse őt egy ismeretlen helyen, elsíratván őt is, magát is.” (492.)

S nem álmok-e Vincze Béla „találmányai”, melyeket a *Sánta angyalok utcájában*, a regény drámaaváltozatában foglal össze tömören: „A forgatható betegágy... A kétszer felhasználható mosópor... A szétszedhető sűrölókefe... és a műélesztő... (...) ...olyan műélesztőt fogok gyártani, amelyből egy csipetnyivel is meg lehet keleszteni az egész Óceánt!... Meg aztán a cukorgyártáson is gondolkoztam... Az icipici cukorpasztillán... Akkora lesz, mint egy ezerédes tableta, de még édesebb!... Már el is neveztem tízezerédesnek... VB, vagyis Vincze Béla tízezerédesnek, hogy senki el ne lophassa a találmányomat!” (*Caligula helytartója* – Erdélyi Magyar Drámaírók. Válogatta Dávid Gyula. III. kötet. Kalota, Kolozsvár, 2003, 161.)

Fény a keskeny vágány fölött

Ezt álmolja tehát, erről álmodozik a kisember, hogy ha pillanatokra is, de kiszabadulhaszon rettenetes sorsából. A *Zokogó majom* legfontosabb szereplői olyan kétségbeejtő nyomorban élnek, amelyből igazán nincs más menekvés, mint az ábrándozás. Néhány részlet felidézése ezúttal is hasznos lehet. A regény legelején olvashatjuk a környék leírását:

„[Kálmán] Alig tud visszaidézni egy-két történetet, hacsak arra a telepre nem gondol, arra az örök-fehér tájra, ahol először laktak, s ahol dudaszó kíséretében havas pillájú angyalok tódultak ki a porcelángyár kapuján kosztoscsecszéiket lóbálva, mintha az Isten bocsátotta volna el őket a megcsappant munkalehetőség miatt. A fehér alakok jó része a Junász vasgyár kátrányfekete negyede felé imbolygott; ugyanakkor néhány tucat kormos férfi az Írisz telep utcáin ballagott végig, s szemük fehérje oly ijesztően villant meg arcukban, hogy a gyerekek beszaladtak a kapu alá...” (19.)

De ez még „csak” a sivárság – a nyomorról inkább egy későbbi részlet beszél:

„Böske ismét cigarettára gyújtott, de amint szippantott egyet, tekintete merev lett és sajnálkozó:

– Istenem, de szegények vagytok... Hova is fekteted ezt a sok gyermeket, Erzsike?

Az anya elvörösödött, s ahogy ott ült, karját az asztalra támasztva, a lámpa fényénél, egy morzsát szedett fel; a morzsáról a kenyér jutott eszébe, arról a férje, s egyre zavartabb lett: tudta, hogy sógornője már sokszor felpiszkálta rá a bátyját: ha betelepettek egy féldecire, mindig szóba hozta, hogy »nem egy pendelyes cselédet kellett volna elvennem,

Béluska!«, s most is úgy érezte, hogy a sajnálkozó szavak az ő élethetlenségére céloznak, a cselédlányra, aki iparosfiút fogott magának.” (23–24.)

Ebből a nyomorból szeretnének kiemelkedni a szereplők; a Sánta angyalok utcájából fel szeretnének szárnyalni az ép, igazi angyalok közé; s bár természetesen nem mind-egyik alak az Íriszen él (később Vinczéék is elköltöznek innen), a *nyomor* innen ered, ez a nyomor lepi el a könyvet, fullasztó szaga végig érződik a regényben.

Itt, a nyomor első leírása végén kérdezi Kálmánka, vagyis az író: „az egész művészet lényege nem az-e, hogy a vágyaiban sérülten fogant embert megvigasztalja?” (20.) Ha a *Zokogó majom*ra gondolunk, azt kell válaszolnunk: de igen, kétségtelenül. E szép, szomorú könyv művészetének *valóban* ez a lényege, mely elsősorban az álmok ábrázolása révén valósul meg.

Ezt azonban nem úgy kell értenünk, hogy Bálint Tibor *külsődleges* eszközöket használ. A mű talán legnagyobb értéke éppen az, ahogy a Vinczéről, Vinczénéről, Kakas Bandiról és társaikról kiderül (a szöveg „deríti ki”), mennyire kétségbeesetten és mennyire ösztönösen vágyakoznak valami jobbra – annak az embernek az ösztönével, aki érzi: az életét veszti el, aki megfosztja az álmaitól.

Talán ezért is van annyi agresszív jelenet: mindenki álmodik, de mindenki mását álmodik, mindenki mását sirat, mindenki máshol és másképpen fedezi (vagy fedezte) fel a mennyországot, ezért aztán óhatatlanul egymást hibáztatják amiatt, hogy nem sikerül(t) a paradicsomba jutniuk. Vincze Béla Erzsikét szidja vagy veri, Erzsike a férjét, Fülöp Jani, (Kakas Bandi fia) apját vádolja saját nyomorúságáért, Dondos, a hatalmas fuvaros pedig a lovát (!) veri, amikor felgyűl benne a szomorúság – az álmok kudarcáért meg kell fizetnie valakinek...

Ami történt és ami történik

„Az álomban minden embernek megadatik egy parányi, egyéni örökkévalóság, amikor is szemügyre veheti életének közeli múltját és jövőjét” – mondja Borges *A rémálom*-ról szóló előadásában. A *Zokogó majom* szereplői megkapják a „parányi örökkévalóságot” (tegyük hozzá, ez azért is tűnik száználmasan kicsinek, mert a nyomor, melyben élnek, óriási és reménytelen), és olykor a múltjukat is láthatják: ez a múlt mindig szép, sokkal szebb, mint a jelen. A jövőt viszont, *igazi* jövőjüket, azt, amely a mű terében és idejében bekövetkezik, soha nem pillantják meg. Mindig szebbet képzelnek el maguknak, annyira szépet, hogy ahhoz képest még a gyönyörűnek álmodott múlt is rútnak minősül. De hiába képzelődnek és reménykednek: a jövő többnyire háborút és halált hoz nekik.

„Két elképzelésünk van: az egyik az ébrenlét részének tekinti az álmot, a másik (...) az ébrenlétet teljes egészében álomnak tartja” – folytatja Borges. Nos, esetünkben a szereplők többsége nagyon is tisztában van azzal, hol végződik az álom, s hol kezdődik a valóság, illetve fordítva. Próbálnak ugyan kiszabadulni iszonyú életükből, de két kivételtől eltekintve nem élnek álomvilágban. Pontosan tudják, hogy mi az, ami *történik*, mi az, ami *történt*, és szép volt, és mi az, ami *történhetne*, és szép lehetne. Ha pedig mégis elvesztenék a fejüket, mindig akadnak olyanok, akik észhez térítik őket.

A legjobb példa erre talán Vincze beszélgetése Pap Jenővel. Kálmánka apja méhviasszal preparált egeret visz a „másodosztályú temetkezési vállalkozóhoz”. Pap úr reakciója nem is lehetne elutasítóbb: „Húsz éve töröm magam, hogy diákkori elhatározásomat valóra váltsam egy könyvvel (...), és akkor... beállít ön egy efféle ostobasággal, és... a támogatásomat kéri... Hát van valami ismerete a balzsamozásról?!... Tudja-e, hogy még bonctani szempontból is mily bonyolult dolog?!... Kiemelni a lágy részeket... kiszívni az agyat az orrlyukon...” (105.)

A beszélgetés *A hályogkovács*ot idézi – azzal a különbséggel, hogy Vincze Béla nem annyira csodát tenni jött ide, mint inkább pénzt keresni, s Pap Jenőből nem annyira az irigység beszél, mint inkább a csalódás. Mert a *Zokogó majom* (hogy egy olyan író szellemét idézzük, akinek művei és egyénisége közel álltak Bálint Tiborhoz) a csalódottak és megkeseredettek könyve. Azoké az embereké, akik még bár egy álommal is ritkán viaszalódhatnak.

„A ló patája csattog a kövön”

„Két kivételről” beszéltem az imént – természetesen Böskére és Hektorra gondoltam. Ez a pár mosolyogtatóan és sírnivalóan álmovilágban él. Az ő életük sem „sikertörténet”, de olyan önbizalommal kezdik újra minden kudarc után és ellenére, hogy az valóban szívszorító. Akármilyen történik, Böske, ha Kolozsvárra érkezik, fiákeren a gőzfürdőbe hajt; s Hektor bármilyen szegényes nyarat hagyott volna maga mögött valami üdülőtelepen, egyre ugyanazt ismételteti: „Most nem kapok állást. (...) De jöjjön csak el a tavasz, akkor már nem búsulok...” (291.) „Csak hozza el isten a tavaszt, kisanyám! (...) Csak jöjjenek meg a fecskék...” (292.)

És kicsoda kocsikázások meg fürdőzések ezek! Krúdy és Márai is megirigyelhetné őket: „Jegyet váltott, a kiskutyát bevitte a pénztárba, s miután levetkőzve, meztelen hajladozással beállította fürdővizét, cigarettára gyújtott, és hanyatt fekvé fújta a füstöt: teste szinte lebegett a kádban, örült, hogy legalább két hétig ismét egyedül lesz, azt tehet, amit akar, s nem kéri számon senki; a Szent Anna-tóhoz két és fél hónap alatt egyszer sem tudott fölmenni, a fenyvesek pedig nem keltették benne azt a hatást, melyet az erdőktől várt: untatóan egyformáknak találta a fákat, amelyek leborított, zöld tasakokként sorakoztak egymás mellett, gyantaszagot árasztva, s néha arra gondolt, ha festő volna, sose érdekelné ez a táj...” (158.)

„Mily kellemes volt így ringatózni, gőztől fellazított testtel és idegekkel, miközben a ló patája ütemesen csattog a kövön, mint valami hatalmas ezüsttálcán; bejárta ő már Toronyát-Boronyát, de ezt az örömet csak idehaza érezte; szólt a fiákeresnek, hogy kerülje meg kétszer a Mátyás-szobrot, aztán a Wesselényi Miklós utcában, a Gólya-áruház körül hajtson a járda mellé...” (178.)

Borges szerint az álom szépprózai mű – nos, ez a *Zokogó majom* szereplői közül a Böske esetében a legnyilvánvalóbb. Annak a kijelentésnek, melyet fentebb már idéztünk, hogy „az egyik [elképzelés] az ébrenlét részének tekinti az álmot, a másik (...) az ébrenlétet teljes egészében álomnak tartja”, itt talán a második része jár közelebb az igazsághoz. Kálmánka nagynénje általában nem érzékeli a különbséget álom és valóság között. Hektorral éppen ez köti össze; de míg a pincér immoralis (örömmel árt az embereknek és áll bosszút rajtuk), addig a lányt amorálisnak nevezhetjük: több benne a jóság, mint a gonoszság, de nem ezek az értékek a legfontosabbak a számára, nem ezek irányítják az életét. Jó példa erre zaklatott nemi élete: rengeteg férfinak odaadja magát, de mindig azért, mert valami szebbre, jobbra, valami mesebelire vágyik. Mint a Házsongárdban: „Itt [a hősök temetőjében] tölt el a legtöbb időt, itt teszi le azt a két szál szegfűt is, amelyet hozott; útmutatásként egyedül a név csengése és a születési év szolgál, s az is előfordul, hogy visszahajol a betonkereszt fölé, s a virágot Kocsis Ferenc örvezetőtől átteszi Kunhalmi Nagy András zászlóshoz. S miközben a szegfűt rendezgeti, néha azt képzei, hogy hallja is, amint összekoccan két csizmasarok, s halkán és katonás rövidséggel így szól a tiszt: »Köszönöm, kisasszony!«

Máskor különös helyzeteket képzel el. Például azt, hogy egy fiatal tüzérhadnagy odaül mellé, megfogja a kezét, s a szemébe meredve suttojja: »Kisasszony, én egy óra múlva elesem az ütközetben. Legyen jó hozzám!«” (63.)

Nem véletlen, hogy Böske alakja túléli a regény legtöbb szereplőjét. A Kálmán- és Lehár-operettek világát „emeli meg” az író, s az ábrázolást talán azért nem érezzük giccsesnek, mert a nyomor véresen valódi, egyáltalán nem díszlet csupán.

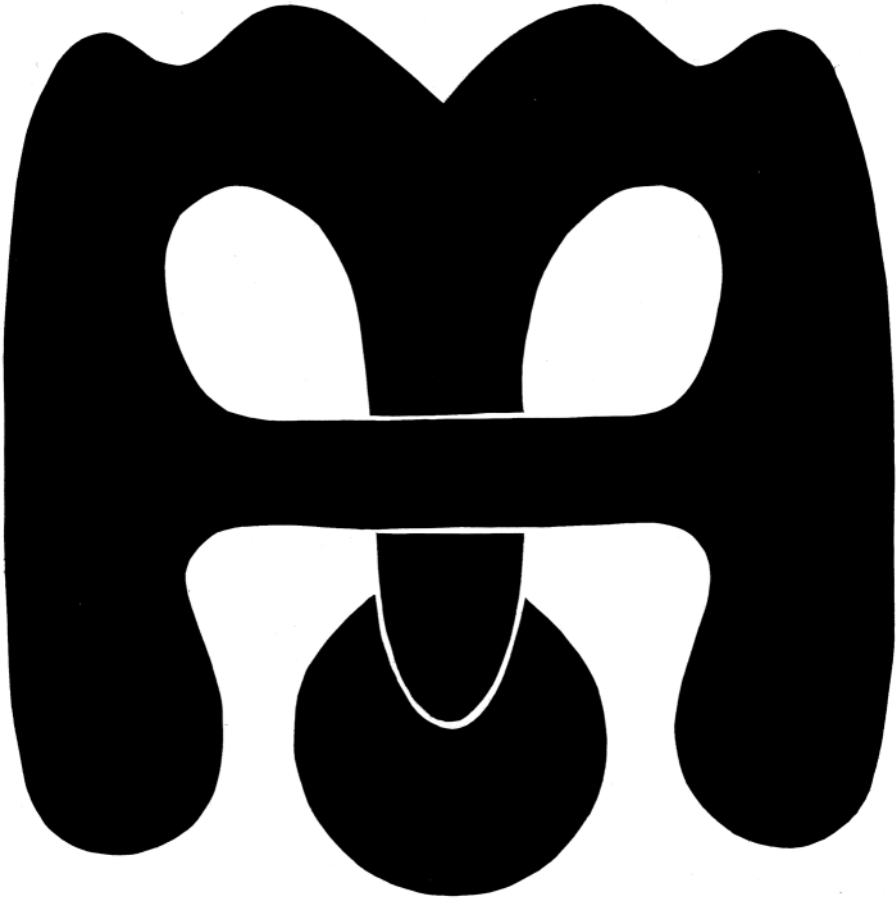
Az el nem nyert éden fájdalma

Az ábrázolás szüntelenül a nyomor és az álmodozás között villózik: Vinczéék elképesztő nyomorának ellentéte Béla részéről a szüntelen kitörni vágyás a „találmányok” révén; ami Erzsikét illeti, ő apja alakját növeszti fel, s azt reméli, egyszer megmentőként jön el érte; Hektor különböző kolozsvári kocsmákban pincérkedik, de egyébről sem beszél, mint hogy nyáron aztán... Szinte mindegyik szereplőnek van egy féltve őrzött álma vagy vágya: Dondos, a hatalmas fuvaros például tisztességesebbnek, tisztábbnak érzi magát, mint szörnycsaládját, s nem véletlen, hogy akkor lesz öngyilkos, amikor Bunda Rózsi törvényszékre megy, ahol azt állítja, férje „felcsinálta” Csipukát, s a többiek mind az asszony mellett tanúskodnak. Az az írói módszer ez, amelyet Hankiss Elemér *A népdaltól az abszurd drámáig* című tanulmányában *síkváltás*nak nevezett, s többek között egy Balzac-idézettel, Eugénie Grandet jellemzésével illusztrált:

„Hatalmas, férfias feje volt, de homloka finom, akárcsak Pheidias Jupiteréé... Kerek arca valamikor üdén rózsállott, vonásait azonban eldurvította a himlő. A betegség kíméletes volt ugyan, nem nagyon hagyott rajta nyomokat, de bőrének bársonyosságát tönkretette. Hanem azért bőre mégis olyan gyöngye és finom maradt, hogy még a tiszta anyai csók is piros foltot hagyott rajta. Orra kissé vaskosabb volt a kelleténél, de jól illett élénkpiros ajkához...”

Hankiss akkurátusan megjelöli az ellentétes kötőszavakat, aláhúzza azokat a részleteket, amelyek erős hatást keltenek az olvasóban, plusz vagy mínusz jelet tesz a pozitív, illetve negatív jelzők vagy félmondatok alá, s mielőtt Balzacot idézné, megjegyzi: „...nemcsak a regény nyelvében, hanem kompozíciójában, meseszövéseiben, vagyis nem nyelvi struktúráiban is sok ismétlődő mechanizmus mutatható ki”. Éppen ezekre a nem nyelvi struktúrákra irányítanám a figyelmet: Bálint Tibor nagyon finoman és nagyon hatásosan bánik velük. A részletek olykor elég távol vannak egymástól, mégis érezhető a közöttük levő éles ellentét – más eszközök mellett ez teremti meg a *Zokogó majom* utolérhetetlen hangulatát. Ez a hangulat sokat köszönhet Krúdynek – legpontosabban talán Márai *Szindbád hazamegy*-beli soraival fejezhetjük ki a rokonságot: „[a boldogság] mintha rögtön, a megvalósulás pillanatában már az emléke lenne valaminek.” A két világ, Krúdy és Márai, illetve Bálint Tibor világa között „csupán” annyi a különbség, hogy az előbbiek szereplői még éltek a boldogságban, s volt mit elveszíteniük – az utóbbi alakjainak csak az ábrándozás jutott.

Abban a sötét és ellentmondásos korban, melyben a regény született, s melyben a jól megszervezett nyomor és bezártság ellenére vagy miatt a legszegényebbek is tudtak áldozni a könyvre, érthető, hogy óriási sikere volt egy olyan műnek, mely ennyire érzékenyen és érzékletesen írja le az alul levők fájdalmas ábrándjait.



Johann T.

Folyóiratunk megjelentetését a
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram



és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
támogatja.